Felsefe dergisi

FRIEDRICH ENGELS / PAUL MATTICK /
GYÖRGY LUKACS-LEO KOFLER / MAX WEBER
SPINOZA / JAK DELEON / CLELLEN S. FORD
(Çeviriler: A. Timuçin - M. Sert - S. Kırkoğlu)

Sanat ve Edebiyat Bölümü:

NAZIM HİKMET'İ ANARKEN / VEDAT GÜNYOL /
ADALET AĞAOĞLU / AFŞAR TİMUÇİN /
RANA GÜNGÖRMÜŞ / A. KADİR / FAHRİ ERDİNÇ /
OĞUZ ARIKANLI / ÖZDEMİR İNCE / AHMET ADA /
ÖMER ATEŞ KIZILTUĞ / İLHAMİ EMİN /
ZEKİ COŞKUN / KEMAL ÖZER /
AYDIN HATİPOĞLU / CELAL ÖZCAN /
ERAY CANBERK

4

TEMMUZ/AĞUSTOS/EYLÜL 1978

Felsefe dergisi

4
Temmuz/Ağustos/Eylül 1978

ÖZDEMİR İNCE / YERÇEKİMİ
AHMET ADA / UFUKTA ÖZGÜRLÜKLE SARMAŞ DOLAŞ
ÖMER ATEŞ KIZILTUĞ / GURBETTE BİR DENİZCİ TÜRKÜSÜ
İLHAMİ EMİN / GENÇLİĞİN KÖPRÜLERİ
ZEKİ COŞKUN / SENİN İÇİN
AFŞAR TİMUÇİN / ŞİİRLER
ADALET AĞAOĞLU'NA SORULAR
KEMAL ÖZER'E SORULAR
AYDIN HATİPOĞLU'NA SORULAR
A. AĞAOĞLU-A. ADA-C. ÖZCAN-A. TİMUÇİN-E. CANBERK / KİTAPLAR
A.T.-E.C. / DEĞİNMELER

FELSEFE DERGİSİ / Üç ayda bir çıkar / Sahibi ve sorumlu yönetmeni: Afşar Timuçin / Yazı kurulu: Eray Canberk, Afşar Timuçin, Mehmet Sert / Adres: KAVRAM YAYINLARI, Nuruosmaniye Cad. Ata İşhanı, 203 / Yazışma ve havale adresi: KAVRAM YAYINLARI, P.K.: 1381, Sirkeci - İstanbul. / İlan tarifesi: Tam sayfa bin lira, yarım sayfa yediyüz elli lira, çeyrek sayfa dört yüz lira. / Kitap ilanları kelimesi dört liradan yayımlanır / Basılmayan yazılar pul karşılığı geri gönderilir. Dergide yayımlanan yazılardan —kaynak göstermek koşuluyla— alıntı yapılabilir. / Yıllık abonesi 100.— liradır - Dış ülkeler iki katıdır. / Dizildiği ve basıldığı yer: Tomurcuk Matbaası - İstanbul. / Kapak düzeni: Sait Maden. / Genel Dağıtım: KAVRAM YAYINLARI. / Fiyatı 30 Lira.
Baskı tarihi: Haziran 1978

FRIEDRICH ENGELS
ÜLKÜCÜLÜK VE MADDECİLİK

Her felsefenin, özellikle de çağdaş felsefenin en büyük temel sorunu düşüncenin varlıkla ilişkisi sorunudur. En eski zamanlardan beri, insanın kendi fiziksel yapısını bilmediği ve düşlerden etkilendiği zamanlardan beri, düşüncelerini ve duyumlarını kendi bedeninin bir etkinliği değil de özel bir ruhun etkinliği, bedenine yerleşen ve ölümle birlikte bedeninden ayrılan bir ruhun etkinliği saydığı zamanlardan beri, ta o zamanlardan beri insan bu ruhun dış dünyayla ilişkisi üzerine fikirler geliştirmek gereğini duymuştur. Ruh bedenden ölümle ayrılıyorsa ve ayrıldıktan sonra da yaşamını sürdürüyorsa, ona özel bir ölüm yakıştırmamız için hiçbir neden yoktur. Ruhun ölümsüzlüğü fikri böyle doğdu ve gelişmenin bu evresinde ölümsüzlük avutucu bir şey olarak görünmüyordu, tersine bir yazgı olarak görünüyordu, değiştirilemez bir yazgı olarak görünüyordu, ve çok zaman, özellikle Yunanlılarda, gerçek bir mutsuzluk olarak görünüyordu. İnsanı kişisel ölümün sıkıcı yalanına götüren şey, dinsel bir avunma gereksinmesi değil, bu gereksinme kadar yaygın olan bir sıkıntıydı, ölümden sonra varlığını sürdüreceği kabul edilen ruhu ne yapmak gerektiğini bilememenin sıkıntısıydı. İlk tanrılar buna çok benzer bir biçimde doğal güçlerin kişileştirilmesiyle doğdular, bu ilk tanrılar dinin sonraki gelişimi içinde giderek dünyadışı bir biçim kazandılar. Sonunda, bir soyutlama süreci içinde —damıtma süreci diyorum buna ben—, elbette düşünsel geli-

şim boyunca kurulan bir soyutlama süreci içinde sayısız tanrı, birbiri karşısında sınırlı ve kısıtlı bir güce sahip olan sayısız tanrı, insan zihninde, tektanrıcı dinlerin bir ve tek Tanrı'sı fikrini yarattı.

Her din gibi her felsefenin de en büyük sorunu olan bu sorun, düşüncenin varlıkla, zihnin doğayla ilişkisi sorunu köklerini yırtıcılık durumunun sınırlı ve bilgisiz kavrayışlarında bulur. Ama bu sorun ancak Avrupa toplumunu hıristiyan Ortaçağ'ının uzun kış uykusundan uyanınca tüm genişliğiyle ortaya kondu ve tüm anlamını kazandı. Düşüncenin varlıkla ilişkisi sorunu, Ortaçağ skolastiğinde büyük bir rol oynamış olan bu sorun ilksel ögenin hangi öge olduğunu, zihin mi doğa mı olduğunu bilmek sorunu kilise düzeyinde en keskin biçimini aldı: dünyayı Tanrı mı yaratmıştı yoksa dünya öncesiz-sonrasız olarak var mıydı?

Bu soruyu şu ya da bu biçimde yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kesime ayrılırlar. Zihnin doğa karşısındaki öncesel özyapısını benimseyen ve sonuç olarak dünyanın şu ya da bu biçimde yaratılmışlığını varsayanlar ülkücüler kesimini oluştururlar —bu yaratılış çok zaman filozoflara göre, özellikle Hegel'e göre Hıristiyanlıkta olduğundan daha karmaşık ve daha olanakdışıdır. Öbürleri, doğayı ilksel öge olarak benimseyenler maddeciliğin çeşitli okullarına bağlıdırlar.

Temelde bu iki deyim, ülkücülük ve maddecilik deyimleri başka bir şey anlatmaz. Biz de bunları burada bir başka anlamda kullanacak değiliz.

Ne var ki düşüncenin varlıkla ilişkisi sorununun bir başka yüzü vardır: bizi çevreleyen dünyayla ilgili olarak sahip olduğumuz fikirlerle bu dünya arasında ne gibi bir ilişki vardır? Düşüncemiz gerçek dünyayı tanıyabilecek durumda mıdır? Gerçek dünyayla ilgili

sunumlarımızda ve kavramlarımızda gerçekliğin uyarlı bir yansısını verebilmekte miyiz? Bu sorun felsefe dilinde düşüncenin ve varlığın özdeşliği sorununa açılır ve filozofların çoğu bu soruya olumlu yanıt verirler. Örneğin Hegel'de yanıt kendiliğinden olumludur, çünkü gerçek dünyada bilgisine vardığımız ş-y gerçek dünyanın ussal içeriğidir, dünyayı mutlak Ruh'un ilerleyen gerçekleşmesi kılan da budur. Mutlak Ruh, ölümsüzlüğü içinde, dünyadan bağımsız olarak ve dünyadan önce vardır. Bu durumda düşünce bir içeriği, önceden bir fikirler içeriği olan içeriği elbette tanıyabilir. Ve elbette burada kanıtlanması sözkonusu olan şey öncüllerde içsel olarak içerilmiş şeydir. Hegel düşüncenin ve varlığın özdeşliği kanıtından giderek bir başka sonuç çıkarır: düşüncesi felsefesini doğru kavramakta olduğundan felsefesi tek doğru şeydir, düşünceyle varlığın özdeşliğini doğrulamak için insanlık doğrudan doğruya onun felsefesini kuramdan uygulamaya geçirmeli ve tüm doğayı Hegel'ci ilkelere göre dönüştürmelidir. Bu da Hegel'in azçok tüm filozoflarla paylaştığı bir yanılgıdır.

Bazı filozoflar da dünyayı tanıma olasılığını yadsırlar, en azından dünyayı sonuna kadar tanıma olasılığını yadsırlar. Çağdaş filozoflar arasında felsefenin ilerlemesi için çok önemli etkinlikler ortaya koymuş olan Hume ve Kant bunlardandır. Bu bakış açısını çürütmek için gereken şeyi Hegel ülkücü bakış açısının elverdiği ölçüde ortaya koymuştur. Feuerbach'ın maddeci açıdan buna eklediği şey derin olmasa da etkileyicidir. Bu felsefi yanılgının en etkili çürütücüsü uygulama olmuştur. Bir doğal olguyla ilgili kavrayışımızın doğruluğunu bu doğal olguyu kendimiz yeniden yaratarak kanıtlayabiliyorsak, onu kendi koşullarından giderek yeniden yaratabiliyorsak, daha ötede kendi amaç-

larımız için kullanabiliyorsak burada artık Kant'ın anlaşılmaz olan «kendinde şey»i bitmiştir. Bitki ve hayvan organizmalarında üretilen kimyasal tözler, organik kimya bunları birer birer üretene kadar «kendinde şey»ler olarak kaldılar. Böylece «kendinde şey» bizim için şey oldu; örneğin kökboyanın boyayıcı maddesi alizarini tarlalarda yetiştirilen kızılkökün köklerinden elde ederdik, şimdi hem daha basit hem daha ucuz olarak taşkömürü katranından elde ediyoruz. Kopernik'in güneş sistemi üç yüzyıl boyunca bire karşı yüzle, binle, on binle tutulan bir varsayımdı, ama ne de olsa varsayımdı. Ancak Verrier bu sistemden gelen verilere dayanarak bilinmeyen bir gezegenin varlığının zorunluluğunu, ayrıca bu gezegenin gökte bulunması gereken yeri belirleyince, sonra da Gallet bu gezegeni somut olarak gösterince Kopernik sistemi kanıtlanmış oldu. Bununla birlikte yeni-Kant'çılar Kant'ın fikirlerine yeni bir yaşarlık kazandırabilmek için çırpındılarsa, öte yandan İngiltere'de bilinmezciler Hume'un fikirleri için aynı çabayı gösterdilerse (Hume'un fikirleri geçerliğini hiçbir zaman yitirmemişti), bu durum bu fikirlerin kuralda ve uygulamada yadsınması için çoktandır girişilen çürütme çabalarını geriletti ve uygulamada maddeciliği kalabalıkların önünde yadsıyarak onu utanç verici bir biçimde gizlice benimsenen bir şey durumuna getirdi.

Ne var ki Descartes'dan Hegel'e, Hobbes'tan Feuerbach'a ulaşan uzun dönemde filizoflar arı fikir'in gücüyle sandıkları kadar ileriye gidemediler. Tersine. Onları ileriye götüren şey doğa bilimlerinin ve sanayiin eşsiz ve gittikçe artan ilerlemesi oldu. Maddeciler bunu açıkça gördüler. Ülkücü sistemler bile giderek maddeci bir içerikle doldular ve heptanrıcı bir açıdan ruh ve madde çatışkısını gidermeye çalıştılar, öyle ki

Hegel sistemi de, yöntemiyle ve içeriğiyle, ülkücü bir biçimde baş aşağı çevrilmiş bir maddecilik anlamına geldi.

Çeviren: AFŞAR TİMUÇİN

PAUL MATTICK
«DENGE MEKANİZMASI» OLARAK DEĞER YASASI

Burjuva toplumuna yönelik Marx'cı eleştiri sermayenin emeği sömürdüğünü göstermekle yetinmemeliydi. Artık değer fikri değer-emek kuramında içkindi, toplumcular bu fikirden Marx'dan önce de yararlanıyorlardı. Kazancın (artık değer) değiştokuşta değil üretimde gerçekleştiğini yeniden kanıtlamak isteyen Marx çıkar yolu rekabetin değer ilişkileri üzerindeki etkilerini hesaba katmamakta buldu. Bunu yapmak ancak kuramsal düzeyde olanaklıydı, çünkü üretim süreci sürekli olarak değiştokuş sürecinden ayrı düşünülemez. Bununla birlikte Marx'a göre sermayeci üretimin yasaları «sunumla istemin etkileşimiyle elbette açıklanamaz, çünkü bu yasalar tam olarak ancak sunum ve istem etkilerini yitirdiği zaman, yani tam anlamıyla uyuştukları zaman gerçekleşebilir». Sunum ve istem gerçekte hiç bir zaman tam olarak uyuşamayacağına göre, buradan böylesi bir dengenin gerçekte gene de olanaklı olduğu sonucu çıkarılamaz.

Burjuva iktisat öğretesine göre fiyatlar sunum ve istem tarafından belirlenmektedir. Bunlardaki uyumsuzlukların «uzun dönem»de karşılıklı olarak ortadan kalktığı varsayımı bir kere kabul edildi miydi bu konuda soyutlama yapmak ve pazarı bir denge mekanizması olarak düşünmek akla yatkın gelmektedir. İktisatdışı güçlerin fiyat ilişkilerini değiştirdiği kabul edildiği zaman bile bu tür müdahalelerin ister sunumu etkilesin ister istemi etkilesin sonunda bir denge du-

rumu yaratacağına inanılır.

Burjuva iktisat öğretesine göre sınıf sömürüsü diye bir şey yoktur; gerçekte pazara sunulmuş bulunan mallar emekle artık emek arasındaki ayrımın izini taşımaz; artık emek işgücünün ikiyanlı özelliğinden, hem değiştokuş değeri hem kullanım değeri olmasından gelmektedir. Burjuva iktisat öğretesine göre, pazar ilişkileri sayesinde herkes üretim sürecine getirdiği bireysel katkının eşdeğerini almaktadır ve herkesin en yüksek düzeyde rahatlığını sağlayan kişisel çıkarın en yüksek düzeyde doyumu tam tamına budur. Ama Marx'ın belirttiği gibi, bu doyumun elbette kökten karşıt sonuçları da olabilir, çünkü kişisel çıkar «gerçekte **toplumsal açıdan belirlenmiş özel bir çıkardır** ve ancak toplumun kabul ettirdiği koşullarda ve onun önerdiği yollarla gerçekleşebilir; demek ki kişisel çıkar bu koşulların ve bu yolların yaratılmasına bağlıdır». Başka bir deyişle, bu çıkar kesin karmaşaya, yani herkesin herkesle savaşına karışmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özel çıkarların toplumsal olarak belirlenmiş doğasını ortaya koymaya yarayan ve aynı anda da hangi türden olursa olsun sermayeci «düzen»i gözönünde tutan kuram değer kuramıdır.

Bu «düzen» de sermaye üretiminin evrimine bağlıdır. Marx'a göre pazardaki rekabetin fiyat ilişkilerini ve emekle sermayenin paylarını değiştirdiği yadsınamaz. Bununla birlikte bu durum gerçek bir paylaşma ve gerçek bir uyum sağlamaya yönelik değişik mekanizmaların burjuva öğretisinin savunduğu gibi pazar dengesini doğuracağını göstermez. Bütün bunların anlamı üretimin toplumsal özelliğinden ötürü bireysel üreticilerin hiçbir biçimde kurtulamayacakları birtakım kısıtlamalara boyun eğmeleridir.

Böylece pazar her türlü iktisadi yaşamı sermaye

birikimi etkinliğine bağlayan bu sonuca dayanarak mutlak bir imparatorluk düzeni gerçekleştirir. Değer kuramından sözetmek değiştokuş ilişkilerinin sermayeciliğin yapısında üreticileri yöneten bağımsız bir güç ortaya koyduğunu —onlar tarafından yöneticileceğine onları yöneten bir güç ortaya koyduğunu— söylemek anlamına gelmektedir. Bu durum çok basit bir tarihsel olguya bağlanır: üretimin ve değiştokuşun gittikçe artan «toplumsallaşma»sı özel mülkiyetle ilgili ilişkilerin örtüsü altına yerleşir, öyle ki bireysel üretimin koşulları üretim ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı olan toplumsal bir düzeyde bulunurlar. Pazarda gerçekleşen özel başarılar ya da başarısızlıklar üretim düzeyinde değişikliklere yol açmaktadır; bu değişiklikler de pazarda yeni bir durum yaratmaktadır; yokolup gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kalan üreticilerse bu yeni durum nedeniyle davranışlarını değiştirmek zorunluluğunu duyarlar. Ama bu durumda başarı fiyat mekanizması çerçevesinde kazanç biçiminde cebe indirilen artık değeri paraya çevirmeye dayanmaktadır; bu durumu rekabetten doğan ve sermaye üretiminin özgül «toplumsal gereksinmeler»ine belirleyicilik eden sunum-istem oyunu belirlemektedir.

Pazar ilişkilerinin herhangi bir anda kazandığı biçim değer niceliğinden ve yaratılan gerçek artık değerden gelmektedir. Bu ilişkiler «temelde sınıflar arasındaki ilişkilerle ve bu sınıfların iktisadi durumuyla belirlenmiştir; yani önce toplam artık değerin ücretle ilişkisiyle, sonra da artık değeri meydana getiren değişik bölümler (kazanç, kâr, toprak geliri, vergiler vb) arasındaki ilişkiyle belirlenmiştir». Pazar düzeyine katılan her olgu ancak kesin olarak sınırlanmış bir çerçeve içinde gelişebilir ve bu olguyu bir yandan şeylerin üretim yapısındaki akışları öte yandan da toplum-

sal emeğin toplumsal açıdan bölüşülmesinde içkin bulunan özellikler belirler.

Bununla birlikte bu durum sunum ve istemde görülen uyumsuzlukların iktisadi yaşamı tek başına etkileyecek yapıda olmadıklarını göstermez; her zaman bunun tersi sözkonusudur. Ama bunu söylemek pazar ilişkilerinin tanım gereği ortaya çıkmış ilişkiler olduklarını kabul etmek anlamına gelir aynı zamanda, çünkü bu ilişkiler üretim sürecinin yeterlikleriyle ve sınırlarıyla belirlenmiştir. Üretim sürecini dolaşım sürecinden ayırmak uygulamada olanaksız olduğu için üretimin kazançları temel üretim ilişkilerinde değer ilişkileri olarak görülen bir takım sonuçlar doğurur; bu sonuçlar sunum ve istem mekanizmalarıyla yönetilen fiyat ve kazanç ilişkilerinin değişikliğe uğramış biçimi olarak kendilerini gösterirler ancak. Pazar ilişkileri fiyat ilişkileridir, bundan başka bir şey olamaz, bu durum şu temel olguda hiçbir değişiklik meydana getirmez: sunumun ve istemin genişliği ilk önce toplumsal üretim ilişkilerince ve sermaye birikimi olarak toplumsal üretimin özelliğince belirlenir. Marx'cı bakış açısına göre sermayeci iktisadi yaşam fiyatlar sistemiyle değil **fiyat mekanizması aracılığıyla kendini gösteren** üretim zorunluluklarınca «düzenlenmiş»tir. Bu zorunluluklar sistemle belirlendikleri halde bilinmez kalmaktadır. Fiyatları «düzenleyici» mekanizmaya gelince, rekabete bağlı olan bu mekanizma da değer yasasınca «düzenlenmiş»tir; bunun gibi değer yasası da sermayeciliği aşan doğal ve toplumsal zorunluluklarla belirlenmiştir.

«Toplum üretmekten geçemeyeceği gibi tüketmekten de geçemeyecek» olduğuna göre toplumsal üretim süreci kesiksiz bir süreçtir. Toplumsal üretim süreci sermayeci sistemde genişletilmiş bir yeniden üretim

süreci oluşturur aynı zamanda. «Sermayeci üretimin gelişimi, diyordu Marx, bir girişime yatırılan sermayede sürekli bir büyümeyi gerektirir ve rekabet sermayeci üretimin içkin yasalarını tek tek sermayecilerin dışında kalan zorlayıcı yasalar olarak kabul ettirir. Rekabet birey olarak sermayeciye sermayesini artırmadan korumasına izin vermez ve o sürekli bir birikim olmadıkça sermayesini çoğaltmayı sürdüremez.» Tüm sermayecilerin etkinliğini yönlendiren şey birikim zorunluluğudur ve üretim ve yeniden üretim süreçlerinin sermayenin «kendiliğinden yayılma» görünümü kazanmaları birey olarak sermayecilerin **etkinlikleri** açısından böyledir. Buna göre pazarın üreticiler üzerinde ve sermaye birikiminin hem üreticiler hem **pazar üzerinde** zamanda, bir etkisi vardır.

Sermaye el konulan artık değerden başka bir şey olmadığına göre toplumsal üretim sürecinin nitel ve nicel doğası ham artık değere el konulması konusunda ortaya çıkan olanaklara bağlıdır. Birikim sermayeci üretimin hem kaynağı hem amacıdır. Bununla birlikte sermayeci ne genel toplumsal üretimle ne de zorunlu emekle artık emek arasındaki orantılı ilişkiyle ilgilenir. İşgücünün çoğaltılması konusuna gelince «sermayeci bu konuda düşünmeye gereksinme duymaz; o özgür emekçinin yaşama ve çoğalma içgüdülerine çekinmeden güvenebilir. Sermayecinin tek kaygısı işçilerin bireysel tüketimlerini yalnızca zorunlu olanla sınırlamaktır». Çalışanlarsa birikim konusunda sermaye üretimiyle ilgili zorunluluklardan kaygılanmaksızın kazançların zararına ücretlerinin arttığını görmeyi umarlar. Bu iki tutum sınırlarını değer ilişkileri olarak toplumsal üretim ilişkilerince getirilen koşullarda bulurlar - bu sınırlar da anlaşılmazlık açısından öbürlerinden geri kalmaz.

Pazar rekabete bağlı tüm etkinliklerin akışına çerçevelik eder. Ama bu çerçeve de toplumsal yapıda içkin olan sınıf yapısına bağlıdır. Ne olurlarsa olsunlar pazar ilişkileri toplumsal üretim ilişkilerine uymak zorundadır: pazarın işleyebilmesi ve genişleyebilmesi için artık değerin sermayenin değeriyle orantılı olması gerekir. Bu başarılı tamuyarlılığın ölçütü birikimdir, çünkü birikim olmadan da üretim olabilir, ama sermayeci üretim yani **sermaye üretimi** olamaz. Birikim oranı —başka bir deyişle artık değer oranı ya da kazanç oranı— pazarın düzenleyici tüm işlevlerinin dayandığı «düzene sokma» ögesidir.

Rekabet fiyatlarda ayrıca kâr oranlarında bir ortalamaya ulaştı. Bu bölüşme süreci elbette bireysel ayrılıkları öngörür. Toplumsal sunumun büyüklüğünü belirleyen şey üretim düzeyidir ve toplumsal istem bu düzeyde kendini gösteren bireysel ayrılıkları hiç bir biçimde göz önünde tutmaz. Emekçi kesimin istemine gelince, bu istem ücretlere yatırılmış sermayenin eşdeğerini aşamaz ve genellikle tüketim mallarından oluşur. Sermaye-emek değiştokuşunun dışında gerçekleştirilmesi istenen artık değer temel olarak kazanç, kâr ve toprak gelirinden oluşur. Artık değerin bir bölümü yeni yatırımlara ayrılmıştır, bir bölümüyse tüketilmiştir. Artık değer sermayeye çevrilebilir durumdaysa bunun tek nedeni şudur: «net kazanç —artık değer bu kazancın değeridir— yeni bir sermayenin ögelerini kapsamaktadır». Artık değerin bütününü tüketmekten kaçınmanın sonucu olan birikim sermayecilerin gözünde bir «tutumluluk süreci» görünümünü, kazançsa bu «yoksunluk»un ödüllü görünümünü kazanır. Gerçekte «sürekli birikimler sayesinde sermaye büyüdükçe tüketime nakit olarak ayrılacak değer ve başka birikimlere nakit olarak ayrılacak değer büyür. (Demek ki serma-

yeci dünyadan elini eteğini çektiği halde lüks içinde yaşayabilir.) Ayrıca üretimin tüm güçleri o kadar güçlü bir biçimde davranırlar ki onun düzeyi artan sermaye büyüklüğüyle birlikte genişler.» Çalışmayan kitlenin tüketim konusundaki istemi anlaşılınca ne olursa olsun birikim büyüklüğü artık değerden geriye kalanı aşamaz. Toplumsal tüketimin toplamı toplam toplumsal ürüne göre azaldıkça biriktirilebilir artık değer kalıntısı da artar.

Burjuva kuramı gelecekte daha çok tüketmenin tek bir yolu vardır der: «varolan tüketimi kısarak onu daha ileriye ertelemek». Böylece kurtarılan ve ek üretim araçlarına yatırılan sermayenin önemi ne olursa olsun bu «erteleme» süreklidir. Tüketim sermaye büyüdüğü oranda artıyorsa birikim çok daha hızlı gelişir. Üretimle tüketim arasında «denge» olamaz, ne herhangi bir anda ne de uzun dönemde, çünkü sermayenin sürekli yayılması bunlardan birinin daha çok satmasıyla sonuçlanır. «Denge» ancak soyut değer terimleriyle düşünülebilir; dengenin varolabilmesi için pazarın durumu öyle olmalıdır ki istem artık değeri gerçekleştirmeye izin versin. Demek ki bir istem-sunum «denge»si izlenimi ancak birikim süreci çerçevesinde doğabilir. Buna göre değer kuramı «üretimin toplumsal dengesini üretimin raslantısal çalkantıları arasında» ancak bu durumda sağlayabilir.

Bu durumda bile, yani «üretimin toplumsal dengesi»ni sağlayarak bile değer yasası «yerçekimi yasasının evi başına yıkılan birine kendini duyurması» gibi gösterir kendini. Değer yasası sunumla istemin bozulan dengesini değil, geçici olarak yitmiş olan bununla birlikte maddi üretim süreciyle değerin yayılması süreci arasındaki zorunlu olan «denge»yi düzelten bunalımlar sırasında kendini gösterir. Pazardaki çarklar

sunumla istemdeki açık bir «denge»nin varlığını açıklamaktan uzak olmakla birlikte bu çarkların bazı anlarda bir «denge mekanizması» olarak gözükmesini sağlayan yalnızca sermaye birikimidir.

Çeviren: MEHMET SERT

GYÖRGY LUKACS - LEO KOFLER
BİREY VE TOPLUM

KOFLER — Son derece karmaşık sorunlara ulaşmak için en basit şeylerden yola çıkmanız dün beni çok etkiledi. Buna benzer bir yöntem kullanmak ve en basit sorunlarla işe başlamak istedim ben de...

LUKACS — Ne güzel...

KOFLER — ...buradan daha karmaşık sorunlara geçmek isterdim. Çoktandır bir sorun kurcalıyor kafamı, beni uğraştırıyor. İdeolojiyi yanlış bilinçle, özgür bilinci de, sözde özgür bilinci de bağımlanmamış bilinçle özdeşleştirmek ve buradan burjuva ideolojisi için bazı belli sonuçlar çıkarmaya yönelmek alışkanlık oldu.. Buradan şu sorun çıkıyor: halkın her zaman yarısını oluşturan işçi sınıfını burjuvalaşmakla suçluyorlar. Demek istedikleri şu: işçinin eskiden yanlış bir bilinci vardı, şimdi doğru bir bilinci vardır, çünkü tam tamına bir burjuva bilincine ulaşmıştır. Burada bir çelişki var, çünkü işçi sınıfına doğru bir sınıf bilinci yakıştırıyorlar, buradan giderek doğru bilinci bağımlılanmamış biliçle özdeşleştiriyorlar. Bu çelişki burjuva ideolojisi için gerekli midir yoksa tam anlamında geldi geçti bir şey midir?

LUKACS— İzninizle yeniden şeyin belli bir ölçüde basitleştirilmesi sorununa döneyim. Sanırım genellikle ideoloji sözcüğünü iki ayrı anlamda kullandığımızı bildirirken haklıydı Gramsci. Bir yandan şu Marx'cı olgu sözkonusudur: her kişi toplumda belli bir sınıfsal durum içindedir, bu duruma da doğal olarak

çağının tüm kültürü karşılıktır; buna göre, sonuç olarak, çağın durumuyla şu ya da bu biçimde belirlenmiş olmayan bir bilinç içeriği yoktur. Öte yandan, sorunu bu biçimde koyuşun sonucunda bazı çarpıtmalar ortaya çıkıyor; bir de, ideolajiyi gerçeklik karşısında saptırılmış belli bir tepki diye almak alışkanlığı var. Sanırım, ideoloji kavramını kullandığımız zaman bu iki şeyi birbirinden ayırmamız gerekiyor, ayrıca —şimdi ideoloji sorununa dönüyorum— insan, tanım olarak, her organizma gibi, çevresini yanıtlayan bir varlıktır olgusundan yola çıkmakta yarar vardır. Demek ki, insan sorunsal gerçekliğinin koyduğu sorunları dönüştürür, bunları yanıtlar, ama özgür denilen bilinç yoktur, kendi kendine çalışan, bir anlamda tam tamına içsel olarak çalışan bilinç yoktur ve böyle bir bilincin varlığını kimse kanıtlayamaz. Sanırım, özgür olduğu söylenilen zeka da bugün çok kullanılan ideolojiden arındırma sloganı da tam tamına kurgusal şeylerdir ve bunların gerçek toplumdaki gerçek insanın gerçek durumuyla hiç ilgisi yoktur.

KOFLER — Bu konuda bazen şu sorunu ortaya koyuyorlar: sınıfsal özellikleri olmayan ideolojik olgular olabilir mi? Profesör Lukacs, siz de yakın zamanlarda yaptığınız çalışmalarda ideoloji sorununun sınıfla doğrudan doğruya ilişkili bir sorun olmadığını, ama sınıflı toplumun bütünüyle ilişkili bir sorun olduğunu açık açık belirttiniz. Ama bununla birlikte gerçekte herhangi bir sınıf özelliği taşımayan bazı olguların varlığı gösterilebilir, öyle ki bunlar hem burjuva sınıfına hem de işçi sınıfına, küçük burjuva sınıfına bağlanabilen olgulardır, dil alanında, özellikle şeylerle ilgili dilde görünüyor bu. Örneğin, «Teknik bize egemen oldu» diyoruz, «Atom bombası bizi tehdit ediyor» diyoruz, «Enflasyon fiyatları yükseltiyor» diyoruz. Marx alaylı bir

biçimde, «Yoksulluk 'yoksulluk'un sonucudur» derdi. Şeylerle ilgili olan bu tür konuşmalar gerçekte yalnızca belli bir sınıfla ilgili olan konuşma biçimleri arasına konmalı, ama herhangi bir sınıf özelliği taşımayan konuşma biçimleri olarak alınmalıdırlar, her ne kadar sınıflı toplumlardan bağımsız olmayan şeyler olsalar da. Çünkü bunlar maddeleşmiş ve tapıncaklaşmış bir toplumsal durum içindeki belli bir tutumun yansılarıdırlar.

LUKACS — Yeniden biraz gerilere gideceğim. İnsan yaşamı doğayla organik alışverişler üzerine kurulmuş olduğundan, elbette bu organik alışverişlerin gerçekleştirilmesi sırasında elde ettiğimiz bazı doğruların genel bir değeri vardır; matematiğin doğruları, geometrinin doğruları, fiziğin doğruları gibi doğrular böyledir. Ama bu doğruları burjuvaya uygun bir yönde tapıncaklar durumuna getirdiler, çünkü bunlar ancak bazı koşullar altında sınıf kavgasına sıkı sıkıya bağlanabilen şeylerdir, ve bugün biz gökbilimin doğruları herhangi bir sınıfsal özellik taşımaz diyorsak doğrudur bu. Ama Kopernik ve Galilei üzerine tartışmalarda Galilei'den yana mı çıkılacağı yoksa Galilei'ye karşı mı olunacağı sorunu sınıf açısından en önemli ögelerden biridir. Toplumun doğayla organik alışverişi toplumsal bir süreç olduğuna göre bu süreçten çıkan kavramların toplumda sınıf kavgalarını etkilemesi olasılığı vardır her zaman. Şimdi ben evrim gibi süreç gibi kavramları kullanırken daha az tamuyar olan terimler kullanmış oluyorum; evrim öyle bir olgudur ki, biz ondan sözederken sınıfsal özelliği olmayan bir kavramdan sözetmiş oluruz, örneğin Darwin'de türlerin evriminden sözettiğimizi düşünün. Öte yandan Darwin'cilik sorunu toplumsal bir tartışmanın konusu olmuştur yıllarca. İnsanlığın evrimi birbiçim bir evrim midir, kültür

ortamlarının her zaman bir başlangıç ve bir bitiş noktası var mıdır, bu ortamlar bir çevrimde mi sınırlanmışlardır gibi sorular bir toplumda sınıf yapısından bağımsız olarak yanıtlanamazlar. Böylece, sanırım, devingen bir sınır vardır, öyle ki bir yandan insan aklı çeşitli sınıfların değerlendirmelerinden bağımsız olduğu zaman toplumun bütünü için değer ortaya koyan şeyleri belirlemek durumundadır, öte yandan her insan tüm kişiliğiyle sınıf kavgasına sürüklenmiştir, öylesine sürüklenmiştir ki bir savın gücül olarak varsanması ya da yoksanması sınıf açısından belirlenmiş bir şey olacaktır. Sonuç olarak ben genel bir bölümleme yöntememiz olmadığına inanıyorum: burada ideoloji biter ve bir başka şey başlar. Burada daha çok toplumun belli bir yapısıyla, toplumun soyut bir evrede temellenmiş olmayan bir yapısıyla, ayrıca bu yapıya ilişkin sınıf savaşımlarının durumuyla koşullanmış etkin bir devingenin varlığı sözkonusudur. Özgür bir biçimde eylemde bulunan sınıfların durumu da budur. Dingin diyebileceğimiz dönemlerde, bir sınıfın zamanın kavgaları karşısında tam tamına yansız bir tutum alabileceği durumlar vardır. Ancak, çok açık bir biçimde şunu da söyleyebilirim: bir toplumda tüm olası toplumsal kavgalar karşısında ilgisiz bir tutum alacak bir adamın varlığından sözedemeyiz önceden. Tarihin değişken yapısı elbette bu ilgisizliklerden ve en beklenmedik uzlaşmalardan gelir. Anımsayacaksınız, XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de bazı işçi reformları yüzünden tutucu soylular sınıfı burjuvaziyle karşılaştı ve çalışma saatlerinin azaltılmasına yardımcı oldu. Ama, sonunda, çalışma saatlerinin azaltılmasında soyluların sınıfsal çıkarları bulunduğunu söylemek aşırıya kaçmak olur, bu olgu kesin olmakla kalmayıp o zamanın sınıf savaşımlarında bu sınıf açısından tümüyle anlaşılır bir

olgu olsa da. Sonuç olarak bence, şu diyalektik ilkeye bağlanmalıyız: doğru somut bir şeydir, ideolojiyle ilgili durumlarda da.

KOFLER — Sanırım şimdi pek önemli bir açıklamaya girmek zorundayız. Bir noktayı belirtmek isterim bizim çevrelerde çok tartışıldığı için. Devinimden, geçişten, kavram kargaşasından, bir genellemeden...

LUKACS — Evet.

KOFLER — ...örneğin ilerleme kavramından. Şöyle gelişigüzel bir biçimde bunlara soyutlama kavramları diyeceğim. Bunun ne yolla gerçekleştiği sorusu her zaman yeniden soruluyor ve burada usdışıcılık sorunuyla karşılaşılıyor. Usdışıcılık insan ruhsallığının konumu olarak elbette yadsınamaz bir şeydir. Örneğin sezgi, özgür fikir, yaratma duygusu vb. Siz yapıtlarınızda usdışıcılık sorununu sık sık ele aldınız ve tehlikeleri gösterdiniz, kavramların oluşumu, ideolojik somutlamalar gibi alanlarda bile tehlikelerini gösterdiniz. Örneğin deney alanına içselliğin getirilmesi ussal olana göre bağımsızlaştırılmış, üst düzeyde vurgulanmıştır, öyle ki yaşantı, iç deney —böylece çok çağdaş sorunlara geliyoruz— gerçek dünya durumuna gelmektedir; sonra, mitoslaştırma sorunu var, usun karşıtlığı sorunu var bir yandan, öte yandan da iç gerçeklik sorunu var. Buna bir şey daha ekleniyor: usdışıcılık tutumu içinde ilerleme kavramı yadsınmıştır. İnsancılığı «istem-değer»le, «içsel insanın özelliği»yle uyuşmaz bir deney olarak belirleyen bir alaycılığa kadar varmıştır bu. Sonuç olarak insancılık dışsal bir şeydir, gerisi çok incelikli bir biçimde içsel olarak onu aşar. Ben şunu bilmek isterdim: Almanya'nın tarihindeki usdışıcılık sorunundan bağımsız olarak bu konuda tamamlayıcı ya da yorumlayıcı nitelikte neler söylemek istersiniz?

LUKACS — Evet, bakın, bir şeyi, çok yaygın bir

şeyi bir yana bırakmak isterim, yani sezgi denen şeyle gidimli düşünce denen şeyin karşıtlığını bir yana bırakmak isterim. Yöntembilimsel bir kavram olarak belirlenen bu şey tümüyle uydurma bir şeydir, demek ki arkasında hiç bir şey bulunmayan bir şeydir. Ruhbilimsel bir kavram olarak sezgi bir apaçıklıktır, sürekli olarak kendini dışa vurur. Bu kavramın mitolojiye bağımlı yanıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: sezgi biri her hangi bir düşünce karmaşığıyla tam tamına uğraşmaya giriştiği zaman, belli bir süre sonra bu karmaşık bilinçdışı olarak onda etkin olduktan sonra birdenbire —birdenbire tırnak arasındadır— bir sonuca ulaştığı zaman kendini gösterir hep. Böyle bir sezgiyi matematiğe kadar birçok alanda bulabiliriz, onun sanata sıkı sıkıya bağlı olduğu tam olarak doğru değildir, ancak —şimdi işin yöntembilimsel yanına geliyorum— herhangi bir önermenin sezgisel olarak bulunmuş olup olmaması önemli değildir: sezgilsel olarak bulunmuş olsun sezgisel olarak bulunmuş olmasın, onun irdelenen doğruluğu mantık açısından, tarih açısından gösterilmiş olmak gerekir. Ben bu belirlemeyi çok önemli sayıyorum, çünkü vaktiyle Kant **Yargı gücünün eleştirisi**'nde sezgisel bilgiyi sezgisel olmayan bilgiden çok üstün tutmuştur, ama bence buna bilgi kuramı alanında en küçük bir kanıt getirmeye çalışılmamıştır. Sezginin üstünlüğü tam anlamında bir dogma olarak benimsendi. Bu bir anlamda işin öznel yanıdır. İşin nesnel yanına gelince, sanırım insanlığın uygulamalarında gerçek ve ussal kavrayış içindeki **ratio** ile abartılmış kavrayış içindeki **ratio** arasında bir ayrım var yüzyıllardır. Bence, yaptığımız işten, gerçekliğe egemenliğimizden çıkan şey ussaldır, gerçek bir biçimde işlerliği olan bir ilişkiyi ortaya koyduğumuzda olduğu gibi. Elimden bir taşı bırakırsam taş toprağa dü-

şer, bu deneyi birçok defa yaparım, burada ussal bir ilişki buluruz, bu ilişkiyi Galilei cisimlerin düşüşü yasasıyla yüksek bir düzeyde formülledi. Ama yaşamda bulduğumuz her gerçek ussallık bazı koşullara uymak durumunda olan ussallıktır. Her somut durum somut sonuçlara bağlıdır, bu durum yaşamımızda düzenli bir biçimde kendini gösterdiği için biz onu haklı olarak ussal bir ilişki diye adlandırıyoruz. Mantıkta ulaşılabilen şeyden bir mantık abartması olarak bir genel dünya ussallığına ulaşılmak istendi ki böyle şey olmaz. Bana kalırsa, bugün egemen olan doğa yasalarına göre taşın yere düşmesi doğaldır. Bir başka dünyaya gitsem, bakarsınız orada taş yukarı doğru çıkar ve yukarı doğru çıkışını düzenle sürdürür, böyle bir dünyada bulunanlar bunu o ölçüde ussal sayacaklardır, öyle ki —bu da bu ussallığın bazı koşullara uyması demektir— taşın düşüşü herhangi ussal nedenlerden ötürü ussal bir olgu olmayacaktır, ama doğada kesin bir biçimde belirlenmiş olmakla ussal bir olgu olacaktır. Bakın şimdi, toplumda, toplumsal evrimde öyle durumlar kendini gösterir ki, bir de bakarsınız dün ussal olan şey bugün olgularla uyuşmuyor, bir de bakarsınız toplumsal düzeyde taş yukarı doğru çıkmaya başlamış. Bu durumda insanlık iki tutum benimseyebilir. Birinci tutumu insanlık düzenli olarak doğayla ilgili çalışmalar karşısında alır: bir madde varolan yasalar karşısında herhangi bir biçimde uyarsız göründüğü zaman, yeni yasalar bulunana kadar başka açıklamalar aranır. Toplumsal evrimde sık sık kendini gösteren bir olgudur bu. Öte yandan, bazı sınıflar için —şimdi burada sınıf sorununa geliyoruz— toplumsal gerçeklikteki değişiklik tümüyle anlamsız bir şeydir, bu sınıflar bu değişiklikte toplumsal açıdan yalnızca kargaşa ve düzensizlik bulurlar. Fransız devriminde sınıfların durumunu ele alalım,

bu devrimde devrimci sınıfa çok basit ve ussal görünen bazı şeyler yönetici sınıflarca ve yönetici sınıflara yakınlık duyanlarca karmaşık ve usdışı şeyler diye alındılar. Düşüncemiz her zaman toplumsal durumumuza bağlı olacağından, önemli sınıfların ve bu sınıfları temsil eden aydınların bazı durumlarda kendi görüşlerine göre davrandıkları, toplumun yeni ilişkilerini ve yeni evrimini eski **ratio** açısından mahkum ettikleri olur. Çünkü, unutmayın, birçok durumda Fransız devriminde eski derebey sınıfının yandaşları usdışıcı bir görüş açısına yerleştilerse, bunun nedeni Aquino'lu Tommaso çağında derebeyliğin tümüyle usdışı bir şey olmayışıdır. Aquino'lu Tommaso derebeylik toplumunu usa tümüyle uygun bir şey diye alıyordu. Ama Marat'nın ve Robespierre'in **praxis'i** derebey sınıflarıyla ilgili ussal bir düzene uymuyordu, usdışıcılık dediğimiz şey toplumsal durumdan böyle çıkmaktadır, bu konuda çağdaş evrim çok belirleyicidir, çağdaş evrimde yeni **ratio'**nun yoksanmasıyla kalınmıyor, üstelik özgül bir usdışıcılık sistemi geliştiriliyor. Bu usdışıcılık sonuçlarını öylesine geniş, öylesine görünür bir biçimde yaydı ki, nasıl desem, bu sonuçlar sistemin kurucularınca öngörülen sınırları çok aştılar. Sözlerime açıklık getirmek için iki örnek vereyim size. Max Weber'in siyaset toplumbilimini alın. **Meslek olarak siyaset** adlı yapıtını düşünün. Bu kitaptaki sava bakarsanız dünyada birçok tanrı egemendir. Burada açık açık görülen şudur: Max Weber, içinde bulunduğu toplumda, bazı koşullara bağlı bir apaçık ussallık kavramına ulaşamıyordu, ama işi daha ileriye götürüp ussallaştırmaya çalışmadığı güçlerle de karşıtlık içinde kalıyordu. Bu tutumu onu benimseyemeyeceği sonuçlara ulaştırdı, bu yüzden o bir anlamda gerçeklikte birbiriyle çatışan mitolojik tanrılar kavrayışına sığındı. Diyebiliriz ki... sanırım ra-

hat rahat şunu diyebiliriz: bu noktada usdışıcılık Weber sistemine işlemiştir. Ya da yeni olumculuk gibi bir düşünce sistemini alın. Bu sistem bütün dünyayı elle tutulur olanla ilgili bir ussallığa götürür, aşkın olan her şeyi bir yana bırakır. Yeni-olumculuğun, başlangıçta, kurucuları arasında, gerçek bir filozofu vardı: Wittgenstein. Wittgenstein açık açık görür, bu savların hemen yanıbaşında, nasıl anlatsam, bir usdışıcılık çölünün bulunduğunu. Yeni-olumcu açıklamaların aşkın dünyada sökmeyeceğini görecek kadar da zekidir o. Sanırım, Wittgenstein felsefesinin kıyısında bir usdışıcılık bölgesi vardır. Ve böylece, sanırım, XIX. ve XX. yüzyıllarda çeşitli biçimler altında kocaman bir usdışıcılık dalgası çarptı bize. Çok güzel söylüyorsunuz, yalnız Almanya'da olmadı bu, örneğin amerikan pragmacılığında da usdışıcılık ögeleri vardır, Bergson tam anlamında bir usdışıcılık örneğidir, Croce (istesin istemesin) usdışı ögeleriyle doludur, kimse hayır diyemez buna, usdışıcılık özgül olarak Almanya'yla ilgili bir olgu değildir, uluslararası bir olgudur. Tek özgül olgu, Almanya'da usdışıcılığın en gerici siyasal güçlerin ideolojisi durumuna gelmiş olmasıdır. Başka ülkelerde görülmedi bu.

KOFLER — Bu alman usdışıcılığını bir iç dirençsizlik inancı olarak tanımlıyorsunuz - sonuçta, dışsal olan güçlerle, ussal olan güçlerle karşıtlaşan iç güçler inancına bağlamıyorsunuz. Böylece bu inanç —sizin de belli bir ölçüde yaptığınız gibi— Almanya'nın tarihiyle, hatta belki de Almanya'nın tüm mutsuz tarihiyle ilişkili toplumsal güçlerle sözde karşıtlaşan ahlaki iç güçlere bağlanabilir mi? Önce 1410'da ve 1466'da Töton tarikatı şövalyelerinin bozgunu, sonra 1561'de Töton tarikatı topraklarının bölüşülmesi, ticaret yollarının kapatılması, Otuz Yıl Savaşları ve sonuçları, köylülerin bozgunu, klasiğin yalıtılması, 48 devrimi ve bu devri-

min acılı sonu... Bütün bu noktalara dokundunuz, parça parça da olsa. Öğrenciler bir belirlemeniz üzerinde sık sık dururlar: Almanya'da yanıtlar halinde çözümlenmemiş sorunların bir başka biçime sokulmasıyla gerçekdışı bır biçimde çözüme ulaşma eğilimi var her zaman. Bütün bunları ülkücü ideolojının özellikle yalnız Almanya'da bütünsel bir egemenlik durumuna gelmesi olgusuna, alman halkının, elbette tarihsel anlamı içinde ele aldığımız alman halkının temel özelliklerinden biri durumuna gelmesi olgusuna nasıl bağlarsınız?

LUKACS — Sanırım bu tam tamına Almanya tarihinin özgül ögelerine ve bazı felsefi ve bilimsel-toplumsal biçimlerin, şimdi **ratio** adı altında toplayabileceğimiz biçimlerin büyük batı ülkelerinde insanların ürünü olmuş olması olgusuna bağlıdır. Ulusların siyasal birliğe doğru evrimi modern toplumun ortaya çıkışına sıkı sıkıya bağlıdır. Elbette her Fransız ya da her İngiliz, bu söylediklerimizi uzun uzun düşünmeden, bu evrimi kendi eylemi gibi duyacaktır. Birleştirici mutlakyönetim çağından Devrim'e ve Napolyon'a kadar uzanan çizgi boyunca fransız aklı fransız halkının birliğini yarattı. Bağımsız eylem, insan olmak, yurttaş olmak birbiriyle çakıştı. Buna karşılık Almanya'da bir evrim oldu, bu evrimde halk kendi güçlerine dayanarak modern bir ulus halinde toplaşma yeteneğini gösteremedi, öyle ki burada gerçek Alman'ın içinde bir ikilem kendini gösterdi; o, eski gerçekliğin alanında duruyor, bu gerçekliği elde tutmanın olanaksız olduğunu biliyor, ne var ki gerçek bir siyasal çözüm bulamıyordu. Bu çelişkiyi XVIII. yüzyılda Almanya'da Justus Möser, Herder ve genç Goethe ortaya koydular. Olsa olsa devrim bazı değişiklikler getirebilirdi, ama iç koşullar da dış koşullar da uygun değildi buna. Hegel gibi bir usdışıcılık düşmanının Napolyon'da hem at üstündeki ev-

rensel Ruh'un hem de Almanya'da her şeyi düzene koymaya yetenekli büyük bir yasakoyucunun varlığını görmesi pek şaşırtıcı değil. Bu ikilem acıklı biten 1848 devrimine kadar sürdü. Yukarıdan aşağıya devrim diye adlandırdığımız şey karmaşık bir çözümdür, öyle ki içe doğru kaydırılmış bir dışın ve dışa doğru kaydırılmış bir için usdışı görünümü öyle bir biçim almıştır ki, alman halkının gerçek güçleri anlaşılmaz olmuştur. Bütün bu ikilemler buradan gelir, bu ikilemler bir ölçüde başka yerlerden gelmiş değişik kavramların etkisi altında anlaşılabilirler, yani dış dünyanın evrimiyle karşıtlaşan kökel bir insan varlığı vardır. Bu sav yalnızca Hitler'in savı değildir, bu savı Klages'in ruhun çelişen anlayışı kuramında da bulabiliriz, hatta Heidegger'de de. Hitler buradan apaçık bir demagojiye ulaştı, Cermen ırkını bu içselliğin taşıyıcısı olan gerçek ırk diye göstererek. Oluşum geç olduğundan ve alman ulusunun iç güçlerine bağlı olmadığından ortaya çok özel bir durum çıktı, bu durum batı ülkelerinin durumuyla karşıtlaşmakla kalmıyor, Rusya'nın durumuyla da karşıtlaşıyordu. Rusya'da elbette geç kalmış bir toplumsal yapı vardı. Ne var ki Rusya'da mutlakyönetim ulusal birliği çoktan yaratmıştı. Fransız devriminden 1917 yılına kadar, aralık ayaklanması deviniminden de geçerek, çarlığa karşı birbirini izleyen başkaldırmalar oldu. Almanya'da buna benzer bir devinim olmadı. Bu yüzden, bence, burada Almanların aşılmaz geçmişi vardır, Almanların Hitler'den kurtulmasını engelleyen budur, çünkü Almanlar bütün bu gerçeklikten kurtulamıyorlardı, çünkü onlarda tarihi biz yarattık diye bir bilinç yoktur. Almanların Almanya'da yarattığı şey her zaman gerici oldu, Bismarck'ın Reich'ı da Hitler'in Reich'ı da bir anlamda Almanların yarattığı bir şey olarak bilinir ve Almanların XX. yüzyılda —şimdi de— özgürlükçülü-

ğü ve demokrasiyi ithal malı olarak görmeleri raslantı değildir. Bunu kolayından toplumculuğa bağlamak doğru olmaz. Özgürlükçülüğü ve demokrasiyi gerçek alman doğasıyla uyuşmaz ithal malı bir şey diye gören bir kuramcılar topluluğu bulabiliriz. Onlar bu gerçek alman doğasını alman Reich'ının Bismarck'cı biçimi altında, iktisadi gelişimin karşı konulmaz sonucuyla ilgili bir uzlaşma diye belirlerler, bu iktisadi gelişimin ne olduğunu da tarihçiler kesinlikle bilmemektedir, çünkü yanılmıyorsam Bismarck'ın yarattığı Reich'ın sonunda bir prusya **Zollverein**'ından başka bir şey olmadığını belirten bir tek kitap vardır. Bismarck'ın bir devlette birleştirdiği şey alman halkı değil prusya Zollverein'ıdır, ben bunu çok önemsiyorum, diyebilirim ki bu konuda alman tarihçilerinin ağzını bıçak açmıyor. Treitschke bu olguyu belirlerken, Marck gibi, Meinecke gibi ilerici tarihçiler hiç oralı olmamaktadır. Ve böylece tüm alman tarih bilimi bir kaos'a açılır, nasıl desem, sonunda yalnızca usdışı gerici bir çözüm alman doğasına uygun bir şey olarak belirlenir. Alman usdışıcılığının bir özelliğidir bu, bunu italyan faşizminde bile böylesine gelişmiş bir biçimde bulamazsınız.

KOFLER — Bay Lukacs, Budapeşte'ye gelişimiz usdışıcılık sorununa bağlı olan bir başka sorunu da aydınlatsın isterim. Bu sorun elbette aydınlarca tartışılmış bir sorundur ve batı dünyasını öbürleri kadar ilgilendirmektedir, ancak toplumbilim sorunlarıyla ilgili değildir felsefe, bilim, sanat sorunlarıyla da ilgili değildir, ileri sanayi toplumlarında kitlelerin usdışıcılığıyla ilgilidir. Özel türden bir usdışıcılık bu. Marx'cılığa yakın ya da küçük burjuva çevrelerinden gelen önemli insanları çok ilgilendiriyor. Belirlenmesi çok güç bir usdışıcılık bu, bu yüzden onun yapısını anlamak da zor, çünkü batı toplumunun çok modern bir ol-

gusu bu, siz bu soruna yapıtlarınızda yönelmediniz. Ben sözverdim öğrencilerime, sizinle bu konuyu konuşacağım diye. Sözkonusu sorundan ne anladığımı size belirgin bir biçimde açıklamak için ortaya bazı somut belirlemeler koymak istiyorum. Hemen hemen hiçbir sınıfsal özellik taşımayan kavrayışlar var, sınıflı topluma yabancı kavrayışlar değilse de bunlar. Bugün artık yalın bir bilinç, kendiliğinden bir bilinç için «istemli bütünleşme» sözkonusu değil, ilkel anlamında olduğu gibi, «ussal düzende düşünceler ve kararlar temeli üzerinde birleşme» sözkonusu değil, ama «kör bir benimseyişe eğilim temeli üzerinde birleşme» sözkonusu; bu durumda «onama» artık elde edilmiş bir sonuç karşısında bilinçli uyuşum ya da hoşnutluk anlamına gelmiyor ama bir iletişim kavrayışını içeriyor, teknik üretimin bir leitmotiv'iyle özdeşleşiyor, bu leitmotiv de bir iletişime dayanıyor. Elbette bizim burada konumuz zorlanmış tüketim bilinciyle bu bilinci karşılamaya yarayan maddi olasılıklar arasındaki yaklaşık dengeyi kurma çabasını yüklenen çileci bir vazgeçiş ölçüsünde tüketim arzularının ideolojik olarak iletilmiş sınırlandırılmasıyla ortaya çıkan usdışı süreçlerdir. Ya da bir başka kavram var, bugünkü kitlelerin usdışı kavrayışlarını incelemekte büyük önem taşıyan bir kavram: «özel» kavramı. Özel artık eskiden olduğu gibi halkla çelişkide değildir, ama manevi yaşam alanını kucaklar ve bireyin ideolojik katılmasıyla ve aynı zamanda bireyin etkin işbirliğiyle dış dünyanın etkilerince tümüyle sarılmıştır. Ya da karşıtlık kavramını ele alalım. «Karşıtlık» artık işbirliğine yanaşmama anlamı taşımıyor; tersine, daha önce yapılmış olana katılma önerisi anlamı taşıyor - S.P.D.'yi düşünüyorum burada. Buna karşıtlık diyorlar. Bunun gibi, «özgürlük» bütün dünyanın kendisinden anladığı şeyin karşıtı ya da

aşağı yukarı karşıtı değil artık, ama bundan böyle daha önce baskı düzeyinde özgür olarak belirtilen şeye karar verme hakkı o. Örnekleri sonsuza kadar çoğaltabiliriz, ama bu konuda oldukça ayrıntılı bir açıklamaya girmenizi istemek için buradayım ben konferans vermek için değil. Evet, bence bu sorun çok önemli. Bu konuda bazı küçük belirlemeleri bir yana bırakıyorum ve alçakgönüllülüğü bir kıyıya atarak, yazdığım bir kitabı, yakında yayımlanacak bir kitabı anıyorum. Bundan öte bu sorun geleneksel Marx'cılık içinde inceleme konusu yapılmadı.

LUKACS — Bence iktisadi düzeyde açıklanır bu: 1929 bunalımından sonra sermayeciliğin bazı temel görünümleri kesinlikle değişti. Sermayecilik sermayecilik olmaktan çıktı, bir halk sermayeciliği oldu demek istemiyorum; ama kısaca açıklamak istediğim çok basit bir değişiklik kendini gösterdi. Doksan yıl yüz yıl gerilerde, yani Marx'ın yaşadığı çağda üretim araçları sanayii büyük sermayecilik temeline oturtulmuştu. Buna bir de dokuma hammaddesini, değirmencilik sanayiini, şeker sanayiini eklersem, tam anlamında sermayeci alanların tümünü saymış olurum. Yalnız ayakkabı, giyim vb. sanayii değil, bakın bu çok ilgi çekicidir, mutfak eşyaları da, soğutucularıyla, çamaşır makinalarıyla ağır sanayi nesnesi olmaya başladılar ve buna koşut olarak hizmetler dediğimiz alan büyük sermaye alanı oldu. Marx zamanının yarı feodal hizmet düzeni giderek ortadan kalktı, onun yerini sermayeci bir hizmetler düzeni aldı. Her şeyden önce bunun yüzeysel görünümünü ele almak isterim. Marx'ın yaşadığı çağın bir büyük makina fabrikatörünü ya da bir büyük fabrika sahibini ele alalım. Elbet böyle bir adamın müşterisi sınırlı. Bu adam büyük bir dağıtım aygıtına bağlanmadan ürününü tüketiciye ulaştıramaz. Ancak, bü-

yük bir sanayiin olanaklarıyla büyük bir kitle tüketim ürünü yapıldıysa, örneğin tıraş bıçağı yapıldıysa, milyonlarca tıraş bıçağını tek tek tüketicilere ulaştıracak özel bir aygıt gerekir. Sözünü ettiğimiz bütün bu iletişimsel aldatmaca düzeni bence bu iktisadi gereksinmeden doğmuştur ve buradan giderek topluma ve siyasete yayılmıştır. Şimdi bu aygıt toplumsal yaşamın tüm dış yüzlerini tutuyor, başkanlık seçiminden kravat ve sigara tüketimine kadar her yanı tutuyor. Benim söylediklerimi kanıtlayabilmek için şöyle bir mağazaya dalıp çıkmanız yeter.

Ama bunun bir başka sonucu var, yani işçi sınıfının sömürülmesi giderek biçim değiştiriyor, mutlak artık değerle sömürüden göreli artık değerle sömürüye doğru bir değişme bu. Demek ki işçilerin yaşam düzeyini yükselterek işçi sömürüsünü artırmak olasılığı vardır. O zamanlar tohum halinde vardı bu, yoktu demek istemiyorum. Sanırım Marx göreli artık değer olgusunu gören ilk kişidir; ama **Sermaye**'nin yayımlanmamış bir bölümünde çok güzel söylediği gibi, üretim sermayeye biçimsel olarak bağlıdır, bugüne özgü sermayeciliğin kategorileri altında üretimin bağımlılığı ancak göreli artık değerle kendini gösterir. Şimdi sözünü etmekte olduğum tüm sorunlar buna bağlıdır. Yabancılaşma sorunu bununla tam tamına yeni bir görünüm kazanır. Marx **İktisadi-felsefi elyazmaları**'nı kaleme aldığı sıralar işçi sınıfının yabancılaşması hayvani düzeye ulaşan öldürücü iş anlamına geliyordu ve belli bir anlamda insana karşı bir görünüm taşıyordu; işte bu yüzden uzun süre sınıf kavgası, ücret ve çalışma süresi konularında hak elde etmeye yönelerek, işçiye biraz daha akla yatkın bir yaşam sağlamayı amaçladı. İkinci Enternasyonal'in «üç sekiz»i bu sınıf kavgasının bir belirtisidir. Şimdi sorun bir anlamda değişti, ama ancak

bir anlamda değişti.

M. Erhard'ın yaptığı ilk reform denemelerini düşünün, bu yolda attığı ilk adım çalışma süresinin haftada bir saat artırılmasını istemek olmuştu, bu da mutlak artık değer üzerine temellenmiş apaçık bir önlemdi. İsterseniz Wilson'ın siyasetini alın, aynı hikâyeyle karşılaşacaksınız, mutlak artık değer ölmemiştir, yalnız Marx'ın **İktisadi-felsefi elyazmaları**'nı kaleme aldığı dönemdeki rolü oynamamaktadır. Ne çıkıyor bundan? Çalışanların ufkunda yeni bir sorun kendini gösteriyor, daha düzgün bir yaşam sorunu. Mutlak artık değer dönemindeki sınıf kavgaları daha düzgün bir yaşamın koşullarını yaratmaya yöneliyordu. Şimdi beş günlük çalışma haftası ve buna bağlı olarak ücret bu koşulları sağlamış görünüyor, ne var ki ortaya bir başka sorun çıkmakta, sigara alımsatımından başkanlık seçimlerine kadar uzanan iletişim ortamında yaşayan insanla daha düzgün bir yaşam arasına bir duvar çekilmekte. Çünkü tüketimin iletilmesi düzeninde, resmi ağızların bildirdiğinin tersine, sorun tüketiciye hangi soğutucunun ya da hangi tıraş bıçağının daha yarayışlı olduğunu öğretmek sorunu değildir, sözkonusu olan şey bilinci etkilemektir. Bir örnek vereceğim, Gauloise sigarası örneğini: büyük ölçüde etkin bir adam olarak tanıtılan birinin Gauloise sigarası içtiğini görüyoruz. Bir de bakıyoruz, bir krem ya da sabun afişinde iki güzel kadın bir genç adamı sıkıştırıyor, çünkü işbu sabunun kadınlar üzerinde erotik açıdan çekicilik etkisi var. Sanıyorum ne demek istediğimi anlıyorsunuz. Bir iletişim düzeni nedeniyle, işçi, çalışan adam, boş vaktini nasıl kullanabileceği konusunda ortaya çıkan sorunlardan uzak kalıyor, tüketimi ona şaşmaz bir amaç olarak gösteriyorlar, kendisine yükletilen biçimde günde on iki saat çalıştığı zamanlarda işi onun bütün varlığına

böyle egemen oluyordu. Şimdi burada yeni bir direniş oiçimi koymak sorunu ortaya çıkıyor. Bayağı Marx'cılığı bir yana bırakıp da Marx'ın anladığı biçimde gerçek Marx'cılığı ele alırsak bu yeni yabancılaşma biçimlerini altedecek nedenlerin kendini gösterdiğini görürüz. **Sermaye'nin** III. cildinde özgürlüğün ve zorunluluğun egemenliği bölümünü düşünüyorum. Marx'ın yaptığı belirleme çok önemli, iş her zaman zorunluluğun bir egemenliği olarak kalıyor. Şunları ekliyor Marx: toplumcu gelişim, diyor, işe insana yaraşır biçimler vermeye dayanır, insan evrimine karşılık olan biçimler vermeye dayanır. Bunu **Gotha programının eleştirisi**'ndeki bir bölümle belirleyelim, bu bölümde Marx, komünizme göre iş insan için yaşamsal bir gereksinme durumuna geliyor der. Şimdi bir çalışma bilimi var, bir de işçilerle ilgili ruhbilimsel araştırma var, bu ikisi iletişim araçlarına dayanarak bugünkü sermayeci teknolojiyi işçiler için benimsenir kılmaya çalışıyorlar. Ama sözkonusu olan şey işi işçi için değerli bir uğraş durumuna getirecek bir teknoloji yaratmak değildir. Çok yerleşmiş bir önyargı vardır bizde: sermayecilik sermayeciliktir, her teknolojik yenilik çıkarları büyütmek içindir, kalanı fasaryadır, teknolojik savlar yapıları gereği sermayeciliğin hizmetindedirler. Bir tanecik örnek vereyim tarihten, Ortaçağ'ın sonlarıyla sermayeciliğin başları arasındaki dönemde çok ilgi çekici bir geçiş oldu, zanaatın yetkinleşmesi bir sanat eğilimi doğurdu. Gerçek sanattan sözetmiyorum, mobilyalardan, masalardan, koltuklardan sözediyorum, bu dönemde üretildikleri biçimiyle. Bu evrimi sermayecilik tümüyle yıktı, çünkü sermayecilikle birlikte, teknolojik gerçekleştirmeler için —sözgelimi bir masanın seri üretimi için— başka ilkeler geçerli oldu. Şimdi bakın, elbette XV. yüzyılın zanaatçısı sermayecilikle doğan sorunlarda saçmalıklar buluyordu, bugünün teknoloğu, bir üretim

tasarısının, üretimi işçi için anlamlı kılmaya yönelmesini çok saçma bulacaktır. Güncelin karşısındaki bu tür teknolojik tutum bugünün niceliğe yönelmiş kitle teknolojisinden daha yeni bir şey değildir, oysa Rönesans'ın niteliksel ve sanatsal teknolojisi karşısında durum böyle değildi .Bir teknolojinin hangi noktada toplumsal belirlenimli bir olgu türü olduğu unutuluyor ve sermayeci teknoloji tutumları insan doğasına bağlı bir çeşit kendinde şey sayılıyor. İşin emekle ilgili yanı budur. Öbür yanı özgür zamanın kişisel zamana dönüştürülmesidir, bu da şimdi ideolojik bir çabaya dayanabilir ancak. Ona bu görünümün kendi insani çabalarıyla çelişik olduğunu yavaş yavaş öğreten bir oluşum gerekir. Biraz havai bir örnek vereceğim, bağışlayın. Size açıkça söyleyeyim, modayla ilgili makaleleri her zaman büyük bir toplumbilimsel ilgiyle okurum. Yirmi yıldır yüksek terzilik düzeyinde, kadın giyiminin iletişimi açısından, uzun entarileri her ne pahasına olursa olsun geçerli kılmak yolunda sürekli bir savaşım var. Elbette dokumacılığın bu işteki katkısı çok büyük, apaçık bu. Moda ki her zaman söylenildiği gibi tam güçlüdür, bu noktada çuvallayıverir. Yirmi yıldır Paris'te büyük moda sergileri açılmadan az önce etekler uzayacak diye öngörüler ortaya koyarlar, ama kadınlar haklarını korurlar, çünkü bu yönde onlar hazırlıklı değillerdir, tıklım tıklım bir tramvayda işlerine giderlerken uzun entariyle duramazlar. Bu örnekle neyi anlatmak istediğimi anlıyorsunuz sanırım, iletişimsel aldatmaca esasta tam güçlü değildir. İnsanda öbür gereksinimleri, kişilik gelişiminin birçok gereksinimlerini uyandırabilmek elbette çok güç iş, sanırım bu konuda çok uzun ve çok zor bir süreç önümüze çıkıyor, ama sonunda başarıya ulaşabilecek bir süreç bu, hem bu süreç yalnızca işçi sınıfını ilgilendirmiyor. Bu ilişki altında, göreli

artık değer çizgisinde ve iletişimde tüm **intelligentzia** da tüm burjuvazi de işçi sınıfı gibi başeğmiştir sermayeciliğe ve dolayısıyla sermayeci iletişime başeğmiştir. Sonuç olarak, gerçek bağımsız kişiliği uyandırmak gerekiyor, iktisadi evrimin olanaklı kıldığı kişiliği. Elbette insanın fiziksel üretimi için gerekli işin niceliği tüm insanların uygar bir yaşam için yeter zamana sahip olabilmesi adına azaltılmak gerekir. Marx'ın da bir zaman belirlediği gibi, iktisadi yönden sınırlı bir biçimde de olsa eski uygarlıklarda gerçekleşti bu: örneğin Atina'da köle sınıfı üst tabakanın elini işe sürdürmedi; bu da Atina uygarlığının gelişmesini sağladı. Yasayış biçimlerinde sermayeciliğin eski kategorileri geçerli olan tabakalar var henüz, yadsıyamayız bunu; bunun aldatmaca yanını göstermek ve işçiler için uygun bir yaşam düzeyi getirmek büyük çaba ister. Ama, kuşkusuz, kafa işçisi olsun el işçisi olsun, çalışanların büyük bir bölümü için koşullar ne zaman ortaya çıkıyor? Çalışanlar üretim için gerekli iş zamanının indirilmesiyle birlikte insani gereksinmelerini karşılayacak özgür bir yaşam sürdürebildikleri zaman ortaya çıkıyor. Bunun için güncel düzeyde yabancılaşma ürerine köklü bir inceleme yapmak gerekiyor. Bugün genç Marx'ı bu ilişki altında incelemeye başlayanları gördükçe mutlu oluyorum. Genç Marx'la olgun Marx'ı karşıtlaştırmak tarihsel bir eşeklik olur. **İktisadi-felsefi elyazmaları** yabancılaşmayı bize çok sanatsal ve çok felsefi bir biçimde gösterir. Ama bugünkü yabancılaşma sorunu bir başka görünüm kazanmıştır yüz yirmi yıl öncesine göre, Marx dönemine göre. Önemli olan yabancılaşmanın bu yeni biçimini incelemek, bunun için bu sürecin tam tarihsel diyalektiği gereklidir, çünkü bugün çok kafalı, çok yürekli, çok ağırlıklı kişiler var, ben bunlara büyük umut bağlıyorum, hem insani düzeyde hem

düşünce düzeyinde. Bu kişiler teknik gelişimi her şeyi yiyen ve karşı koyulamayan bir Moloch olarak düşünüyorlar. Doğru değil bu, hem bunu Marx'cılık temeline göre kanıtlayamayız. Buharin'in kavrayışını kırk yıl önce çürüttüm. Bu kavrayışa göre teknik başlıca üretici güçtür. Bugün bu yanılgı gene yaygın, özellikle atom enerjisinin kullanılması gibi yeni büyük buluşlarla ilgili olarak. Bizim Marx'cı olarak çabamız insanların kafasından bu tapıncakçı yazgıcılığı söküp atmak, tekniğin üretici güçlerin gelişmesinde bir araçtan başka bir şey olmadığını, gerçek üretici gücün her zaman insanlar ve insanların yapabilme gücü olduğunu, Marx'cılıkta yeni bir evre'nin başlıca çaba olarak bir insan reformu önereceğini göstermek olacaktır. Sanırım Marx'cılığa ters düşmez bu, çünkü, unutmayın, Hegel'in hukuk felsefesi için eleştirisi'nde genç Marx insanın kökleri insandadır diye yazıyor. Marx'cılığın bu yüzü gün ışığına çıkarılmalıdır şimdi, bir propaganda boşluğu içinde değil, ama modern sermayeciliğin ayrıştırılması biçiminde gün ışığına çıkarılmalıdır. Bugünkü yabancılaşmayla savaşabilmek için ancak böyle bir temel bulunabilir. Sizin sorunuzu kabaca karşılayabildim sanıyorum.

KOFLER — İletişimsel aldatmaca tam güçlü değil, konuşmamız bunu kanıtlıyor. Ama insanları şu ya da bu biçimde aydınlatmak da iyice güçleşti. Belki de dinsel tanrıtanımazlık kavramınızı bu kavramın basit bir düşünce biçimi olarak nitelenişinden çıkarabilirim.

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...ve yüceltilmiş öznel ben'i Tanrı yerine konmuş apayrı bir dünyanın düzeyine çıkaramayan geniş kitleler için bu kavramın bugün de geçerli olduğunu göstermeye çalışabilirim...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...ama tüketim var, ayrıca özgür zaman var... ama gördüğümüz gibi iletilmiş biçimde var, ve bu nedenle örneğin —burada ara halkaları ele alamayız ayrıntılarıyla— şunu gösterebiliriz: kitlelerin inançsızlaşması o kadar ileriye gitmiştir ki, geleneksel bir biçimde kök salmış olan din duygusu da eriyip gitmektedir; Marx da eriyeceğini söylemişti ama, Marx'ın öngördüğünden daha çabuk eridi, karşıt nedenlerle erimiş olsa da yalnızca sınıflı toplumlarda olmadı eriyişi. Bugün bir başka tür tanrıtanımazlıkla karşı karşıyayız, bu tanrıtanımazlık bugün kiliselerin zaman zaman dolması, bir ölçüde de .anrıtanımazlarla dolması olgusunda kendini göstermiyor. Bugün aynı zamanda büyüye doğru çok ilgi çekici yönelmeler görüyoruz. Buna göre örneğin insanın piyangoya ve astrolojiye dayanarak yazgısını değiştirmeye çalışmasını modern ussallaştırma karşısında yarı dinsel ya da büyüsel mitos olarak belirleyebildiğimiz sürece büyü kökel dincinin yerini tutmaktadır. Uyuşturucu kullanarak bir yaşamsal değer yaratma çabalarını da ekleyebiliriz buna. Burada ünlü L.S.D.'yi düşünüyorum. Biz bunları çok ciddiye almalıyız. Biliyor musunuz, uyuşturucuları çok öven bir kitap yazmıştır filozof Huxley.

LUKACS — Biliyorum.

KOFLER — Biliyor musunuz? Neyi bilmiyorsunuz ki sayın Lukacs. Ben de size hiç duymadığınız bir şeyi söylediğimi düşünmüştüm. **Algının kapıları** adlı bu yapıtta Huxley «yeni bir yol»dan mitolojik bir ideoloji yaratır. Tam anlamında öznelci bir kurtuluş mitolojisidir bu, ama uyuşturucularla zorlanmış ve sağlanmıştır. Harvard üniversitesinin ünlü psikoloji uzmanı Lary gibi kişiler «aşkın bir yaşam» sağlayabilmek için topluluklar oluşturuyorlar. Profesör Clarc gibi bir dinbilimci çıkıyor, dinbilim okuyan öğrencileriyle birlikte

—dinbilim okuyan diyorum bakın— bir takım deneylere girişiyor, sonra şu sonuca varıyorlar: bu öğrenciler L.S.D.'nin desteğiyle Tanrı'nın daha yakınına vardıklarını söylüyorlar —«Tanrı'nın daha yakınına varmak» deyimini kullanan da Clarc.— Bunlar insanı çok kaygılandırıyor.

LUKACS — Çok doğru.

KOFLER — Daha ileriye gittiğimizde garip bir süreçle karşılaşıyoruz. Bu sürecin diyalektiği, insanın modern sorunlarını çözebilmek adına birlikte alem yaparak coşkuya varmak için büyülü biçimlerin kullanılması olarak tanımlanabilir: Beatles topluluğunun gösterilerindeki çırpınmalı coşkuları anımsayalım. Bu sorun ben'in özel alanına götürülürse yeni bir Tanrı'nın yaratılmış olduğu görülür, bu da şu olgunun sonucudur: ben, toplumsal yaşamda dışlaşamıyor, çünkü bastırılmış durumdadır. Sonunda, yeni bir biçiminc, tam tamına modern bir biçimine varıyoruz usdışıcılığın ve dinsel tanrıtanımazlığın. Bunun incelenmesi ve ayrıştırılması modern Marx'cılık için çok önemli olacak; çünkü bugün bunun her zamankinden daha çok ilerlediğini görüyoruz.

LUKACS — Sanırım baştan sona haklısınız. İzin verirseniz genel bir biçimde ele aldığınız sorunu iki ayrı parçaya böleceğim. Birincisi, içinde bulunduğumuz iktisadî oluşumların keskin dönüşümlerinin tarihi olacak. Bu gelişimlerin ve özellikle de bu gelişimlerin içerdiği öznel etkenin gelişiminin bir çizgi boyunca gerçekleştiğine inanmak yanlışa düşmek olur. Düşünün, dinsel alanı ele alalım, Ortaçağ'ın sonlarında ve Rönesans'da din bir çeşit aydınlıklı bir ilgisizlik durumuna gelmişti. Dinsel alan, köylü savaşlarıyla ve Reform'la bir dinselliğe dönüştü, bu dinselliği birkaç yüzyıl önce kimse kavrayamazdı. Şimdi bakın ne düşünüyo-

rum. hem bence çok önemli bu. XIX. yüzyılın sonlarında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir sınıf kavgası, şiddetini gittikçe arttırarak süren bir sınıf kavgası koyuldu. Bu sınıf kavgası Birinci Dünya Savaşı'nda doruk noktasına vardı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir duruma bağlı olarak tümüyle yeni bazı şeyler ortaya çıktı. Solda öfkeyle kapılan gençlerimiz Çin'den gelen çekici etkiler altında ezildiler, çünkü evrim onların istediği biçimde hızlı olmadı, A.B.D.'nde hemen yarın devrim olsun istediler, partizanlık adına Güney Amerika'lara gitmeye kalktılar. Bizlerin Marx'cı olarak görevimiz, ilk büyük evre'nin bitiminden sonra bütün bu şeyler üzerine aydınlık fikirler üretmekti. Kesinlikle belirtmeliyiz, sermayeciliğin göreli artık değere dayanılarak bir baskı durumuna dönüştürülmesi yepyeni bir durum yarattı, bu durum içinde işçi devinimi, devrimci devinim yeni bir başlangıca mahkûm edildi. Bu durumda nicedir hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış olan makina kırma ideolojisi gibi ideolojiler en gırgır ve matrak biçimleriyle yeniden ortaya çıktılar. Bu belki de çelişik görünecek, ama bugün kızları da saran koskoca cinsellik dalgası içinde makina kırıcılığı türünden bir devinim ortaya çıktı, kadının bağımsızlığı için kavga devinimidir bu da. Bu size tutarsız görünebilir, ama bence benzer bir durum var ortada. Ancak bir şeyi çok iyi bilmeliyiz: bugün öznel etkenin uyanışı içinde biz 1920 yıllarını izleyemeyiz, yenileyemeyiz. Neyi yapabiliriz? Geçmiş işçi devinimnin ve Marx'cılığın bize verdiği tüm deneylerden yararlanarak yeni bir başlangıç temeli üzerinde yeniden işe başlayabiliriz. Kesinlikle bilelim, yeni bir başlangıç yapmamız gerekiyor; ya da bir karşılaştırmaya başvurarak şöyle diyelim: XIX. yüzyılın 20'lerinde değiliz, bir anlamda XIX. yüzyılın başlarındayız, sanki Fransız dev-

rimi olmuş da işçi devinimi yavaş yavaş gelişmeye başlamış. Sanırım bu sunum kuramcılar için çok önemli. Yoksa bazı doğruların anlatımını hemen hemen hiç yankı uyandırmaz görünce bayağı umutsuzluğa düşebiliriz. Unutmayın, Saint-Simon ve Fourier'nin söylediği önemli sözler o zamanlar çok zayıf bir ilgi görmüştü ,yalnızca XIX. yüzyılın 30 ve 40'larında yeni bir işçi devinimi oldu. Elbette karşılaştırmaları abartmamak gerekir. Ama, yeni bir dönemin başlarında olduğumuzu, kuramcı olarak görevimizin bu dönem içinde insan olanaklarıyla ilgili aydınlıklar getirmek olduğunu, buna çalışırken kavrayışımızın şimdilik büyük kitleler üzerinde hiç denecek kadar az etki bırakacağını hiç unutmamamız gerekir derken bunları söylemek isetdiğimi anlıyorsunuz sanırım. Elbette Sovyetler Birliği'nde Stalin dönemiyle, bu dönemi aşmakta sakınık kalınmasıyla, sonuç olarak toplumcu gelişimin gecikmesiyle ilgilidir bu. Büyük olaylar öznel etkeni olumsuz açıdan etkileyebilir; yeni baştan tarihsel bir örnek verecek olursak, Fransız devriminde solcu Jacobin'lerin kahramanca düşüşü ütopyacıların kafalarında toplumculuğun devrimci devinimle bir ilgisi yoktur fikrini doğurdu. Bana sorarsanız, fransız evriminin 1793-1794 yıllarında uyandırdığı düş kırıklığından başka bir şey değildir bu. Ancak bu durum uzun zaman işçi devinimlerinde yansıdı, sonunda Marx çıktı ve demokratik devrim için savaşımı toplumculuk için savaşımın ilk evresi olarak belirleyen kuramı ilk olarak ortaya koydu. Bugün bizim bu anlayışı siyasal uygulamaya dönüştürebilecek siyaset adamlarımız yok. 1917'de Lenin'in kişiliğinde buna sahip olmamız tam anlamında özel bir durumdur; hem kuramcı hem siyaset adamı niteliklerine sahipti o. Bu yüzden siyasetin gelecekte de aynı yolu izleyebileceği kesin değil. Kuram başlangıç-

larımız var şimdi, ne var ki bu kuramı siyaset düzeyine götürebilecek herhangi bir siyaset adamı görünmüyor ufukta .Ancak ben devinim güçlendiği ölçüde bu adamların çıkacaklarına inanıyorum.

Şimdi sorunun ikinci bölümüne geliyoruz, dinsel yanla ilgili bölümüne. Bu çok ilgi çekici bir sorun, kimsenin ele alıp incelemediği bir sorun, özellikle biz Marx'cıların incelemediğimiz bir sorun. Çünkü dogmacı Marx'cılığın XIX. yüzyılın 40 yıllarına kadar çıkan kavrayışları vardır, bu kavrayışlar aşılmadı. Uzaya fırlatılan füzelerin Tanrı'ya hiç bir yerde raslamadığını anlatan makaleler okuduk son zamanlarda. Böyle bir kanıtın herhangi bir etki yapacağına inanan tanrıtanımazlar var, sanki bugün aramızdan Aquino'lu Tommaso'nun göğüne ya da Dante'nin **Divina Commedia'**sındaki göğe inanan bir hizmetçi kadın çıkabilirmiş gibi. Elbette eski dinin tüm varlıkbilimsel temeli eridi, bu temel her zaman eylemin belirleyici bir etkeni olmuştu. Bugünün işi değil bu, Schlerermaher «mutlak bağımsızlık» öğretisini geliştireli beri din adamları eski varlıkbilimi olduğu gibi bir yana atmak ve **Estetik'**imde dinsel gereksinme diye adlandırdığım şeyi, yeni bir varlıkbilimi aramak zorunda kaldılar. Pekiyi nedir bu dinsel gereksinme? Yaşamının bir anlamı olmadığı konusunda insanın karanlık bir duygusudur bu; şimdi bu durumda insan kendini buna yöneltemez, dinlerin eski varlıkbilimi eriyip gitmiştir; şu anlamda erimiştir: bence bugün bir tek katolik ya da protestan yoktur ki Kutsal Kitap'ı ya da İncil'i eyleminin temeli yapsın. Bu insanlar da şimdi hiçlik karşısında bulunuyorlar; sizin de pek güzel söylediğiniz gibi, büyüye kadar varan şey insanların içine daldıkları boşluktan kurtulabilmek için yeni bir temel bulmaya çalışmalarından başka bir şey değildir. Sermayeciliğin iletişim

dünyasıyla ilgili olarak Marx'çı açıdan ortaya koyduğu gibi, uygun bir yaşam sorunu bugün dinsel gereksinme konusunda kendini gösteren ve bizim de burada bir çözüm bulmaya çalıştığımız sorunla temelde aynıdır. Bunda iki engelle karşı karşıya geliriz. Bunlardan biri çok sayıda Marx'cının dogmacı kavrayışıdır. Bunlar tanrıtanımazlığın eski kanıtlarını yeniden ele alırlar, oysa bu kanıtlar bugün tüm etkinliğini yitirmiştir. Öte yandan, Garaudy gibi bazı kişilerin Teilhard de Chardin gibi bazı kişilere ideolojik açıdan yaklaşmaya çalışması raslantısal değildir. Elbette ki gerçekte herhangi bir yaklaşma yok; ve dinsel gereksinmeleri gerçek olan ama bu gereksinmeyi karşılamak için olmadık ideolojik dayanaklar arayan bu kişilere biz onların bu olmadık dayanaklarını tanımakla yardım edemeyiz. Burada Marx'cılık için çok karmaşık bir sorun sözkonusu. Bu sorunu şöyle belirleyeceğim: genç Marx'ın doktora tezi olarak Epikuros'u seçmesi raslantı değildi. Evrende dünyalar arasında yaşayan tanrılara inanmış bir öğretiydi Epikuros'un öğretisi. Bir başka deyişle, bunun anlamı, tanrısalın, aşkın ilkenin insanların yaşamı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, olamayacağıdır; sonuç olarak bu tanrıları bir yana bırakmıştır insanlar; düzenli bir yaşam yolunda bu insanlara ancak kendilerinden hayır gelecektir, bu yolda hiç bir tanrı **Enternasyonal**'de de belirtildiği gibi insanlara yardım edemez. İşte bizim cinsel tanrıtanımazlığı gerçek tanrıtanımazlığa dönüştürmeye çalışacağımız nokta budur. Bir dizi felsefi sorun çıkıyor burada ve sırası gelmişken ben Nikolai Hartmann'ın önemini yeniden belirtmek isterim. Hartmann ereklilik üzerine yazdığı kitabında şunu ortaya koydu: insan gündelik yaşamının olaylarını bu olaylar kendisinden bağımsız bir istemin yönettiği olaylarmış gibi yaşamaktadır. Bir yakını öl-

düğü zaman şöyle der insan: «Neden sanki benim başıma geldi?» X'in ya da Y'nin ölümü, amacı Z'nin duygusal yaşamını değiştirmek olan bir istemin yaratısıymış gibi. Marx'cılığın gelişmesinde başlıca nokta, Epikuros'cu diyalektik noktası budur bence, biz bu noktada açıklamalar yaparak bu dinsel tanrıtanımazların yardımına koşabiliriz.

Tüm kiliseler bir bunalım geçiriyor kuşkusuz. Reform'u izleyen bunalımla karşılaştırılabilir bir bunalım değil bu. Kilisenin derebeylik rejiminin koruyuculuğu altına girmesinden gelen bir bunalımdı o zamanki bunalım. Loyola'nın önemi elbette kilisenin ancak gelişmekte olan sermayeciliğe bağlanarak ayakta durabileceğini anlamasından gelir. Oysa şimdi biz katolik kilisesinin ve öbür kiliselerin sermayeciliğe dünya ahret bağlanmış olmak durumunun tehlikeli bir şey olduğunu anlamaya başladıkları bir bunalım dönemini yaşıyoruz. Sanırım bugün bu konuda diplomasi koyuldukça papa Jean XIII sermayecilik yararına kurulmuş olan bu tek yanlı yönelimi bırakmak ve yeni bir yön aramak gerektiğine inanıyor. Bu yüzden ben XVII. yüzyıldaki Loyola'yla bir karşılaştırma yapıyorum. İkinci sorunun karşılığını derleyip toparlayalım: bugünün dinsel gereksiniminin ideolojik görüş açısıyla ilgili olarak ne dogmacı ne de uzlaştırıcı bir ayrıştırmaya yönelmeliyiz, çünkü bu bunalımı geçirenlere ancak olağan bir yaşamı olası kılmak ve sosyalist ülkelerde Stalin'ciliği eritmeye çalışan Marx'cıların katılacağı bir anlaşma ortamı oluşturmak için savaşmakla yardımcı olabiliriz. Yaşamı anlamlı kılan bu eğilimleri, sosyalizmde sermayeciliğe göre daha erken ve daha belirgin olarak kendini gösterebilecek olan bu eğilimleri sosyalist ülkelerde ancak bu eritme temeli üzerinde gerçekleştirebiliriz. Bu eğilimler bugüne kadar yenik düşürülmüş olan Stalin

rejimiyle ve Stalin'ci kafayla engellendi. Bilmem görüyor musunuz, burada çok çeşitli güçler çok değişik biçimlerde etkin oluyor, tantanalı sonuçların iletişimine karşı kavgayı beklersek bazı yanılgılara yeniliriz. Önemli olan da bu kavgayı beklerken bugün Marx'çılığın ne anlama geldiğini ve ne yapabileceğini tam kuramsal bir aydınlık içinde ortaya koyabilmektir.

KOFLER — Bu uzun konuşmanızı dinlerken kafama üç şey takıldı. Ben bunlardan yalnızca birini tartışmak istiyorum, öbür ikisinin varlığını da yadsımaksızın. *Sizin din üzerine yaptığınız bir anlamda yöntembilimsel - insanbilimsel* açıklama Marx'cı din tanımıyla, yani din «baskı altındaki yaratığın iççekmesidir» tanımıyla ilişkisi içinde ele alınmalı. Anımsıyorum, siz **Estetik'in** birinci cildinde de ikinci cildinde de din sorununu uzun uzun ele alıyorsunuz, ne var ki bu ilişki içinde ele almıyorsunuz, ama sanırım bunu tartışmamız gerekmiyor. Bir de şunu diyeceğim: az önce garip bir biçimde sözünü ettiğiniz şey yani kadınların ve kızların makina kırma girişimlerine benzer girişimleri yalnızca hoşgörülen bir girişim değil, ayrıca yüreklendirilen bir girişim. Neden? diye soracağım. Buradan şu kaygı doğuyor: geleneksel tabular karşısındaki bu başkaldırı, bu karmaşık diyalektik içinde, bütünleşme eğilimini güvence altında tutan bir şey olmuyor mu?

LUKACS — Tamam, çok haklısınız bence. Bu ilişki altında cinselliği makina kırma devinimiyle karşılaştırdığımız zaman bu karşılaştırma nedenlerle ilgili oluyor, devinimin kendisiyle ilgili olmuyor. Makina kırıcılarının eylemi o zamanın sermayeciliğinde bütünleşemezdi, ama bu karışık ideolojik devinimler pek güzel bütünleşebilir. Çok ilgi çekici bir örnek vereyim: Mannheim'ın ünlü yapıtını düşünün. Göreceksiniz, Mannheim bu yapıtında ideoloji konusunda oldukça

ciddidir ve ütopya karşısında da belli bir hoşgörü içindedir. Çünkü bu iki şey arasında devrimci uygulama uçup gitmektedir —bir ütopya, ütopya olarak, sizin de belirttiğiniz gibi, bütünleşmiş olabilir—, çünkü çok uzağa konmuş olduğu için gerçekleştirilme olanağı bulunmayan amaçların karşılığı bugünkü biçimindeki sermayecilikle pek güzel bütünleşebilir. Bazı şeylerin neden tam anlamında benimsenebilir olduğunu bazı şeylerin olamadığını iyi biliyorum. Ernst Bloch gibi bir filozof sosyalizmle doğa bile değişecek diyorsa buna kim hayır diyebilir? Bloch böylece seçkin ve ünlü bir filozof oluyor, sosyalizmi doğayı değiştirecek kadar köktenci de olsa. Buna karşılık Nietzsche'yle Hitler arasında belli bir ilişki vardır diyorsam, alman ruhunun en kutsal şeylerine saldıran bir «devlet görevlisi» ya da ona benzer bir şey olurum, çünkü Nietzsche'ye yöneltilen bir eleştiri bugün doğrudan doğruya alman ulusçuluğuna yöneltilmiş olur. Bu kişisel örneği verdiğim için hoşgörün beni; iletişimsel aldatmacayla savaşma konusunda çok önemli bir şey var: bazen sonuna kadar köktenci olan şeyler çok ilgi çekici etkenler olarak görülebilirler, bazen de tam tamına basit ve sıradan görünen şeyler çok sınırlı, çok dogmacı, çok içigeçmiş ya da çok bilmemne bir şey olarak mahkûm edilirler. Sonuç olarak, bugün bu durumu çok açık bir biçimde görmek gerekir.

KOFLER — Yalnız Bloch'la ilgili olarak değil, başkalarıyla ilgili olarak da kişisel örnekler verilebilir...

LUKACS — En esaslı adam oydu, onun için Bloch'u seçtim diyor muyum? Başkalarında da nice nice şeyler, daha esaslı şeyler belirlenebilir. Bloch'un iyi niyetinden kimse kuşkuya düşemez, yeteneğinden de. Burada Bloch için geçerli olan başkaları için haydi haydi geçerli olur.

KOFLER — Çok sayıda öfkeli genç yetiştiren okullar var, siz de diyordunuz ya. Bu öfkeliler Vietnam'da savaşmaya gitmiyorlar, ne var ki öfkeleri içinde yarı devrimci ve sermayeciliğe karşı bir tutum, yarı da boyuneğme tutumu alıyorlar. Frankfurt'daki eğilimin böyle bir eğilim olduğunu açık açık söyleyebiliriz. Şimdi burada yeni bir sorune geliyorum, yapıtlarınızda da var bu sorun, ve bu sorun öfkeli insanların sorunu ya da eleştiride bulunmakla birlikte boyuneğme durumunu benimsemiş insanların sorunu değil, bu sorun «olumlu örnekler »sorunu. **Alman gerçekçileri** adlı yapıtınızda Gottfried Keller'den sözedersiniz, aşağı yukarı şöyle dersiniz: Keller'in sanatındaki bazı eğilimler geniş uzanımlı bir anlama sahiptirler, bu eğilimler demokratik bir yaşamın gerçek örneklerini gösterirler, gerçek bir demokrasinin insani ve demokratik çizgileri gerçekçi özyapılarını yitirmeksizin ülküsel bir biçime bürünürler. Sonuç olarak burada gerçek örnekler vardır; ben bu nokta üzerinde duruyorum. «Gerçekçi özyapılarını yitirmeksizin» yani çapraşık bir ütopyaya düşmeksizin! Ama bu aynı zamanda şu anlama gelmiyor mu: bu biçimler gerçekten insani bir demokrasiyi cisimleştirdiği ölçüde onları etkin yaşamda da bulabilmemiz gerekir? Ve bu biçimleri genel bir biçimde tam tamına çarpıtılmış ve tapıncaklaştırılmış bir yaşamda da bulabilir miyiz, çağımızın yaşamında da? Ve, eğer bir ölçüde... bir şey sorabilir miyim?...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...baskıcı bir bütünleşmenin ince yöntemi baskın öge olarak kalıyor derken elbette belli bir ölçüde etkin olan, ancak her işin kıyısından geçen ve her işin ucunu kaçıran ütopyacı bir ideolojiden sözetmiş olmuyor muyuz? Ayrıca, belirteyim, bu görüşte değilim ben. Bunlar benim sizin yargınıza sunmak için

getirdiğim sorunlar.

LUKACS — Bilinçli bir azınlığın oluşumu kitle deviniminin koşuludur diyeceğim. Bana kalırsa Lenin bunu **Ne yapmalı?** adlı broşüründe pek güzel anlattı. Ben şimdi Keller sorununa geliyorum ama temel bir etken ortaya koymuyorum, çok açık bir biçimde belirlenmesi gereken bir küçük nedeni ele alıyorum. Eğitim sorunuyla ilgili **Madame Regel Amrain** romanını düşünüyorum. Çok ilgi çekicidir bakın, Madam Amrain oğlu bir densizlik ettiği zaman oğluna büyük bir hoşgörü gösterir, oğlu alçakça bir iş yaptığı zaman oğlu için kollarını sıvar. Buradaki örnekte çok belirgin özellikli bir sorun vardır ve bu sorun Madam Regel Amrain'in bugün silinip gitmiş olan eski isviçre toplumunun bir kişisi olmasıyla ilgili değildir. Gerçekçilik her zaman yansıtmadır ve burada bu silinip gitmiş toplumla yansıtılmıştır. Bununla birlikte alçaklıkla ve küçülmeyle savaş konusundaki bu ahlak sorunu her zaman geçerli bir sorundur, örneğin bizim iletişimsel aldatmacayla savaşımızda büyük bir rol oynar. Bugün de sonuna kadar olasıdır bu. Şimdi gene güncel bir örnek vereceğim: Jorge Semprun'ün **Büyük yolculuk** adlı romanı birçok güzel şeyi içerir. Siz bugünkü durumdan ve bugünkü durumu yansıtan edebiyattan sözediyorsunuz. Gerçekte ben son yirmi yılın edebiyatını ele aldığım zaman, bu önemli kitabın, 50 yıllarında yayımlanmış olan ve faşizme karşı olduğu için idama mahkûm edilmiş kişilerin mektuplarını da içeren bu kitabın, belli bir ölçüde insan denen varlığın büyüklüğünü, yürekliliğini, kişilik gücünü ortaya koyan bu kitabın yazarları hiç etkilemediğini görüyorum. Gerçekte edebiyatın bu mektuplardaki insani düzeye yaklaşmaya başladığı kitapların ilklerindendir bu kitap, bu kitap yaşama daha önce katılmış olan şeyi anlatan bir kitaptır. Bu kitaba

benzer kitaplar yok demek istemiyorum. Örneğin Hochhut'un pek güzel bir öyküsü vardır, **Berlinli Antigone** diye. Sonra, Böll'ün **Saat dokuz buçukta bilardo**'sunda pek güzel şeyler vardır. Görüyorsunuz, sanattan sözetmiyorum, yaşamdan sözediyorum. Böll'ün yapıtındaki yaşlı kadın bir akıl hastaları yurduna kapatılmıştır, sonunda kendi isteminin dışında ateş ediverir bir askere, faşizme ters düşen bir kişidir gerçekten o, davranışı içten eritilişine karşı bir davranıştır, Almanya'da geçerli olan davranışla çelişik bir davranıştır. Semprun'de altını çizmek istediğim şeyler var, çünkü bu da faşizmin korkunç görünümüyle ilgilidir, yani yahudi sorunuyla ilgilidir, çok zaman sıradan bir iletişimsel aldatmaca örneği olarak gösterilemeyen şeyle ilgilidir yani. Bununla birlikte, faşizme karşı savaşı yahudi sorununa indirgemek istemelerini bir yanılgı olarak görüyorum, Almanya'da bugün çok raslanılıyor da buna. Benim sözünü ettiğim şey bir görünümdür yalnızca, Semprun bu işi pek doğru ve pek yürekli bir biçimde yahudiliğin eleştirisi olarak sunar. Semprun'ün kitabında *bir alman komünisti vardır. Bu alman komünisti* Fransa'ya gider, direnişçilerin saflarında çarpışır, savaşırken vurulup düşer, Semprun şunları söyletir ona: «*Bir yahudi ölümüyle ölmek istemiyorum.*» Yahudi ölümü demek, en küçük bir direniş göstermeden fırınlara gönderilen milyonlarca insan demektir. Varşova gettosundaki ayaklanma gerçekte bu türden bir direniştir ve sanırım gerçekliği edebiyatla karşılaştırdığınız zaman göreceksiniz, yahudilik konusunda da göreceksiniz, Fransa'da vurulan bu komünist yahudi direnişçisi Varşova ayaklanması düzeyindeki bir ayaklanmanın edebiyat düzeyindeki ilk görünümüdür. Bilmem söylediklerimi açık açık anlayabiliyor musunuz?? Burada edebiyat alanında gerçekleştirilmesi gereken bir çaba

sözkonusu. Ben onu örneğin iyice başka bir alanda belirledim. Soljenitsin'in **İvan Denisoviç'in yaşamında bir gün** adlı romanını toplama kamplarındaki yaşamı inceleyen öbür romanlarla karşılaştırırsanız şu büyük ayrımı yakalarsınız: onda hem vahşet eylemlerinin tanımı vardır, hem de insanın bir toplama kampında insanlık onurunu, hileyle mi yoksa başka bir yolla mı, nasıl koruyacağı sorunu vardır. Burası edebiyatın iletişimsel aldatmacaya karşı yapılan savaşa en çok katkıda bulunduğu yerdir, hele edebiyat iletişimsel aldatmacaya karşı yapılan savaşta teslim bayrağını çekmiyorsa ve iletişimsel aldatmacayı bir yazgı saymıyorsa. Örnekleri şunun için verdim: ölüme mahkum edilen faşizm düşmanlarının son mektuplarında ortaya çıkan gerçek başkaldırıyı tüm güncel araçlarıyla ve güncel olaylarıyla ya da eski olaylara giderek, bugünkü insanların iletişimsel aldatmacaya karşı savaşımında bazı dersler ortaya koyan eski olaylara giderek edebiyat düzeyinde gerçekleştirebiliriz. Böyle bir edebiyat var, kesinlikle var. Örneğin amerikan yazarı William Styron'ın **Alevlerin kurbanı** adlı çok ilgi çekici bir romanı var, iletişimsel aldatmacayı Dostoyevski tarzında yazılmış büyük bir trajedi biçiminde özetliyor. Bir yandan zengin adamın nasıl kaçınılmaz bir biçimde aldatıcı bir tiran durumuna geldiğini ve yoksul adamın da aldatıcı düzenin kurbanı durumuna geldiğini anlatıyor, bunun ardından da kişisel bir başkaldırı olarak bir cinayetin işlenişini anlatıyor, bu başkaldırı yoksul adamın kendisini aldatan düzene karşı başkaldırışıdır, bu ayrıca onun uygun koşullar sayesinde eyleminin sonuçlarından kaçabileceği ve sonunda dingin bir yaşam sürebileceği kavrayışını ortaya koyması bakımından çok ilgi çekicidir. Elbette örnekleri çoğaltabiliriz. Bu tip yapıtlar çok az olsa da. Ama bence iletişimsel aldatmacaya

karşı kendini gösteren devinimin zayıflığına bakarak karamsarlığa kapılmamız gerekmiyor. Olasılıklarımız var, bağdaştığımız insanlar var, ne bileyim ben, sanıldığından daha çok sayıda tedirgin insan var, ourada bize hangi kuramsal ve sanatsal aydınlıkla, ne biçimde ve ne yolla bu insanları uyandırma işini gerçekleştireceğimizi bilmek kalıyor.

KOFLER — İletişimsel aldatmaca karşısında teslim olmak konusundan sözedince siz, ben de Thomas Mann üzerine yaptığınız çalışmadaki bir bölümü anımsadım, bu bölümde yarı kahramanlardan sözediyorsunuz...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...yarı kahramanlardan ya da yarı kişilerden sözediyorsunuz. Bunlar koskoca dünyaya açılmak için boşuna uğraşırlar...

LUKACS — Evet...

KOFLER — İnsanın baş eğmesi bir sonuçtur, güncel dünyaya bakarak söyleyeceğim, yobazlıktır. Çağımızda buna benzer çok insan var, bütün gücüyle dünyaya açılmaya çalışan pek çok insan...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...ama ancak dünyaya açılma düşü gören insanlar bunlar...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...çünkü bunlar tarihsel değişimleri ancak dogmacı bir biçimde kavrıyorlar, sözde kavrıyorlar, ve başkalarını ihanetle suçluyorlar...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...ya da, tersine, sermayeci burjuva kesiminden kişisel yararlar sağlamaya bakıyorlar...

LUKACS — Evet...

KOFLER — ...ve sonunda pusup kalıyorlar ve aynı başeğmişliği göstererek rakiplerini yermeye başlıyor-

lar...

LUKACS — Evet...

KOFLER — Şimdi şu soru çıkıyor ortaya: yobazlık bir bunalım döneminin ikincil bir olgusu değil midir? Çünkü böyle bir dönemde yeni bir durum ortaya çıkar: ilkin, burjuva kökenli olsun sosyalist kökenli olsun, ilerici olduğuna inanan güçlerin dağılması; bu da ilerici güçler yaratma durumundan gelen bir zorunluluk değil midir? İkinci olarak, yobazlık gelecek için belli bir etkinlik olasılığını da getirmiyor mu? Yani ondan tarihsel açı içinde öngörülebilir bazı şeyler çıkmaz mı? Benim için yan kahramanlar ya da yan kişiler sorunu bugün böyle ortaya koyuyor kendini.

LUKACS — Gerçekten önemli devinimler azaldıkça bazı yanılgılar olumlu bir değer kazanmaya başlar. Bugün tam tamına görebiliyoruz: Fourier'nin bir çeşit oyundan başka bir şey olmayan fikirleri, işle ilgili fikirleri düpedüz saçmaydı, ancak sermayeci iş'in o zamanlar ne kadar yüceltildiğini düşününce, bu fikirlerin, daha önce Schiller'de de rasladığımız bu fikirlerin olumlu bir anlamı olduğu görülür. Bu fikirler ancak Marx doğru yolu bulduktan sonra olumsuz bir anlam kazandılar. Elbette bugün iletişimsel aldatmacaya karşı girişilen saldırılar da iyidir. **Tepms Modernes'in** son sayısında Teilhard de Chardin'le ilgili bir yazı var, daha okumadım, ama onun iletişimsel aldatmacanın ideoloğu olarak tanıtılması çok ilgi çekici. Elbette Teilhard de Chardin'le yeni-olumcu dünya görüşü diyebileceğimiz iletişimsel aldatmaca arasında sıkı bir bağ var. Bir kere daha söyleyeceğim Hegel'le birlikte: Doğru, somut bir şeydir; öyle yobazlar vardır ki belli bir anlamda olumlu bir rol oynarlar, öyleleri de vardır ki eylemleri tam tamına olumsuzdur.

KOFLER — Sayın Lukacs, aşırıya kaçmak istemem,

ama size bir soru daha sormak istiyorum. Bu soru, yönettiğim bir seminerde herkesi çok uğraştırmış olan eleştirili bir belirlemeyle ilgili. **Estetik**'inizin birinci bölümünde, yansıma sorunuyla ilgili olarak, tek gerçeklikten sözediyorsunuz...

LUKACS — Evet...

KOFLER — Dün de bu soruya yaklaştık ve şimdi ilgili soru ortaya çıkıyor. 1923'te yayımlanan **Tarih ve sınıf bilinci** adlı kitabınızda klasik felsefenin gerçeklik kavrayışını bu gerçeklikle ilgili «yaratı»ya bağladığını söylüyorsunuz. Ve bu felsefeyi eleştirirken, haklı olarak, şu belirlemede bulunuyorsunuz: gerçekliğin kavranışı sorununu ancak toplumsal uygulama kavramı temeli üzerinde çözebiliriz. Bu kavramın dışında sorun çözülmeden kalır. Evet, şimdi soru şu: bu iki «yaratı» kavramı, felsefi olan «yaratı» kavramıyla toplumsal olan «yaratı» kavramı gerçekliğin iki ayrı alanına karşılık olmuyor mu, yani biri maddi üretim alanına öbürü doğal bilimlerin ve matematiğin konusuna karşılık olmuyor mu? Görünüşe bakılırsa, sizin için bunların ikisi arasında bir ayrım yok, oysa çıkıp diyebilirler ki burada yaratıyla ilgili iki ayrı kavram sözkonusu.

LUKACS — Şöyle başlayalım söze, elbet sizin de bildiğiniz gibi, **Tarih ve sınıf bilinci**'ni aşılmış bir kitap sayıyorum ben, **Tarih ve sınıf bilinci**'ndeki çıkarım bu bakımdan **Estetik**'te işlenen sorunlarla hiç ilgili değildir. Gerçeklikle yaratının birliği konusunda şunu söyleyeceğim: gerçeklik birdir, öyle ki bütün bu görünümler, inorganik olsun, organik olsun, toplumsal olsun, bütün bu görünümler belli karmaşıklarda belli nedensellik dizilerine göre oluşurlar, bu karmaşıkların içindeki etki ve tepkilerle ve hatta bu karmaşıklar arasındaki etki ve tepkilerle oluşurlar. Bu özdeşlik ger-

çektir. Ama, sanırım, Hegel'le ilgili çalışmamda da göstermek istediğim gibi Hegel'in diyalektiğe getirdiği başlıca yenilikler şuna dayanır: diyalektiğin temel dayanağı karşıtların birliği değildir, ama Hegel'in özdeşliğin ve özdeşsizliğin özdeşliği diye adlandırdığı şeydir. Bence tek bir gerçeklik var, her türlü insan müdahalesinden bağımsız olan gerçekliğin nedensel akışı anlamında özdeşlik var —bu konuya birazdan döneceğim—. Bundan önce şu çıkar: bu birlik, gerçekliğin üç ayrı biçimi içinde ayrı biçimlerde dışlaşır. İş'de yaratı doğal olarak gerçekleşir, öyle ki çalışan kişi ulaşmayı tasarladığı ereksel bir amaç belirler. Böylece yepyeni bir şey kendini gösterir. Bu konuda düşüncemizi atom bilimine kadar götürmemiz gerekmez. En basitinden, tanıdığımız doğada tekerlek diye bir şey yoktur. İnsanlar gelişimlerinin oldukça ilkel bir evresinde tekerlek yaptılar, bu da doğaya göre yeni bir bileşim ortaya koymak demekti. Ereksel seçimin özü şuradadır: o, nedensellik dizilerini tanıma yoluyla doğadaki bu nedensellik dizilerini aralarında başka bir bileşim kuracakları biçimde etkiler, bu durum nedensellik dizilerinin bilgisine ulaşılmadan gerçekleşmeyecektir. Ne var ki nedensellik ilişkileri bilinebilirler, kullanılabilirler, ancak dönüştürülemezler. Hegel ilk yapıtlarında işle ilgili olarak şunları söyler: insan, elindeki gereçlerle, doğanın kendi kendine çalışmasını sağlar. Öyle ki bu yaratıda özdeşliğin ve özdeşsizliğin özdeşliği vardır, öyle ya tekerlek insanın yeniden yarattığı bir şeydir, tekerlekte insandan bağımsız olan ve doğada egemenliğini sürdüren nedensellik dizilerine karşılık olacak bir şey bulunmasa da. İnsan tekerleği belli bir biçimde tasarlamış olmasa tekerlek yapamazdı, bu yaratı gerçekliğin birliğini bozmayan karmaşık bir süreçtir. Gerçekliğin birliğinde daha yüksek biçimleri ele alacak olursak,

ben bununla ilgili olarak biraz önce yukarıda sözünü etmiş olduğum şeyi, din konusuyla ilgili olarak sözünü etmiş olduğum şeyi düşünürüm, yani doğa —organik olsun inorganik olsun— insanın ereksel müdahalelerinden bağımsız olarak kendi diyalektiğine göre kendini sürdürür ve gerçekleştirir. Böylece, insanın fizyolojik konumu da ruhsal konumu da toplumsal açıdan bir raslantıdır. Marx çok doğru olarak şunları söylemiştir: bir devrimin işçi sınıfı önderi olarak karşısında bazı kişileri bulması raslantıdır, bu tam anlamında fizyolojik ya da ruhsal bir şey değildir ama. Bununla birlikte burada tam tamına bir raslantı var, bu raslantı doğal bir olayın tam anlamında nedensel akışından gelmektedir. Bu ilişki altında insanın uygulama çabası tek bir doğa bulur karşısında, ve ben örneğin herhangi bir toplumsal etkinlik içindeysem, zorunlu olarak doğa yasalarının bilgisini gerektiren, insan ruhsallığının bilgisini gerektiren herhangi bir toplumsal etkinlik içindeysem, bu karmaşıkta etkin yasalar, ortadan kaldıramadığım yasalar vardır. Ben bu yasaların bilgisine dayanarak, yasaları bensiz işleyen dış gerçekliği belli bir ölçüde etkileyebilirim, ve bu ilişki altında, üretici olarak, sanatçı ya da filozof olarak tek bir doğa karşısındayımdır, bu tek doğa da özdeşliğin ve özdeşsizliğin özdeşliği yönünde anlaşılmalıdır.

KOFLER — Bu ilişki altında, Marx'ın **Felsefi-iktisadi elyazmaları**'nda söylediği insansız doğa hiçtir sözünü nasıl değerlendirirsiniz?

LUKACS — Çok güzel bir sözü bayağılaştırarak şöyle diyeceğim: insanın çeşitli raslantılar sonucunda bağrından çıktığı doğa, bu açıdan, insansız hiç bir şeydir. Ama Marx yeryüzü vardır **çünkü** insan vardır demek istemedi, Mars'da ve Venüs'de adam olmadığı için Mars ve Venüs yoktur demek istemedi. Bence burada

Epikuros'cu gereklilik fikrini izleyen genç Marx'ın çelişkili bir formülü sözkonusudur. Tanrıların dünyalar arasında yaşıyor olması insanların doğa üzerinde ancak kendi uygulamaları çerçevesinde dönüştürücü bir etkinlik gösterebileceği anlamına gelir aynı zamanda, yoksa doğa insandan tümüyle ayrı bir biçimde gelişecektir. Marx da bunu söylemek istiyordu sanırım.

KOFLER — Elbette, bunu böyle anlamak gerekir. Son bir belirlemede bulunmak için sorunun kökenine inmek isterim. Hegel gerçekliğin mutlak Ruh'la yaratılması sorununu toplumun yaratılması sorunuyla ilişkili olarak ortaya koyar, bu iki şey aynı düzeyde şeylermiş gibi. Bir karışıklık ya da bir yanlış anlaşılma olmaması için burada bir ayrım yapmak gerekmez mi?

LUKACS — Bakın, bilgi kuramından çıkan sorunların önemi konusunda ben pek kuşkucuyum. Bu tür sorunların varlıkbilimsel açıdan ele alınmadıkları zaman bir karışıklık yaratmasından, eşitliğin sözkonusu olmadığı yerde eşitliği varsayıp eşitliğin bulunmadığı yerde eşitliği yoksamasından korkarım. Bilgi kuramı sözkonusu oldu mu çok dikkatli olmak gerekir. Çok önemli bir konuyu anımsatacağım: Kant'a göre, bizim için gerçek olan gerçeklikte, olguyla kendinde şey arasındaki ayrım kalkar, öyle ki bize verilmiş olan dünya olgudan başka bir şey değildir, tanınması olanaksız bir kendinde şeyle birlikte. Oysa Hegel için gerçeklik gerçek bir biçimde varolan bir kendinde şeyden başka bir şey değildir, ayrıca olgular dünyası da gerçekliğin ta kendisidir. Bunun anlamı şu: burada yalnızca bilgi kuramı geleneğinin varlığını görürüz; oysa Marx'cı anlamında yaratıdan sözettiğim zaman, bundan elbette en geniş anlamında iş ürünleri anlaşılır, şey olarak...

KOFLER — ...toplumun üretimi olarak...

LUKACS — Evet ama, toplumun üretimi işbölümü-

nün yaygınlaşmasıyla oluşuyor, ereksel seçimlerin duyulmadık bir sistemini oluşturmak için ilkel ereksel seçim temeli üzerinde gelişen ve giderek karmaşıklaşan ereksel seçimlerle oluyor. Eğer biri toplumu gerçekten ayrıştırabilseydi görecekti bunu, görerekti toplumun kurucu atomunun tam tamına bireysel ereksel seçim olduğunu. Bileşim bununla birlikte ereksel bir biçimde kendini göstermiyor. Bireysel düzeyde her mal almanın ve her mal satmanın ereksel bir seçim olduğunu görebilmeliyiz. *Bir kadının pazara gidip pazardan beş* armut alması da ereksel bir seçimdır. Ancak, pazarda binlerce ereksel seçim bir pazar nedenselliğini doğurur, bu pazar nedenselliği de başka pazar nedenselliklerini doğurur, öyle ki yalnızca değişik ereksel seçimlerin nedensel sonuçlarıdır etkili olan. Toplumsal anlamda nedenselliğin ve yasallığın giderilemez etkeni budur: değişik bireysel seçimlerin sonuçları, önerdikleri şeyden çok daha değişik bir şeyler ortaya koyarlar.

KOFLER — Dün sözünü ettik bunların...

LUKACS — Ortalama kazanç oranı aşırı kazanç gözetme çabasından doğuyor diyelim. Değişik bireysel seçimlerde bu aşırı kazanç çabası gerçekleşir, aşırı kazanç da gerçekleşir, ama ne olursa olsun gelişimin bütünü içinde bütünsel süreç olarak kazanç oranı belirtisi doğar. Felsefe açısından bir toplumda özgürlük ve zorunluluk sorununu buradan giderek ele almak gerekir. Bence, felsefi açıdan hiç bir zaman yeterince göz önünde tutulmuş olmasa da, nedenselliği ve erekliliği gerekirciliğin iki ayrı biçimi olarak ele almaları, birini öbürünün yanında ele almaları, birbirinden tümüyle bağımsız olarak ele almaları çok önemlidir. Ereksel etkeni baştan sona yadsıdıkları bir dönem oldu, oysa nedenselliğin kendinde bir şey olduğunu, buna toplumsal alanda ereksel seçimin eklendiğini, ama ereksel seçi-

min ancak nedensel bir biçimde belirlenmiş bir dünyada varolabileceğini söyleyebiliriz. Bilgi kuramı açısından nedenselliği ve erekliliği birbirinden bağımsız şeyler olarak ele alabilirim dediğim zaman ne söylemek istediğim burada açıkça görülüyor. Buna karşılık ben bunları varlıkbilimsel açıdan inceliyorsam, bunların açık açık birbirleriyle çeliştiğini görüyorum. Bir yandan ereklilik nedenselliğin egemenliği altında anlaşılabiliyor, öte yandan yeni nesneler, yeni biçimler, yeni ilişkiler toplumda ancak ereksel seçimlerden sonra ortaya çıkıyor. Bu, bilgi kuramı açısından çok çelişik görünür; ama varlıkbilimsel açıdan ele aldınız mı işin ayrıştırılmasından başka bir şey değildir bu.

KOFLER — Çok doğru. Benim biraz önceki belirlemem de yeni yanlış anlamaların doğmasından, yaratı konusunda yeni yanlış anlamaların doğmasından kaçınmak içindi...

LUKACS — Evet, evet...

KOFLER — ...şu anlamda ki bununla siz işi değil de...

LUKACS — Sanırım iş...

KOFLER — ...ilksel ögedir.

LUKACS — Örneğin, bakın, iş örgütlenmesi kavramı da, işe düşünsel planda hazırlanma kavramı da, buna benzer başka kavramlar da işten doğuyor. Bu süreç toplumsal işbölümü olarak varlığını sürdürürse, ardından görenek ve göreneğin yarattığı sonuçlar kendini gösterir. Sonra da daha üst bir düzeyde hukuk ortaya çıkar ve hukukun tüm tutumları erekçi tutumlardır, çünkü bu tutum şunu ortaya koymak ister: ben, der, Franz Müller'in üç ay hapisanede kalmasını istiyorum, çaldığı iki kutuya karşılık. Hiçbir hukuksal tutum yoktur ki ereksel bir tutum olmasın ya da ereksel tutumlara giriş anlamı taşımasın. Buradan giderek

şöyle düşünüyorum: bilimin ve sanatın en yüksek biçimlerine kadar, ereksel tutum sorununu gözönünde tutmazlık edemeyiz.

KOFLER — Varlıkbilim dediğiniz zaman gerçekte insanbilimi düşünmüş olmuyor musunuz?

LUKACS — Hayır, çünkü, sanırım, bazı varlıkbilimsel kesinlikler var, bir adamın varlığını bilmek sorunundan bağımsız olarak var. Diyelim ki ben kendi güneş sistemimiz içinde değişik gezegenleri inceliyorum, bu gezegenlerde organik bir yaşam olasılığı var mıdır diye. Bunun insanla ilişkili bir yanı yok. Çünkü herhangi bir gezegende yaşam olasılığının bulunması hemen zorunlu olarak bu yaşamın insanla ilgili olması anlamına gelmez. Burada bir atlama vardır, materyel eksikliğinden ötürü inceleyemediğimiz bir atlama, ama ben iyice inanmışım ki daha ileriye götürülmüş bir ayrıştırmayla bu alanda daha karmaşık şeylere varılacaktır. Marx haklı olarak şöyle dedi: Darwin'cilik ereklilikle saptamadır. Bugün yaşamın evriminde görüyoruz ki yaşamın açmazları var, hem de oldukça yüksek bir gelişim düzeyinde. Hayvan toplumunun en yüksek biçimlerini yüksek düzeydeki hayvanlarda değil de böceklerde buluyorsunuz, ne var ki böceklerde toplumsal içgüdü sonraki gelişimler için önemli bir engeldir: işbölümünün —arıları düşünelim— biyolojik bir işbölümü olmasından ötürü topluluk ancak biylojik olarak gelişiyor; arıbeyinin egemenliği bir demokrasi düzenini getiremiyor. Ben burada çok bilinen bir şeyi yeniden anlattım. İlerleyen toplumsal gelişim ancak insanda var, insanda işbölümü toplumsal özyapılıdır, biyolojik özyapılı değil.

KOFLER — Elbette, ama geleneksel felsefede daha başka değil mi? Bu noktada insan toplumu alanında benimsenebilir olan şey gene de başka bir şeydir,

yani insanbilimdir. Örneğin ereklilik kavramını alalım: bundan bir felsefe çıkarılabildiği zaman felsefe görünümün sorunlarına, görünümün çözümlerine yöneleceği başka alanlara götürülmüş olur.

LUKACS — Bugün elbette bu sorunu insanbilime götürme konusunda güçlü bir eğilim var. Ama bu doğanın bütün geçmişini yoksar, ve insanda bazı şeyler ancak inorganik doğanın yasalarıyla açıklanabilir, bunun görülmesini önler. Bakın biri bana bir gün dedi ki, devinim organları çift olmayan bir tek varlığın olmaması ne ilgi çekici dedi. Bizim tek organlarımız var: bir burnumuz var, bir ağzımız var. Ama iki ayağımız var. Üç ya da beş ayaklı tek varlık bulamazsınız. İki ayaklısı var, dört ayaklısı var, sekiz ayaklısı var, on ayaklısı var, bu da devinimin fiziksel yasalarıyla açıklanır, bu yasalar canlı varlıklara böyle bir biçim vermişlerdir. Bunu da insanbilime bağlayabilir miyim? Sanırım bu konuda aşırı bir yaygınlaştırma var. Sanırım insanbilime verilen bu önem benim doğru ve ilerlemeci saydığım ve insanların psikoloji bilimi diye adlandırılan şey karşısında kuşkulara düşmekle işe başlamalarına dayanan bir bakış biçiminden geliyor. Bu bilim insanda her anlatım biçiminin iki yönlü bir nedenselliğin sonucu olduğunu unutarak insanla ilgili bazı anlatım biçimlerini yalıttı. Sözünü ettiğim nedensellik ikilisinden biri fizyolojik yapısıyla ve fizyolojik güçlerinin eylemiyle, öbürü de toplumsal olaylara gösterdiği tepkiyle ortaya konmuştur. Psikilojide bu tek yönlü bir anlam kazanıyor. Şu koku benim hoşuma gitmiyor dediğim zaman bu hiç bir zaman tam anlamında fizyolojik bir olgu değildir, çünkü kokuların hangi noktada moda olduğunu, insanların bazı kokulara tepki göstermesinin hangi noktada toplumsal bir olgu olduğunu biliyorsunuz. Bu çok iyi bir örnek değil belki de, bunun-

la yalnız şunu göstermek istiyorum: psikolojik diye adlandırılan bir tek tepki yoktur ki hem kendiliğinden hem de ayrılmaz bir biçimde fizyolojik ve toplumsal olmasın. Bu iki bileşkenin karşılıklı etkileri üzerine dikkatini yoğunlaştıracak bir insanbilimin zamanla gelişmekte olduğunu tümüyle yoksamakta değilim. Ama bununla toplumsal gelişimin temel sorunlarını çözeceğine inanması insanın, tam bir yanılgı olur, çünkü toplumsal gelişim —insanlara bağlı olsa da— iktisat yasaları temeli üzerinde gerçekleşir. Biraz önceki örneğimizi düşünürsek, kazanç oranının indirilmesi sorununu insanbilimle nasıl açıklayacaklarını bilmek isterim.

KOFLER — Sanırım bu tartışma sonsuza kadar gider. Sayın Lukacs, sabır gösterdiniz, teşekkür ederim.

Çeviren: AFŞAR TİMUÇİN

MAX WEBER
MESLEK OLARAK SİYASET

Yapmamı istediğiniz bu konuşma birçok nedenden ötürü sizi kesinlikle düş kırıklığına uğratacaktır. Siyasete eğilimi konu alan bir konuşmada doğal olarak günün sorunları karşısında tutum almamı beklersiniz. Oysa bu noktaya ancak konuşmamın sonunda ve tam anlamıyla biçimsel olarak değineceğim, siyasal etkinliğin anlamıyla, insan davranışının bütünselliği içindeki anlamıyla ilgili bazı sorunları ele alırken değineceğim. Demek ki ne tür bir siyaset yapmalıyız ya da kendi siyasal etkinliğimize ne tür içerikler kazandırmalıyız gibi soruları konuşmamızın bütünüyle dışında bırakacağız. Gerçekte bu soruların burada ortaya koyduğumuz genel sorunla hiçbir ilişkisi yoktur, sözünü ettiğim genel sorun şu: siyasete eğilim nedir ve ne gibi bir anlama sahip olabilir? Şimdi konumuzu ele alalım.

Siyaset deyince ne anlıyoruz? Bu kavram geniş bir kavramdır ve her türlü yönetici özerk etkinliği içine alır. Bir bankanın *döviz siyasetinden*, **Reihsbank**'ın escompte siyasetinden, bir sendikanın bir grev sırasındaki siyasetinden söz ederiz; kentsel ya da kırsal bir kamu kuruluşunun öğretim siyasetinden, bir ortaklığı yöneten kurulun siyasetinden ve son olarak kocasını yönetmeye çalışan becerikli bir kadının siyasetinden de söz edebiliriz. Söz konusu edeceğimiz düşüncelere temel olacak kavrama bu kadar geniş bir anlam vermeyeceğiz elbette. Siyaset sözcüğünden yalnızca, bugün

«devlet» adını verdiğimiz siyasal topluluğun yönetimini ya da bu doğrultuda gerçekleştirilen etkiyi anlayacağız.

Öyleyse toplumbilimci açısından «siyasal» bir topluluk nedir? Devlet nedir? Toplumbilim açısından devlet de gerçekleştirdiği şeyin içeriğiyle tanımlanamaz. Gerçekte hiçbir görev yoktur ki günün birinde herhangi bir siyasal topluluğun ilgisini çekmesin; öte yandan gene hiçbir görev yoktur ki bugün devlet adını verdiğimiz siyasal toplulukları ya da tarihsel olarak modern devletin öncüleri olan siyasal toplulukları her zaman ya da en azından özel olarak ilgilendirir diyebilelim. Toplumbilim açısından modern devlet, her türlü siyasal topluluk için olduğu gibi ancak kendisine özgü bir **yolla**, kaba kuvvetle tanımlanabilir.

Troçki bir gün Brest-Litovsk'da «her devlet güce dayanır» demişti. Bu gerçekten doğrudur. Ortada her türlü şiddetten uzak birtakım toplumsal yapılardan başka bir şey bulunmasaydı devlet kavramı yok olacaktı ve sözcüğün tam anlamıyla «kargaşa»dan başka bir şey görülmeyecekti. Şiddet elbette devletin tek olağan gereci değildir —buna hiç kuşku yok— ama özgül gerecidir. Günümüzde devletle şiddet arasındaki ilişki özellikle içten bir ilişkidir. Değişik siyasal topluluklar —en önce de aile— kaba kuvveti her zaman iktidarın olağan gereci saydılar. Buna karşılık çağdaş devleti belirli bir ülkenin sınırları içinde —ülke kavramı çağdaş devletin özelliklerinden biridir— kendi çıkarı için başarılı bir biçimde **yasal kaba kuvvet tekelini** savunan insani bir ortaklaşma olarak da ele almak gerekir. Gerçekte yaşadığımız döneme özgü olan şey tüm öbür topluluklara ya da bireylere ancak devletin hoş gördüğü ölçüde şiddete baş vurma hakkını tanımasıdır: böylece devlet şiddet «hakkı»nın tek kaynağı durumuna gelmek-

tedir. Dolayısıyla siyaset denince ister devletler arasında olsun ister aynı devlet içindeki değişik topluluklar arasında olsun iktidara katılmak ya da iktidarın bölüşülmesini etkilemek amacıyla gösterilen çabaların bütününü anlayacağız.

Kaba bir biçimde söylersek bu tanım terimin alışılmış kullanımını karşılamaktadır. Bir sorunun «siyasi» bir sorun olduğunu, bir bakanın ya da bir devlet memurunun «siyasi» kişiler olduklarını ya da bir kararın siyasetle belirlenmiş olduğunu söylediğimiz zaman buradan şunu anlamak gerekir: birinci durumda iktidarın bölüşülmesiyle, elde tutulmasıyla, ya da el değiştirmesiyle ilgili çıkarlar bu sorunun yanıtlanmasında belirleyici olmuşlardır, ikinci durumda bu etkenler söz konusu devlet memurunun etkinlik alanını koşullamaktadır ve sonuncu durumda bu koşullar verilen kararı belirlemektedir. Siyaset yapan her insan iktidara geçmek ister - ya iktidarı başka amaçlara, başka ülküsel ya da bencil amaçlara götüren araç olarak ya da iktidarı önem verdiği büyüklük duygusunu karşılamak uğruna «kendisi için» ister.

Birbirini tarih içinde izlemiş bulunan tüm siyasi topluluklarda görüldüğü gibi devlet insanın insana egemen olması biçiminde kendini gösteren bir ilişkiye dayanır; bu ilişki yasal şiddet üzerine (ya da yasal olduğu kabul edilmiş şiddet üzerine) temellenmiştir. Demek ki devlet egemen olunmuş kişilerin egemen olanlarca öne sürülen yetkeye boyun eğmesiyle varolabilir. Buna göre şu sorular ortaya çıkmaktadır. Egemenlik altında bulunan kişiler hangi koşullarda ve niçin boyun eğerler? Bu egemenlik hangi iç doğrulamalara ve hangi dış araçlara dayanmaktadır?

Gerçekte ilke olarak egemen olmayı doğrulayan üç iç neden ve dolayısıyla üç **yasallık** temeli vardır - biz

de buradan başlayacağız. Her şeyden önce «sonsuz geçmiş»in yetkesi, yüceltilmiş geleneklerin, yani en eskilere dayanan geçerlilikleriyle ve kendilerine saygı duyan insanlara kök salmış alışkanlıkla yüceltilmiş geleneklerin yetkesi vardır. Eskiden din adamının ve toprak soylusunun kullandığı «geleneksel iktidar» budur. İkinci olarak bir bireyin kişisel ve olağandışı yüceliğine dayanan yetke (iyilikçilik-charisme) vardır; bu yetke uyrukların bir insana tam anlamıyla kişisel bağlılıklarıyla ve onu bir önder yapan olağanüstü niteliklerle, kahramanlıkla ya da öbür örnek niteliklerle başkalarından ayrılan kişiliğine güven duymalarıyla belirgindir. Bu, peygamberin ya da —siyaset alanında— seçimle başa geçmiş savaş komutanının, seçimle belirlenmiş yüceyöneticinin, büyük demagogun ya da bir siyasal parti önderinin gerçekleştirdiği «bireysel» iktidardır. Son olarak da «yasallık» gereği, yasal bir durumun ve akılsal bir biçimde konmuş kurallara dayanan olumlu «yetki»nin geçerliliğine duyulan inanç gereği zorlayıcı olan yetke vardır, başka bir deyişle uyarlılığa dayanan yetke vardır; bu uyarlılık kurulu düzene uygun zorunluluklan yerine getirir. İktidara bu açıdan yaklaşan tüm iktidar temsilcileri gibi modern «devlet görevlisi»nin uyguladığı iktidar budur.

Elbette gerçekte korkunun ve umudun yönettiği son derece güçlü nedenler uyrukların başeğişini koşullar - bu ya gizemli güçlerin ya da iktidardaki kişilerin öcünden korkmaktır ya da bu dünyada ya da öte dünyada ödüllendirilmekten umutlanmaktır; ama bu başeğişi çok değişik çıkarlar da koşullamış olabilir. Bu noktaya az sonra değineceğiz. Ne olursa olsun başeğişi «yasallaştıran» temeller sözkonusu olduğunda az önce belirttiğimiz bu üç «arı» biçimle her zaman karşılaşılacaktır.

Bu sunumlar da bunların iç doğrulanışları da egemen olmanın yapısı açısından son derece önemlidir. Gerçekte bu arı tiplere pek az raslanır. Bununla birlikte bu tiplerin son derece karışık çeşitliliklerini, dönüşümlerini ve biraraya gelişlerini bugün ayrıntılı olarak ortaya koyamayız; böyle bir inceleme «genel devlet kuramı»nın inceleme alanına girer.

Biz şu an için dikkatimizi özellikle yasallığın ikinci tipine, yani uyrukların «önder»in tam anlamıyla kişisel «iyilikçilik»ine başeğmelerinden doğan iktidara çevirçeceğiz. Gerçekte yasallığın bu tipi bizi çekicilik fikrinin kaynağına götürür; bu tipte yasallığın en belirgin çizgilerini buluruz. Bazı kişiler kendilerini peygamberin, savaş zamanındaki önderin, Kilise ve Parlamento'daki çok büyük demagogun iyilikçiliğine bırakıyorlarsa, bu onların gönüllerde insan kurtarıcılığıyla «görevlendirilmiş» varlıklar diye bilinmesinden, onlara bir gelecek ya da bir yasa adına değil de inanç adına başeğilmesinden gelmektedir. Bu kişiler sonradan görme kendini beğenmişler değillerse, kendi yararları için yaşayan, kendi işini kotarmaya çalışan kişilerdir. Oysa efendiye bağlı kişilerin çömezleri de olsalar önderlerine bağlı militanlar da olsalar, bu kişilere bağlı olanlar onların yalnızca kişiliklerine ve kişisel özelliklerine bağlıdırlar. Tarih «iyilikçi» önderlere tüm alanlarda ve tüm tarihsel dönemlerde raslayabileceğimizi gösteriyor. Bununla birlikte bu önderler kendilerini iki temel kişilikte ortaya koyarlar; bir yandan büyücü ve peygamber kişiliğinde, öte yandan da seçilmiş savaş önderi, çete reisi ve paralı asker önderi kişiliğinde ortaya koyarlar. Ama Batı'ya özgü olanı özgür «demagog» örneğidir - bizi özel olarak ilgilendiren de bu örnektir. Özgür demagog yalnızca Batıda, bağımsız siteler ortamında, özellikle de Akdeniz uygarlığını yaşamış ülkelerde başarılı oldu. Bu

tip günümüzde bir «parlamento partisinin önderi» olarak kendini gösterir; bu tipe de ancak kurumlaşmış devletlerin alanı olan Batıda raslanır.

Sözcüğün tam anlamında «kendinden yetenekli» bu tür siyaset adamları elbette hiçbir ülkede siyasal girişimin ve iktidar kavgasının tek belirleyici örneğini oluşturmazlar. Belirleyici etken siyaset adamlarının yararlandıkları yöntemlerin yapısındadır daha çok. Egemen siyasal güçler yetkelerini gerçekleştirmeyi nasıl başarırlar? Bu soru egemen olmanın bütün türlerini kapsar ve dolayısıyla gelenekçi olsun, yasalcı olsun, iyilikçi olsun egemen olmanın bütün biçimleri için geçerlidir.

Yönetimde sürekliliği savunan her egemen olma girişimi bir yandan uyrukların sahip oldukları etkinliğin yasal gücü elegeçirmek isteyen yöneticiler sayesinde ortaya çıkmış bulunan başeğişe bağımlı kılınmasını, öte yandan da bu girişimin başeğişten yararlanarak gerektiğinde kaba kuvvet uygulamak için zorunlu olan maddi gereçleri kullanabilmesini gerektirir. Başka bir *deyişle egemen olma girişimi bir yandan bir yönetici* uzman topluluğunu öte yandan da yönetimle ilgili maddi gereçleri gerektirir.

Siyasi egemenlik girişiminin dış yanını belirten yönetici uzman topluluğu, başka her türlü girişimde de olduğu gibi yalnızca yasallık kavrayışlarından ötürü iktidar sahipleri karşısında başeğici duruma gelmiş değildir; bundan yukarda da sözetmiştik. Yönetici uzman topluluğun başeğişi daha çok kişisel çıkara seslenen iki tür nedene, maddi karşılığa ve toplumsal onura dayanır: bir yandan vasal'in fief'i, **yüksek görevlilere** verilen arpalıklar, bugünkü devlet hizmetlilerine verilen

ödenekler, öte yandan şövalye payesi, tarikat ayrıcalıkları, devlet memurunun saygınlığı onlara ödül yerine geçer; ve bütün bu olanakları yitirme korkusu yönetici uzman topluluğu iktidar sahibine bağlayan dayanışmanın kesin nedenidir. İyilikçi egemenlikte de durum budur: iyilikçi egemenlik bağlılık gösteren askerlere savaşçı ününü ve ganimeti, demagogun yandaşlarına «zenginlik» sağlar, yani resmi görev tekelini elinde tutmak, siyasal etkinlikten ufak ufak yararlanmak ve değersizliğinden ötürü ödüllendirilmek karşılığı yurttaşların sömürülmesine yolaçar.

Şiddete dayalı her türlü egemenliğin kalıcılığı, iktisadi her girişimde olduğu gibi birtakım maddi olanakları gerektirir. Buna göre yönetimleri iki kategoriye ayırmak olanaklıdır. Bunlardan birincisi şu ilkeye uyar: yönetici uzman topluluğu, devlet memurları ve öbür devlet görevlileri de (iktidarı elinde bulunduran kişi bu insanların başeğişine yaslanmak zorundadır) yönetim gereçlerine sahiptiler; bu kişiler parasal olanaklara, binalara, savaş gereçlerine, arabaları için park yerlerine, atlara vb'ne sahip olabilirler. Öbür kategori buna karşıt olan ilkeye uyar: yönetici uzman topluluğu yönetim araçlarından «yoksun» bırakılmıştır; günümüzdeki sermayeci işletmede memurun ve işçinin maddi üretim araçlarından yoksun bırakılması gibi. Demek ki her zaman şu noktayı bilmek gerekiyor: iktidar sahibi yönetimi kendi denetiminde mi tutuyor, yönetimi kendisi mi düzenliyor ve temsilciliği kendi kişiliğine bağlanmış bulunan görevlilere, elinde tuttuğu memurlara ya da mülkiyet sahibi olmayan gözdelerine ve yakınlarına, yani tam anlamıyla yönetim gereçlerine sahip olmayanlara mı teslim ediyor yoksa yönetim tersine iktidardan iktisadi olarak bağımsız olan kişilerin mi elindedir. Bu ayrılığı bildiğimiz tüm yönetimlerde buluyoruz.

Yönetimle ilgili maddi gereçlerin bütünüyle ya da bir ölçüde yönetici uzman topluluğun mülkiyetinde bulunduğu siyasal topluluğa «siyasi bütünlükler ilkesine göre» düzenlenmiş topluluk diyoruz. Örneğin derebeylik toplumunda vasal kendisine teslim edilmiş toprak üzerindeki yönetimle ve adaletle ilgili harcamaları kendi olanaklarıyla karşılıyordu ve savaş için gerekli donanımı ve yiyecek içeceği kendisi sağlıyordu. Bu durum metbunun iktidarının uygulanmasında birtakım sonuçlar doğuruyordu, çünkü onun gücü yalnızca kişisel bağlılık yeminine ve bir fief'e sahip olma «yasallık»ının ve vasal'in toplumsal onurunun kaynaklanması özelliğine dayanıyordu.

Bununla birlikte her yerde, hatta en eski siyasal oluşumlarda bile önderin kişisel yönetimini görüyoruz. Önder yönetimi kendi kişiliğine bağlanmış kişilere, kölelere, hizmetçilere, memurlara, gözdelere ya da gelirinden ayırdığı mal ya da para biçimindeki ödeneklerle kendine bağladığı kilise adamlarına teslim ederek yönetimin efendisi durumuna gelmeye çalışır. Önder yönetimle ilgili harcamaları kendi kasasından ayırdığı ödeneklerle ya da kalıtından gelen geliri dağıtarak karşılar ve donanımı ve yiyecek içeceği kendi ambarlarından, işyerlerinden ve silah depolarından sağlandığı için yalnızca kendi yetkesine bağlı bulunan bir ordu meydana getirir. Birinci durumda, yani «tarikatlar» biçiminde yapılaşmış bir topluluğun bulunduğu durumda yüceyönetici ancak bağımsız bir soyluluğun yardımıyla yöneticilik edebilir. Ve dolayısıyla iktidarı bu soylulukla paylaşır. Yüceyönetici ikinci durumda hem kendi çevresinden kişilere hem de pleblere, yani varlıksız ve her türlü toplumsal onurdan yoksun toplumsal tabakalara yaslanır. Buna karşılık bu kişiler ve bu tabakalar araç gereç bakımından bütünüyle yüceyöneticiye bağımlıdırlar,

özellikle de yüceyöneticinin iktidarına hasım olabilecek herhangi bir iktidar tarafından desteklenemezler. Tüm kilise iktidarı ya da kalıtsal iktidar türleri de bir sultanın zorba yönetimi ya da bürokrat yapılı bir devlet de bu tipe girer - ben özellikle bürokratik devlet üzerinde duruyorum, çünkü bu devlet türü modern devletin akılsal gelişimini en iyi biçimde belirlemektedir.

Modern devletin gelişimi her yerde çıkış noktası olarak prensin isteminin bağımsız «özel» güçleri ortadan kaldırmasını alır ;bu ortadan kaldırılan güçler onun yanında yönetimsel bir iktidarı ellerinde tutan, yani yönetimle ilgili olanaklara, askeri olanaklara, parasal olanaklara ve siyasi açıdan kullanılmaya uygun her türlü olanağa sahip bulunan kişilerin güçleridir. Bu süreç bağımsız üreticileri yavaş yavaş kendi içinde eriten sermayeci girişimin gelişimiyle tam bir koşutluk meydana getirmektedir. Ve son olarak da modern devlette siyasal yönetim olanaklarının tümünden yararlanan gücün tek bir elde toplanmaya yöneldiğini görüyoruz; hiçbir devlet memuru harcadığı paranın, denetlediği binaların, stokların ve savaş gereçlerinin sahibi değildir artık. Demek ki çağdaş devlet, devlet yönetimiyle ilgili memurları ve işçileri yönetim araçlarından «koparma»yı tümüyle başardı - kavramlar düzeyinde çok önemlidir bu. Böylece her gün karşılaşmakta olduğumuz ve siyasi olanaklar ve siyasi gücü etkisiz bırakanları etkisiz bırakmaya çalışan yepyeni bir sürecin ortaya çıktığı görülüyor. 1918 alman devriminin ortaya koyduğu yapıt da, yeni önderler varolan yetkelerin yerini aldıkları ölçüde, yönetimin tümünü ve maddi olanaklar düzenini denetleyen gücü zorla ya da seçimle ele geçirdikleri ölçüde ve yasallıklarını yönetilenlerin isteminden çıkarsadıkları ölçüde —bunu hangi hakla yaptıkları önemli değildir— böyle gerçek-

leşmiştir. Ancak şu soruyu sorabiliriz: bu ilk başarı, hiç değilse görünüşte başarı olan bu başarı etkinliğini özü gereği siyasi yönetimin yasalarından ayrı olan yasalara yöneltmiş bulunan sermayeciliğin iktisadi düzenini ortadan kaldırma gücünü devrime verebilmiş midir? Bu noktada tutum almak bize düşmez. Ben, tam anlamıyla kavramsal olan şu belirlemeyi yapmakla yetineceğim: modern devlet kurumlaşmış bir özelliği olan bir egemenlik kurmaya yönelik bir topluluktur; bu topluluk yasal kaba kuvveti bir ülkenin sınırları içinde egemenlik kurma aracı olarak tekelleştirmeye çalışır ve bu amaçla yönetimle ilgili maddi olanakları elinde toplar. Bunun da anlamı şudur: modern devlet «tarikatlar» ilkesine göre eskiden kendi hukuklarını kullanan tüm devlet memurlarını ortadan kaldırdı ve kendini onların yerine koydu; sıradüzeninin en üst noktasında bile.

Ama dünyadaki tüm ülkelerde azçok başarılı bir biçimde gerçekleşmiş bulunan bu siyasal açıdan elkoyma süreci boyunca yeni bir «meslekten siyaset adamı» türünün ortaya çıktığı görüldü. Bu durumda bu terimin ikinci anlamını tanımlamamıza olanak veren yeni bir kategori sözkonusudur. Bu kişilerin öncelikle prenslerin hizmetine girdiklerini biliyoruz. Onlar iyilikçi önderler gibi tutkulu değildiler ve efendi durumuna gelmeye çabalamıyorlardı ,ama siyasi mücadeleye bir prensin yanında yer almak için giriyorlardı, siyasi çıkarlarının yönetimi onlara ekmeklerini ve yaşamlarının ahlaki içeriğini kazandırıyordu. Bu kişileri yalnızca prenslerin değil, başka güçlerin hizmetinde de görüyorsak da meslekten siyaset adamlarının bu yeni kategorisine Batı'da raslamamız yeni bir şeydir. Bununla birlikte bu insanlar eskiden prensin gücünün ve onun kendilerine çıkar sağlayan siyasi sömürüsünün en önemli a-

racıydılar.

Ayrıntılara girmeden önce, açık olarak ve bütün yanlarıyla bu yeni «meslekten siyaset adamı» türünün ortaya çıkışının anlamını aydınlık bir biçimde kavramaya çalışalım. Birçok biçimde siyaset yapılabilir. - bunun anlamı siyasi oluşumlar arasındaki ya da her oluşumun kendi içindeki iktidar bölüşümünü birçok biçimde etkileme olanağının bulunmasıdır. Siyaset «raslantısal» bir biçimde yapılabilir, ama siyasal etkinliği ikinci bir meslek ya da temel meslek durumuna getirmek olanağı da vardır, iktisadi etkinlikte olduğu gibi. Oy pusulamızı sandığa attığımız zaman ya da buna benzer biçimde, örneğin «siyasi» bir toplantıda kınamamızı ya da onamamızı belirterek istemimizi ortaya koyduğumuz zaman ya da «siyasi» bir konuşma vb yaptığımız zaman «raslantısal» olarak siyaset yapıyoruz. Gerçekte pek çok kişi için siyasetle ilişki bu tür davranışlarla sınırlıdır. Başka birtakım ikişiler siyasi etkinliği «ikinci» meslekleri olarak seçerler. Güvenilir insan ya da siyasi parti üyesi rolü oynayan ve genellikle bu etkinliği onu ne maddi açıdan ne de ahlaki açıdan «yaşamları» durumuna getirmeden gerektiğinde kullanan tüm kişilerin durumu budur. Ancak çağırıldıklarında görev yapan danışma kurulunun ya da öbür danışma organlarının üyeleri için de durum budur. Toplantı dönemleri dışında siyasal etkinliği bulunmayan pekçok parlamenter için de durum aynıdır. Eskiden bu tür siyaset adamlarına eski yönetimin «tarikatlar» düzeninde sık sık raslanırdı. «Tarikatlar» sözcüğüyle, kişisel hukuk gereği, yönetimle ve askerlikle ilgili maddi yönetim olanaklarına sahip bulunan kişileri ya da kişisel ayrıcalıklardan yararlanan kişileri belirtiyoruz. Oysa bu «tarikatlar»a üye olan kişilerin büyük bir bölümü yaşamlarını bütünüyle siyasete ayırmaktan uzaktılar,

hatta yalnızca seçimlerini belirtmekle yetiniyorlardı; bunlar gelişigüzel siyaset yapıyorlardı.

Sahip oldukları üstünlüğe yalnızca kâr ya da kişisel çıkar sağlama aracı diye bakıyorlardı. Siyasi etkinliklerini (kendi toplulukları içinde) ancak metbu'ları isterse kullanıyorlardı. Yardımcı güçlerin büyük bir bölümü için de durum buydu; prens bu güçleri kendi kişiliğine adanmış siyasi bir düzen kurmak için sürdürdüğü savaşta bir gereç olarak kullanıyordu. «Özel danışmanlar», hatta **Curia**'da ya da prense bağlı öbür danışma organlarında yeralan danışmanların büyük bölümü bu kategoridendiler. Ancak gelişigüzel siyaset yapan ya da siyaseti ikinci bir etkinlik sayan bu yardımcılar elbette prensin gördüğü işi görmekten uzaktılar. Prensin bu durumda bütünüyle ve yalnızca kendisine adanmış olan ve siyasal etkinliği başlıca uğraş seçmiş bir yardımcılar topluluğu seçmekten başka çıkar yolu yoktu. Ortaya çıkmış olan hanedanlığın siyasi düzenlemesinin yapısı da incelenen uygarlığın tüm görünümü de elbette her defasında büyük ölçüde prensin yanına aldığı görevlilerin toplumsal konumuna bağlı olacaktır. Derebeyine bağlı iktidarın bütünüyle ortadan kalkmasından ya da önemli ölçüde sınırlandırılmasından sonra «özgür» kurumlarda siyasi açıdan örgütlenen siyasi toplulukların durumu da buydu - bu kurumların özgürlükleri şiddete dayalı her türlü egemenlikten kurtulma anlamında değil, geleneğin yasallaştırdığı, genellikle kilisenin kutsadığı ve her türlü yetkenin tek kaynağı olarak kabul edilmiş bulunan derebeyi iktidarının varolmaması anlamındaydı. Bu kurumlar da, tarihsel açıdan, siyasi topluluklar biçiminde kurulmuş ilkel şehirler olarak ilk defa akdeniz uygarlığı çerçevesinde ortaya çıktılar. Şimdi siyaseti «başlıca meslek» sayan tüm bu kategorilerin hangi görü-

nümler altında kendini gösterdiğini anlamaya çalışalım.

Siyaset yapmanın iki yolu vardır. Ya siyaset «için» yaşanır ya da siyasetin «sırtından» yaşanır. Bu karşıtlıkda terimin anlamını daraltıcı bir yan yoktur. Daha çok bu iki şeyi birlikte yürütmek genel kural olmuştur, fikirsel düzeyde böyle olduğu kesindir, ama çoğu kez somut olarak da bu iki şeyin bir arada gerçekleştiği görülür. Siyaset «için» yaşayan kişi onu terimin en geniş anlamında «yaşamının amacı» durumuna getirir, çünkü hem iktidarı elde bulundurmakta bir doyum yolu bulur hem de bu etkinlik ona ruhsal dinginliğini bulmak ve yaşamına anlam kazandıran bir «ülkü»ye hizmet ederek kişisel değerini ortaya koymak olanağını sağlar. Bir «ülkü» için yaşayan her ciddi insan bu derin anlamdan ötürü bir bakıma bu «ülkü» sayesinde yaşamaktadır. Demek ki yaptığımız ayrımın temelinde siyaset adamının durumuna ilişkin son derece önemli bir yan, iktisadi yan bulunmaktadır. Buna göre siyaseti sürekli bir kazanç kaynağı olarak gören kişiye «siyasetin sırtından yaşıyor», tersi durumdaysa siyaset «için» yaşıyor diyeceğiz. Özel mülkiyet üzerine kurulmuş bulunan siyasi düzende bir insanın sözünü ettiğimiz anlamda siyaset «için» yaşayabilmesi birtakım koşulların, siz istersiniz buna bayağı koşullar deyin, biraraya gelmiş olmasını gerektirir. Bu olağan koşullar altında siyaset adamı siyasi etkinliğin kendisine sağlayabileceği gelire iktisadi açıdan bağımlı olmamalıdır. Bu, kişisel bir gelire sahip olmak ya da yeterli geliri sağlamaya uygun ayrıcalı bir toplumsal durumda bulunmak zorunludur anlamına gelir. Hiç olmazsa olağan koşullarda durum böyledir, çünkü savaş önderinin yan-

daşlarını olağan biçimde işleyen bir iktisadın koşulları da devrimci kışkırtıcının arkadaşları da kaygılandırmaz. Her iki durumda da yağmadan, hırsızlıktan, elkoymadan, karşılıksız belgeler karaborsasından başka bir şey görülmez - çünkü bütün bunlar temelde aynıdır. Bununla birlikte bu durumlar elbette az raslanır durumlardır; gündelik iktisadi yaşamda iktisadi bağımsızlığı ancak kişisel gelir sağlar. Ayrıca siyaset adamı «iktisadi açıdan olanaklı» olmalıdır, yani gelir sağlamak kaygısı onu ayakta kalabilmek için sürekli olarak ve kişisel olarak tüm çalışma ve düşünme gücünü harcamaya bütünüyle ya da bir ölçüde harcamaya zorlamamalıdır. Oysa bu anlamda en «olanaklı» kişi toprak geliri bulunan, dolayısıyla hiçbir işle uğraşmadan gelir sağlayan kişidir; bu kişi gelirini ya eski derebeylerinin ya da büyük toprak sahiplerinin ve bugünkü yüksek soyluların sağladığı gibi toprak gelirinden sağlamaktadır —Eskiçağ'da ve Ortaçağ'da bu gelirler kölelerin ya da serflerin meydana getirdiği gelirle de sağlanıyordu— ya da unvanlardan ve buna benzer kaynaklardan sağlamaktadır. Ne işçi ne modern girişimci —bunu özellikle belirtmeliyiz— ne de özellikle büyük girişimci bu anlamda olanaklıdır. Özellikle girişimci girişimine bağlıdır ve dolayısıyla olanaklı değildir. sanayi girişimcisinin olanağı tarım girişimcisininkinden de zayıftır, çünkü tarımın mevsimsel özelliği vardır. İşini arasıra da olsa bırakmak çoğu zaman sanayi girişimcisi için güç bir şeydir. Aynı biçimde hekim de olanaklı değildir, onun da vakti pek yoktur, çünkü hastalar ikide bir kapısını çalarlar. Meslekle ilgili tam anlamıyla teknik nedenlerden ötürü avukatın durumunda güçlükler oldukça azdır, bu da onun meslekten siyaset adamı olarak karşılaştırılamayacak kadar büyük ve genellikle doğrudan doğruya etkin bir rol oynamasını açıklamaktadır. Ama

bu durumları uzun uzun sürdürmekte yarar yok; biz daha çok bundan önce ortaya koyduğumuz şeylerden çıkan sonuuçları aydınlatalım.

Bir devletin ya da bir partinin sözcüğün iktisadi anlamında yalnızca siyaset için yaşayan insanlarca yönetilmesi, siyasetin sırtından yaşayanlarca yönetilmemesi, zorunlu olarak yönetici tabakaların «varlıklıerki» biçiminde toplaşdığını gösterir. Bunu söylerken «varlıklıerki» düzeninin siyasetin «sırtından» da yaşamak için ve iktisadi çıkarlar sağlama uğruna siyasi durumu kötüye kullanmak için kendi egemenliğinden yararlanmayacağını öne sürmüyoruz elbette. Bu bilinen bir şey. Bunu şu ya da bu biçimde yapmayan yönetici tabaka yoktur. Bizim amacımız yalnızca şunu belirtmektir: meslekten siyaset adamları siyasi hizmetleri için her zaman doğrudan bir karşılık beklemek zorunda değildirler, oysa varlıksız birey işin bu yanını hesaplamak zorundadır. Öte yandan varlıksız siyaset adamlarının siyasi etkinlikleri sırasında yalnızca, hatta özellikle özel iktisadi çıkarlar sağlamaktan başka kaygıları bulunmadığını, ve öncelikle kendi ülkülerini düşünmediklerini ya da düşlemediklerini sezdirmeye çabalamıyoruz. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. İktisadi «güvenlik» kaygısı —bilinçli olsun bilinçsiz olsun— daha önce bir kalıta sahip bulunan bir insan için yaşamın yönlendirilmesinde en önemli noktadır. Herhangi bir kavrayışın ya da ilkenin engellenmediği bir şey olan siyasi ülkücülük yanlızca olmasa bile genellikle, yoksulluklarından ötürü belli bir toplumdaki iktisadi düzenin sürdürülmesinde çıkarı bulunan toplumsal tabakaların kıyısında yeralmış bireylerde görülmektedir. Bu duruma özellikle olağandışı, yani devrimci dönemlerde raslıyoruz. Tüm bu söylediklerimizden çıkarmak istediğimiz sonuç şudur: siyasi kişilerin «varlıklıer-

ki» biçiminde toplaşmamaları, sözkonusu olan önderler de olsa yandaşlar da olsa şu kesin koşula bağlıdır: siyasi girişim bu kişilere düzenli ve sağlam gelirler sağlamalıdır. Demek ki iki olanak varolabilir: ya «hiç karşılık beklemeden» siyasi etkinlik gösterilir, bu durumda siyasi etkinlik ancak «bağımsız» denilen kişiler tarafından, yani kişisel bir varlığı bulunan kişiler tarafından, öncelikle de gelir sahipleri tarafından gerçekleşirilebilir. Ya da iktidar yolları varlıksız kişilere açılır, bu durumda da siyasi etkinlik ödenek gerektirir. Siyasetin «sırtından» yaşayan meslekten siyaset adamı tam anlamıyla bir «arpalıkçı»dan ya da ödenekli bir «memur»dan başka bir şey olamaz. Başka bir deyişle siyaset adamı gelirlerini ya belirli hizmetler karşılığında ödenek ve ücret olarak alır-rüşvet bu tür gelirlerin bozulmuş, düzensiz ve biçimsel açıdan yasadışı biçimidir yalnızca-ya da malla ve parayla ödenen ya da her ikisiyle birden ödenen sabit bir ödenek biçimindedir. Demek ki meslekten siyaset adamı çete reisi, çiftçi ve eski dönemlerin görev satın alıcısı türünde bir «girişimci» ya da harcamalarını siyasi etkisini kötüye kullanarak gelir kaynaklarına dönüştürdüğü bir mal yatırımı olarak gören amerikan patronu türünde bir «girişimci» niteliğine bürünebilir; ya da bir parti yazarı ya da sekreteri, bir bakan ya da siyasi ağırlığı olan modern yüksek memur gibi yanlızca sabit bir gelire sahip olabilir. Prenslerin, fatihlerin ya da başarı kazanmış parti önderlerinin yandaşlarına verdikleri belirgin ödenekler, fief'ten, toprak bağışından, her türlü arpalıktan ve paracı iktisadi yaşamın gelişmesiyle özellikle ödeneklerden meydana geliyordu. Günümüzde bunlar parti önderlerinin kendi yandaşlarına iyi ve değerli hizmetlerinden ötürü partilerde, gazetelerde, kooperatiflerde, belediyelerde ya

da devlet yönetiminde, güvenlik sandıklarında dağıttığı tüm görevlerdir. Demek ki tüm parti savaşları yalnızca nesnel amaçlar için yapılan savaşlar değildir, ama aynı zamanda ve özellikle görevlerin dağıtılmasını denetlemek için girişilen rekabetlerdir.

Almanya'da özerkci eğilimlerle merkezci eğilimler arasındaki tüm çekişmeler de bu sorun çevresinde dönmektedir. Görevlerin bölüşülmesini, Berlin'deki ya da Munich'deki, Karlsruhe ya da Dresden'deki görevlerin bölüşülmesini hangi güçler denetleyecektir? Partiler programlarındaki değişikliklerden çok görevlerin bölüşülmesinde görülen kayırmalardan yakınırlar. Fransa'da siyasi partilerin karşılıklı güçleri üzerine temellenmiş bir devinim, vilayet düzeyinde bir devinim her zaman hükümet programındaki bir değişiklikten çok daha önemli görülmüştür, gerçekte bu durum ülkede daha çok gürültü koparır, çünkü genellikle hükümet programının sözden öte bir anlamı yoktur. Birçok siyasi parti, özellikle amerikan partileri Anayasa'nın yorumuyla ilgili eski ayrımlar kalktığından beri yalnızca görev avıyla ilgilenen ve somut programlarını avlanacak oylara göre değiştiren kuruluşlar durumuna geldi. İspanya'da hiç değilse şu son yıllara kadar iki siyasi parti anlaşmalı nöbetleşme ilkesine göre, tepeden «tezgahlanmış» seçimlerin koruyucu örtüsü altında iktidara gelip gidiyorlardı, amaçları iki partinin yandaşlarına yönetim görevlerinin sağladığı yararları sırayla kazandırmaktı. Eski ispanyol sömürgelerinde görülen sözde «seçimler» ve sözde «devrimler» zengin bir sofranın başına geçmekten başka bir şeyi amaçlamıyordu, galipler bu sofradan paylarını almayı düşünüyorlardı. İsviçre'de partiler orantılı bölüşüm ilkesine uyarak görevleri barış içinde paylaşmaktadır. Hatta Almanya'da da «devrimci» denilen kurumlarla ilgili birtakım tasa-

rılar, örneğin Bade eyaletinde hazırlanmış ilk tasarı İsviçre sistemini yönetim görevlerinin bölüşülmesinde uygulamak istiyordu ve böylece devleti ve yönetim görevlerini yalnızca arpalık sağlamaya yönelik kuruluşlar olarak görüyordu. Bu tür tasarıları benimseyen özellikle Merkez Partisi oldu ve bu parti gelecek yöneticilerin siyasi yeteneklerinden kaygılanmaksızın görevlerin dini mezheplere göre orantılı olarak bölüştürülmesi ilkesini programına aldı. Aynı eğilim yönetim görevleri sayısının gitgide artmasıyla öbür tüm partilerde de ortaya çıktı; bu durum bürokrasideki yaygınlaşmanın sonucuydu, ama aynı zamanda bugün gelecek için özgül bir güvence durumuna gelmiş bulunan avantalı bir devlet kapısının çekiciliğine kapılmış yurttaşların giderek artan tutkusu da buna neden olmuştur. Böylece partiler üyelerinin gözünde giderek bir tür sıçrama tahtası, kendilerine temel amaca ulaşmayı, geleceği güvence altına alma amacını sağlayacak bir sıçram tahtası durumuna gelmektedir.

Bununla birlikte bu eğilime modern kamusal işlevin gelişimi karşı çıkmaktadır; bu işlev günümüzde uzmanlaşmış, son derece nitelikli, mesleki görevlerine yıllarca süren bir eğitimle hazırlanmış ve doğruluk konusunda son derece gelişmiş bir dayanışma ahlakına sahip bir düşün emekçileri bütününü gerektirmektedir. Devlet memurlarında bu namus anlayışı bulunmasaydı korkunç bir kokmuşlukla karşı karşıya kalacaktık ve sonradan görmelerin egemenliğinden kurtulamayacaktık. Ayrıca devlet aygıtının verimliliği açısından da büyük tehlike ortaya çıkacaktı; devlet aygıtının iktisadi önemi sürekli artmaktadır ve artmaya devam edecektir, hele toplumsallaşmaya yönelik eğilimlerin varlığı gözönünde tutulursa. Amerika'da bile partiye üye kabul etmenin eski biçimine **Civil Service Reform**'la şiddetle

karşı çıkılmıştır; eskiden Amerika'da meslekten devlet memurluğuna önem verilmiyordu ve yoz siyasetçilerin yöneticiliğe özenmeleri yüzbinlerce devlet memurunun, hatta postacıların başkanlık seçimindeki raslantılara bağlı olarak işe alınmasıyla sonuçlanıyordu. Bu evrimin kökeninde tam anlamıyla teknik olan kaçınılmaz zorunluluklar vardır. Avrupa'da işbölümüne göre düzenlenmiş kamusal işlev beşyüz yıllık bir gelişim boyunca aşamalı bir biçimde kuruldu. İtalyan kentleri ve prenslikleri bu yolu ilk benimseyenler oldular; mutlakyönetimlerdeyse bu yolu galip norman devletleri benimsedi. Bu yolda kesin adım prensin parasal olanaklarının yönetimi konusunda atıldı. İmparator Max'ın yönetimsel reformları sırasında ortaya çıkan engeller devlet memurları için, büyük bir zorunluluğun baskısı ve Türklerin tehdidi altında bile yüceyöneticinin elinden parasal yönetimi almanın ne kadar güç olduğunu anlamamızı sağlıyor, oysa bu alan, o dönemde henüz bir şövalyeden başka bir şey olmayan prensin özentilerine en az yatkın olan alandı. Aynı nedenden ötürü askeri tekniğin gelişimi meslekten bir subayın varlığını zorunlu kılıyordu, ve hukuk yönteminin yetkinleştirilmesi uzman bir hukukçu gerektiriyordu. Parayla, orduyla ve adaletle ilgili bu üç alanda meslekten memurlar, gelişmiş devletlerde kesin zafer kazandılar. Prenslerin «tarikatlar» karşısındaki mutlakçılığının pekişmesine koşut olarak «tarikatlar»ın devlet memurları yararına sürekli biçimde aradan çekilmeleri böylece gerçekleştirildi; devlet memurları tarikatların zaferine de katkıda bulunmuşlardı.

Nitelikli devlet memurlarının yükselmesiyle birlikte —geçiş dönemleri daha az sezilebilir olsa da— «siyasi yöneticiler» düzeyinde de bir başka evrim gözlenebilir. Her zaman ve dünyanın tüm ülkelerinde prensle-

rin danışmanları olmuştur kuşkusuz; bu kişiler prenslerin yanında gerçekten büyük bir yetkeye sahiptiler. Doğu'da sultanın saltanatını daha etkin kılmak için tipik bir kişilik olan «büyük vezir» kişiliği ortaya kondu; bu durum sultanın sorumluluğunu olabildiğince azaltmak zorunluluğundan doğmuştu. Batı'daysa Karl V döneminde —bu aynı zamanda Macniavelli'nin dönemidir— Venedik Cumhuriyeti elçilerinin diplomatlığın özel alanlarındaki ilişkilerinin ballandıra ballandıra anlatılması diplomatlık işini bir «bilgililer» sanatı durumuna getirdi. *Bu yeni sanatın canla başla çalışan kişileri*, Çin'de erken dönemin, yani ülkenin devletlere bölünmüş olduğu dönemin okumuş adamları gibi, kendilerini özel bir topluluğa bağlı uzmanlar olarak görüyorlardı. Siyasetin bütününde, bu arada iç siyasette tek bir devlet adamının koruyuculuğu altında biçimsel olarak birleştirilmiş bir yönetimin kesin ve ivedi zorunluluğunu duyuran şey yönetimlerin anayasacılık anlayışına doğru siyasal bir evrim geçirmeleri oldu. Elbette, danışmanlık görevini üslenmiş kişilikli güçlü bireylerden başka, hatta onlardan daha çok prenslere akıl hocalığı edenler oldu. Bununla birlikte kamu güçlerinin düzenlenmesi ilkel bir biçimde daha gelişmiş ülkelerde bile, daha önce belirttiğimiz yoldan daha başka bir yol tutturdu. Gerçekte önce meslek düzeyinde üst bir yönetim organının oluştuğu görülmektedir. İlk önce kuramda sonra azalan bir sıklıkla uygulamada bu organlar, kararları tek başına alan prensin kişisel önderliğinde toplandılar. Çoğunluk ilkesine göre düzenlenmiş düşünce, karşı-düşünce ve oy düzenini doğuran bu sistem sayesinde ve ayrıca yüceyöneticinin resmi yetkilerin yanında kendi kişiliğine bağlı güvenilir insanların, yani «kurul»un yardımını istemesi sonucunda - bu kurulun yardımıyla yüceyönetici danıştayın ya da bu tür başka

resmi yetkelerin (bunlara ne ad verildiği önemli değil) bozduğu kararlara yanıt olarak bildirdiği kendi kararlarını almaktadır - gitgide bir hevesli durumuna düşen prens uzman olan ve nitelikli olan, dolayısıyla üst yönetimi ellerinde tutan devlet memurlarının kaçınılmaz biçimde artan öneminden kurtulabilmeyi umuyordu. Uzman devlet memurlarıyla prensin mutlakyönetimi arasındaki bu iç çekişmeyi her yerde görüyoruz.

Durum ancak Parlamentolar'ın ve parlamento partileri önderlerinde siyasi emellerin belirmesiyle değişti. Bu yeni gelişimin koşulları her ülkede de değişik olduysa da yarattığı sonuç tam anlamıyla ortak bir sonuçtu. Ufak tefek değişikliklerle durum hemen hemen budur. Böylece hanedanların ellerinde gerçek bir güç tutmayı başardıkları her yerde —özellikle Almanya'da— prensin çıkarlarıyla devlet memurlarının çıkarları parlamento'nun direnmeleri **karşısında** ortak duruma geldi. Gerçekte devlet memurları aralarından bazılarına sunulmuş olan yürütmeyle ilgili görevleri —bu arada bakanlıkları— ele geçirmekte çıkar görüyorlardı, çünkü bu görevler onlar için aynı zamanda mesleklerinde ilerleme olanağı sağlıyordu. Mutlakyöneticinin de bakanları istediği gibi atamakta ve devlet memurları arasından kendisine bağlı olanları seçmekte çıkarı vardı. Sonuçta her iki yan da siyasi yönetim birliğinde ortak bir çıkar buluyorlardı; bu birlik sayesinde hiçbir iç bölünmeye uğramaksızın parlamento'nun **karşısına** çıkabilirlerdi; demek ki meslekdaşlık sisteminin yerine bakanlığın görüş birliğini açıklayan bir hükümet başkanı koymakta çıkarları vardı. Ayrıca partiler arasındaki rekabetlerin ve bunların hükümete yöneltebilecekleri saldırıların biçimsel olarak dışında kalabilmek için mutlakyönetici kendisini gizleyebilecek, yani parlamenterlere açıklamalar yapabilecek, tasarılarına

karşı çıkabilecek ya da partilerle konuşabilecek tek başına sorumlu bir kişiye gerek duyuyordu. Bütün bu değişik çıkarlar aynı doğrultuda birlikte hareket ettiler ve ortak bir memur-bakan'ın yetkesine ulaştılar. Ama parlamento gücünün gelişimi, İngiltere'de olduğu gibi mutlak yöneticinin yerini almayı başarınca birleşme yönündeki sonuçlar çok daha büyük oldu. Bu durumda başında tek bir parlamento yöneticisi, «lider» bulunan «hükümet» bir «kurul» biçimini aldı; bu kurul yasalardan habersiz olmasına rağmen ülkede gerçek bir etkinliğe sahip tek bir güce, parlamento'da her zaman çoğunluğu elinde bulunduran **siyasi partinin** gücüne dayanıyordu. Buna göre resmi meslek organları egemen siyasi gücün organlarından başka bir şey değildir; siyasi güç böylece partilere geçmiş oluyordu ve dolayısıyla resmi meslek organları gerçek yönetimin sahipleri olamıyorlardı. Çoğunluk partisi ülke içinde yetkesini kabul ettirmek ve büyük bir dış siyaset sürdürebilmek için, işleri gizli olarak yönetmek amacıyla her şeyden önce partinin gerçek yöneticilerinden oluşmuş kararlı bir yönetici organa gerek duyuyordu. Bu organ elbette hükümetti. Halk karşısında ve özellikle parlamento topluluğu karşısında tüm kararlardan sorumlu tek bir başkan vardı: hükümet başkanı. Bu sistemden bütünüyle değişik bir sistem yalnızca Amerika'da ve Amerika'dan etkilenmiş ülkelerde uygulandı; bu sistem genel oyla seçilmiş muzaffer partinin önderini kendisinin atadığı devlet memurlarının başına getirmeye ve parlamento'nun düşüncesini ancak bütçe ve yasama konusunda almaya dayanıyordu.

Siyaseti bir «girişim»e dönüştüren evrim iktidar kavgasına katılanlarda ve modern partinin ilkesine uyarak bu konuda birtakım yöntemler deneyenlerde özel bir eğitim gerektiriyordu. Bu evrim devlet memurları-

nın iki kategoriye ayrılmasıyla sonuçlandı: bir yanda meslekten devlet memurları öte yanda «siyasi» devlet memurları vardı. Bu ayrım kuşkusuz köktenci değildir, ama yeterince açık bir ayrımdır. Sözcüğün gerçek anlamında «siyasi» devlet memurları genel olarak şu olguyla açık bir biçimde ayırdedilebilirler: bu kişiler istenildiği gibi değiştirilebilir ya da en azından, bunları Fransa'daki valiler gibi ya da öbür ülkelerde buna benzer memurlar gibi «açığa almak» olanağı vardır. Bu durum yüksek görevlerde bulunan devlet memurlarının durumundan bütünüyle değişiktir; bu devlet memurları «görevden alınamaz»lar. İngiltere'de yerleşik bir gelenekten ötürü parlamento çoğunluğunda bir değişiklikten sonra ve dolayısıyla hükümette bir değişiklikten sonra görevlerini bırakan tüm görevliler siyasi devlet memurları kategorisinden sayılabilirler. Görevleri «iç yönetimi» gözetmek olan devlet memurlarının gelenek olarak ve özel olarak durumu budur - bu görev temelde «siyasi» bir görevdir ve her şeyden önce ülkede «düzen»i sağlamaya, yani varolan güçlerin ilişkisini sağlamaya dayanır. Prusya'da Puttkamer buyrultusundan sonra devlet memurları bir ihtar düzeninin tehdidi altında «hükümet siyasetinin savunulmasını» üstlenmek zorundaydılar ve Fransa'daki valiler gibi seçimleri etkilemek amacıyla resmi aygıt olarak kullanılıyorlardı. Bununla birlikte alman sisteminde —öbür ülkelerde olup bitenin tersine— «siyasi» devlet memurlarının çoğu tüm devlet memurları için geçerli bir kurala uyuyorlardı, öyle ki yönetimle ilgili görevlere gelmek her zaman üniversite diplomasına, meslek sınavlarına ve bir hazırlık dönemine bağlıydı. Modern devlet memurlarının bu özgül niteliği bizde siyasi aygıtın önderleri için, yani bakanlar için geçerli değil. Prusya'daki eski yönetimin zamanında, kişisel olarak

bir yüksek öğretim kurumunda hiçbir zaman bulunmamış bir kişi kültür ve eğitim bakanı olabilirdi, oysa ilke olarak ancak öngörülen sınavları başarıyla vermek koşuluyla sayıştay denetçisi olunabiliyordu. Uzmanlaşmış kişiler olan bir bölüm başkanı ya da bir sayıştay denetçisi —örneğin Althoff'un Prusya'da eğitim bakanı olduğu dönemde— kendi bölümleriyle ilgili tam anlamıyla teknik sorunlarda patronlarına göre son derece bilgiliydiler. İngiltere'de de durum buydu. Bu yüzden uzman devlet memuru gündelik işler konusunda en güçlü kişiliğe sahip insandır. Bakan her şeyden önce iktidardaki siyasi düzenin temsilcisidir; demek ki onun görevi üyesi olduğu düzenin programını uygulatmak, bu programa bağlı olarak uzman devlet memurlarının kendisine yaptığı önerileri değerlendirmek ya da buyruğunda çalışanlara partisinin çizgisine uygun düşen siyasi yönergeler vermektir.

Özel bir girişimde de durum budur. Gerçek yüceyönetici durumunda olan pay sahipleri kurulu da işin yönetiminde, uzman devlet memurları tarafından yönetilen bir «halk» kadar etkiden yoksundur. Girişimin siyasetine yönveren kişiler, yani bankalar tarafından yönetilen «yönetim kurulu» üyeleri iktisadi yönergeleri vermekten ve işi yürütmeye yatkın kişileri belirlemekten öte bir şey yapmamaktadırlar, çünkü girişime teknik açıdan yöneticilik etmek konusunda hiçbir yetenekleri yoktur. Bu bakış açısına göre, yalnızca ellerinde makinalı tüfek bulunduğu için devlet yönetimini gerçek heveslilere bırakan ve uzman devlet memurlarını ancak basit yürütme etkenleri olarak gören devrimci devletin bugünkü yapısı gerçekte hiçbir yenilik getirmemektedir. Demek ki varolan sistemdeki güçlüklerin nedenlerini bu yanda değil, başka yerde aramak gerekiyor. Bununla birlikte bu konu bugünkü konuş-

mamızın dışında kalıyor.

Şimdi dikkatimizi meslekten siyaset adamlarının özel niteliklerine, önderlerin olduğu kadar bunların yandaşlarının da özel niteliklerine çevirmeliyiz. Bu nitelikler zamanla değişti ve günümüzde de büyük çeşitlilikler gösteriyor.

Daha önce de gördüğümüz gibi, «meslekten siyaset adamları» bundan önceki dönemlerde prenslerin «tarikatlar»a giriştiği savaşla birlikte ortaya çıktılar; bunlar ilk başta prenslerin hizmetine girdiler. Şimdi meslekten siyaset adamı tiplerini kısaca gözden geçirelim.

Prens tarikatlara karşı savaşmak için herhangi bir tarikata katılmamış olan, siyasi açıdan elverişli toplumsal tabakalara dayandı; bu ilk kategoriye rahipler sınıfı giriyordu; batı ve doğu Hindistan'da olduğu kadar Çin'de, Japonya'da ve tibet budha'cılığına inanan Moğolistan'da ya da Ortaçağ hıristiyan ülkelerinde de durum buydu. Bu durumun teknik bir nedeni vardı, bu kişiler yazı yazmayyı biliyorlardı. Brahmacılara, budhacı rahiplere, lamalara ya da piskoposlara danışmanlık etmeleri için başvuruluyordu, çünkü bu kişilerde yazmaya ve soyluluğa karşı girişilen savaşta imparator, prens ya da kağan tarafından kullanılmaya yatkın bir yönetim gücü bulunuyordu. Gerçekte rahip, özellikle de evli olmayan rahip zamanın olağan siyasi ve iktisadi çıkarlarının yolaçtığı kışkırtmadan etkilenmiyordu ve özellikle de, vasal gibi efendisinin zararına ve kendi ardılları yararına özel bir siyasi güç elde etmeye kalkışmıyordu. Rahip toplumsal durumu nedeniyle prens yönetiminin yönetim olanaklarından «yoksun»du.

İnsancı bir eğitimden geçmiş okumuş kişiler ikinci kategoriyi oluşturmaktadır. Siyasi danışman olmak ve özellikle de prensin siyaset tarihçisi olmak amacıyla latince söylevler vermenin ve yunanca şiir yazmanın öğrenildiği bir dönem vardı. Bu insancı okulların ilk filizlendiği ve saraylarda «şiir» kürsülerinin kurulduğu dönemdir; bizde çabucak sönmüş olan bir dönemdir bu. Bu dönem okul düzenimizde kuşkusuz kalıcı bir etki yapmıştır ama doğrusunu söylemek gerekirse siyaset alanında önemli sonuçlar doğurmamıştır. Buna karşılık Uzakdoğu'da durum bütünüyle değişiktir. Çinli bilge devlet adamı Rönesans'ın insancısına benzeyen bir kişidir ya da daha doğrusu kişiydi, yani eski dönemlerin dil yapıtlarıyla ilişki içinde olan insancı bir eğitim görmüş incelikli bir okumuş insandı. Li Houng-Tchang'-in günlüğünü okursanız şair olmaktan ve çok yetenekli bir hattat olmaktan büyük gurur duyduğunu görürsünüz. Eskiçağ çin modeli üzerine kurulmuş geleneklerle beslenen bilge devlet adamlarının oluşturduğu toplumsal tabaka Çin'in tüm yazgısı için belirleyici oldu. Bizim insancılarımız da kendi zamanlarında aynı başarıyla kendilerini kabul ettirme olanağı bulsalardı bizim yazgımız da böyle olabilirdi.

Üçüncü kategoriyi saray soyluluğu oluşturuyordu. Yüceyöneticiler soyluluğu tarikat olarak elinde tuttuğu siyasi iktidardan uzaklaştırdıktan sonra onu saraya çektiler ve siyasi ve diplomatik görevlerde kullandılar. Eğitim sistemimizin XVII. yüzyıldaki dönüşümü bir ölçüde okumuş insancıların prenslerin yanındaki yerlerini saray soyluluğuna katılmış meslekten siyaset adamlarına bırakmaları olgusuyla belirgindir.

Dördüncü kategori kesinlikle İngiltere'ye özgü bir kişiliğe «patrician»a dayanmaktadır; «patrician» küçük soyluluğu ve gelir sahibi şehirlileri kapsamaktaydı, bu,

teknik bir terim olan «gentry» terimiyle belirtilmektedir. Başlangıçta yüceyönetici «gentry»i baronlara karşı savaşmak için hizmetine aldı ve **kendi kendini yönetme** hizmetlerini verdi, ama yüceyönetici zamanla bu yükselen toplumsal tabakanın buyruğuna bağlandı. «Gentry» tüm görevleri kendi toplumsal gücü yararına karşılıksız ele geçirerek bütün yerel yönetim görevlerini elinde tuttu. Böylece «gentry» tüm avrupa ülkelerinin baş derdi olan bürokratlaşmadan İngiltere'yi korudu.

Beşinci kategori üniversitede yetişmiş hukukçular kategorisi Batıya özellikle de kıta Avrupa'sına özgü bir tipi oluşturur; bu tip kıta Avrupa'sının tüm siyasi yapısını kesin biçimde belirlemiştir. Çöküş dönemindeki bürokrat Roma devletinin kazandırdığı biçimiyle roma hı kukunun sonradan uyandırdığı olağanüstü etki hiçbir yerde şu olguda görüldüğü kadar açık bir biçimde ortaya çıkmamıştır: kamu alanında gerçekleşen devrim, bundan akılsal bir devlet biçimine doğru ilerlemeyi anlıyorsak, her yerde aydın hukukçuların yapıtıdır. Her ne kadar ulusal yargıç loncaları roma hukukunun kaldırılmasına karşı çıkmışlarsa da bu durum İngiltere'de de görülebilir. Dünyanın hiçbir yerinde bu olgunun bir benzeri bulunamaz. Mimâmsa hint okulunun akılsal bir hukuk düşüncesine yönelik denemeleri ve islam düşünürlerinin eskiçağ hukuk düşüncesini geliştirmek için harcadığı çabalar onların akılsal hukuk düşüncelerinin dinbilimsel düşünce biçimleriyle bozulmasını önleyemedi. Bu iki akım da yasal yargılama yöntemini akılsallaştırmaktan bütünüyle uzaktı. Bu görevi iyi bir sonuca vardırmak için önce eski roma hukukuna geçişi sağlamak gerekti, bilindiği gibi —Roma bir site devletinden bir dünya imparatorluğuna yükseldiği için— eski roma hukuku tam anlamıyla bütünsel bir yapının ürünüydü. Bu yapıt ilk önce italyan hukukçu-

ları tarafından ele alındı; sonra pandect yasacılarının **Usus modernus**'unu, Geç Ortaçağ'ın kilise yasacılarını ve sonunda daha sonra dinsel niteliğinden arıtılacak olan hıristiyan hukuk düşüncesinin doğal hukuk kuramlarını anmak gerekir. Bu hukuksal akılsallaşmanın büyük temsilcileri italyan bölge yargıçları, fransız hukukçuları (bu hukukçular kral iktidarı yararına derebeylerinin iktidarını yıkmak için hukuksal olanaklar buldular), kilise hukukçuları ve Konsiller'de doğal hukuk kuramı öğreten dinbilimciler, saray hukukçuları ve kara Avrupa'sında prenslerin usta yargıçları, Hollanda'da doğal hukuk kuramcıları ve monarkomaklar, İngiltere'de saray ve parlamento hukukçuları ve Paris Parlamentosu'nun Noblesse de Robe'u ve Fransız devriminin avukatlarıdır. Bu hukuksal akılsalcılık olmadan ne kral mutlakcılığının doğuşu ne de büyük devrim anlaşılabilir. Paris Parlamentosu'nun krala yaptığı uyarıları ya da états-généraux'nun XVI. yüzyıldan 1789'a kadar şikâyet defterleri'ni karıştırırsanız her yerde hukukçu ruhunu bulursunuz. Ve devrim sırasında Konvansiyon Meclisi üyelerinin mesleklerini gözden geçirecek olursanız orada tek bir proleter vardır —meslekdaşları gibi aynı seçim yasasıyla seçilmiş olmakla birlikte— ve az sayıda burjuva girişimcisinin olduğu görülecektir. Buna karşılık üyeler arasında her türden hukukçuyu kitle halinde bulabilirsiniz; onlar olmadan bu aydınların köktenci anlayışını ve tasarılarını kavramak olanaksızdır. O dönemden beri modern avukatla demokrasi birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Öte yandan bağımsız bir toplumsal tabakanın özgül anlamında avukatın kişiliğini ancak Batı'da buluyoruz ve durum Ortaçağ'dan beri böyledir; ve o zamandan beri bunlar davalardaki akılsallaşmanın etkisine bağlı olarak, alman hukuk yönteminde gördüğümüz «koruyucu» **(Fürsprech)** tipinden

başlamak üzere gittikçe çoğaldılar.

Siyasi partilerin ortaya çıkışından bu yana avukatların batı siyasetindeki önemi raslantı değildir. Siyasi partiler tarafından yönetilen siyasi girişim bir çıkar girişimidir yalnızca - bundan ne anlamamız gerektiğini az sonra göreceğiz. Oysa uzman avukatın mesleği tam tamına kendisine başvuranların çıkarlarını etkin bir biçimde savunmaya dayanır. Bu alanda —ve bu düşman propagandasının üstünlüğünden doğan bir sonuçtur— avukat tüm «devlet memurları»nı geride bırakır. Kuşkusuz ancak avukat dayanakları zayıf bir mantık temeline dayanan ve dolayısıyla mantık açısından «yanlış» bir davayı teknik açıdan zafere ulaştırabilir, yani «kazanabilir», ama o aynı zamanda sağlam dayanakları bulunan ve dolayısıyla bu anlamda «iyi» bir davayı zafere ulaştırabilecek, yani kazanabilecek tek kişidir. Yazık ki çoğu kez devlet memuru teknik açıdan beceriksizliği nedeniyle, dayanaklar açısından «iyi» bir davayı «kötü» bir dava durumuna düşürmektedir. Bunun uygulamasını gördük. Bugün siyaset gitgide artan bir ölçüde yaygınlaşmaktadır ve giderek yazılı ve sözlü demeçleri araç olarak kullanmaktadır. Oysa sözcüklerin etkisini tartmak öncelikle avukatın etkinliğini oluşturur, uzman devlet memurunun etkinliğini değil; uzman devlet memuru demagog değildir ve tanım gereği olamaz da. Sakınmazlık edip bu rolü oynamaya kalkarsa bunu olsa olsa bayağı bir biçimde yapabilir.

Gerçek devlet memuru yükümlülükleri gereği —bu anımsatma eski düzenimizi değerlendirmek açısından önemlidir— siyaset yapmamak zorundadır: o, her şeyden önce yansız bir tutumla yönetmelidir. Bu öğüt sözde «siyasi» devlet memurları için de geçerlidir, en azından resmi olarak, «devlet yararı», yani kurulu düzenin hayati çıkarları sözkonusu olmadığı zaman geçerlidir.

Devlet memuru görevini **sine ira et studio** («hınçsız ve yansız olarak») yerine getirmelidir. Sonuç olarak devlet memuru siyaset adamının, önderin ya da yandaş düzeyindeki siyaset adamının durmadan ve kesinlikle yapmak zorunda olduğu şeyi, yani **zafer kazanmayı** gerçekleştirmek durumunda değildir. Gerçekte —**ira et studium** (hınçlı ve yanlı olarak)— yan tutmak, savaşmak, tutkuya kapılmak siyaset adamının özellikleridir, en önce de siyasi önderin özelliğidir. Siyasi önderin etkinliği bütünüyle değişik, hatta devlet memurununkine karşıt bir sorumluluk ilkeşine bağlıdır. Devlet memurunun namusu bir buyruğu —kendi düşüncesinin tersi bir yol izlemeye de zorlansa— üst yetkenin sorumluluğu altında titizlikle yerine getirme ustalığına dayanır. O daha çok bu buyruğu kendi düşünceleriyle uyuşuyormuş gibi uygulamalıdır. En doğru anlamında ahlaki düzen olmazsa, ayrıca özveri olmazsa tüm aygıt yıkılıp gidecektir. Buna karşılık siyasi önderin, yönetici devlet adamının namusu elbette yaptığı bütün işleri kapsayan dar anlamda **kişisel sorumluluğa** dayanır; o bu sorumluluğu ne yadsıyabilir ya da bir başkasına bırakabilir ne de yadsımalıdır ya da bir başkasına bırakmalıdır. Oysa mesleklerinin ahlaki açıdan çok yüksek bir anlamı olan devlet memurları zorunlu olarak kötü devlet adamlarıdırlar; gerçekte devlet memurları siyasi anlamda sorumluluk yüklenemezler ve dolayısıyla onlar bu bakış açısına göre ahlaki yönden yetersiz siyaset adamlarıdırlar. Yazık ki bu tür devlet memurları bizde yönetim görevleri alıyordu. «Devlet memurları yönetimi» dediğimiz şey budur. Siyasi etkinlik bakımından bu düzende siyasi açıdan yanlış olanı ortaya koymak hiçbir biçimde Almanya'daki kamu işlevlerini sarsmak anlamına gelmez. Biz gene siyasi kişiliklere dönelim.

Anayasal devletler varolalı beri, hatta demokrasiler varolalı beri «demagog» Batı'daki siyasi önderin örneği oldu. Bu sözcüğün bizde bıraktığı olumsuz izlenim bize bu adı ilk olarak Cléon'un değil Perikles'in taşıdığını unutturmamalı. Perikles hiçbir işlevi olmadığı halde ya da daha çok seçimle ilgili bir tek işlevi, yüksek strateji uzmanlığı işlevi olduğu halde —oysa eskiçağ demokrasisinin öbür tüm görevleri kurayla belirleniyordu— atina demosu'nun yüksek **ecclesia**'sını yönetiyordu. Kuşkusuz modern demagoji de söylemden yararlanmaktadır, hatta modern adayın yapmak zorunda olduğu seçim konuşmalarını düşünecek olursak, nicel açıdan korkutucu bir oranda yararlanmaktadır, ama demagoji daha çok basın yoluyla yaygınlaşmak yolunu seçmiştir. Bu yüzden siyaset yazarı ve özellikle de **gazeteci** günümüzde bu türün en önemli temsilcileridir.

Modern gazetecilik toplumbiliminin basit de olsa bir taslağını çizmemiz bu konuşmanın sınırları içinde kesinlikle olanaksızdır. Gerçekte bu sorun nereden bakılırsa bakılsın ayrı bir konu meydana getirmektedir. Buna göre konumuz açısından önemli birkaç belirleme yapmakla yetineceğiz. Gazeteci tüm demagoglarla, aynı zamanda avukatla (ve sanatçıyla) aynı yazgıyı paylaşmaktadır. İngiltere'de olup bitenlerin ve eskiden Prusya'da olanların tersine, hiç olmazsa kıta Avrupa'sında durum budur: gazeteci her türlü kesin toplumsal sınıflamanın dışındadır. O bir tür parya kastının üyesidir; «toplum» bu kastı her zaman en yakışıksız temsilcilerinin davranışına göre ahlaklılık açısından toplumsal olarak yargılamaktadır. Bununla birlikte insanların çoğu gerçekten iyi bir gazetecilik «yapıt»ının herhangi bir düşünsel yapıt kadar «zeka» gerektirdiğini görmezden geliyor ve çoğu kez, hemen ve istek üzerine yaratılmış bir yapıtın sözkonusu olduğunu unutu-

yor; bu yapıta öbür aydınların yaratma koşullarından bütünüyle değişik yaratma koşullarında hemen etkinlik kazandırmak gerekir. Gazetecinin sorumluluğunun bilginin sorumluluğundan çok daha büyük olduğu ve her namuslu gazetecinin sorumluluk duygusunun herhangi başka bir aydının sorumluluk duygusundan aşağı olmadığı çok az akla gelir - son savaş sırasındaki gözlemlere dayanacak olursak bu sorumluluğun çok daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Gazeteciliğin saygınlığını yitirmesi şu olguyla açıklanabilir: sorumluluktan bütünüyle yoksun olan ve genellikle kötü bir etki yapmış bulunan bazı gazetecilerin marifetlerini anımsıyoruz. Ama hiç kimse gerçek gazeteci ölçülülüğünün genellikle öbür kişilerinkinden büyük olduğunu kabul etmek istemez. Bu mesleğin uygulanmasına bağlı son derece üzücü eğinimler, ayrıca modern gazeteci etkinliğinin öbür koşulları halka basını güvensizlik ve ağır bir alçaklık karışımı olarak görmek alışkanlığını getirdi. Ama bu durumda biz bu akşam incelememiz gereken şeyi inceleyemeyiz. Bizi şu **an** için ilgilendiren, gazetecilere düşen **siyasi** görevdir: gazetecilerin siyasi yönetimle ilgili görevlere geçme olanakları nedir? Bugüne kadar onlar için uygun olanaklar yalnızca sosyal-demokrat partide bulunuyordu, orada bile yazarlık görevleri genellikle memurluk görevleriydi ve yönetici durumuna yükselmek için bir sıçrama tahtası oluşturmuyordu.

Burjuva partilerinde gazetecilik yoluyla siyasi iktidara geçme şansı geçmiş kuşağın şansıyla karşılaştırıldığında azalmıştır. Doğal olarak, önemli her siyaset adamı basının etkisine ve dolayısıyla basın çevreleriyle ilişkilere gerek duyar. Ama bununla birlikte —bekleyişlerin tersine— gazeteciler arasından parti önderi çıktığı pek az görülmüştür. Bu durumun nedenini gazeteciliğin iyice belirgin «uyarsızlık»ında, özellikle de hiç-

bir kişisel varlığı olmayan ve bu nedenden ötürü mesleğinin sağladığı gelirden başka geliri olmayan gazetecinin «uyarsızlık»ında aramak gerekir. Bu bağımlılık basın girişiminin boyut olarak ve güç olarak dev gelişiminin sonucudur. Ekmeğini gündelik ya da en azından haftalık makalesini kaleme alarak kazanmak zorunluluğu her gazetecinin sürüklediği bir tür pıranga oluşturur, ben bunlar arasında iktidara yükselmeleri maddi ve manevi açıdan sürekli olarak baltalandığı halde bir önder kişiliğinde olan insanlar tanıyorum. Eski yönetim döneminde basınla egemen güçlerin devlet ya da partiler içindeki ilişkileri gazeteciliğin düzeyı açısından alabildiğine olumsuzdu, ama bu ayrı bir konu oluşturuyor. Bu ilişkiler düşman ülkelerinde —itilaf devletleri— bambaşka bir gidiş izledi. Ama orada bile ve genel olarak tüm modern devletlerde şu kural görülebilir: basın emekçisi sürekli olarak siyasi etkisini yitirmektedir, oysa sermayeci sanayici —Lord Northeliffe tipi örneğin— siyasi etkisini sürekli olarak arttırmaktadır.

Elbette basındaki büyük sermayeci ortaklıklar bugüne kadar genellikle siyasete ilgisizliğin belirgin kaynaklarıydılar; bunlar ülkemizde **Moniteur général** adı verilen ve «küçük ilanlar» basan gazeteleri ele geçirmişlerdi. Bağımsız bir siyasetle hiçbir çıkar sağlanamayacağı ve özellikle de bu yolda ayak direyerek iktidardaki güçlerin, ticari açıdan istenen bir şey olan, iyiniyetine güvenme umudunun bulunmadığı gözönünde tutuldu. Ayrıca savaş sırasında basını siyasi açıdan etkilemeye çalışmak amacıyla muhabir sistemi hükümet tarafından büyük ölçüde kullanılmıştı ve duruma bakılırsa bugün de bu yol sürdürülmek isteniyor. Büyük basının kendini bu haber alma biçiminden kurtarmayı başaracağı kabul edilse bile durumu çok daha daya-

nıksız olan küçük gazeteler için aynı şey sözkonusu değildir. Ne olursa olsun gazetecilik mesleği, ortaya koyduğu çekiciliğe ve bu mesleğe atılmak isteyenlere açtığı etki, eylem ve sorumluluk alanına rağmen bizde bugün siyaset önderi düzeyine ulaşmak için olağan bir yol değildir (bu yolun bundan sonra olağan bir yol olup olmayacağını ya da tersine henüz olağan bir yol olup olmadığını gelecek gösterecek). Birçok gazetecinin savunduğu gibi, yazılan yazıya adkoymama ilkesini bırakmanın —tüm gazetecilerin bunu savunmadığı doğrudur— durumu değiştirmeye yetip yetmeyeceğini önceden görmek zordur. Savaş sırasında başyazarlık görevini büyük bir kişiliğe sahip ve kesinlikle kendi adlarını kullanan yazarlara vermiş gazetelerle ilgili olarak alman basınından edinebildiğimiz deney birkaç olayda sanıldığı gibi bu kişilerin kafasına yüksek bir sorumluluk duygusu sokmadığını gösterdi. Bu yolu —parti ayrımı yapmaksızın— tirajlarını arttırmak için kullanmak isteyenler herkesin bildiği gibi haber gazeteleri denen gazeteler oldu ve bunlar amaçlarına tam anlamıyla ulaştılar. Sözkonusu baylar, yani hem bu yayınların yöneticileri hem bir bardak suda fırtına koparan gazetecileri servet kazandılar, saygınlık kazanmadılar. Bu makalelere imza koymak ilkesinin bırakılması gerektiği anlamına gelmez; sorun gerçekte çok karmaşıktır ve ortaya koyduğumuz olgunun hiçbir genel uzanımı yoktur. Ben yalnızca bugüne kadarki uygulamanın gerçek önderler ve sorumluluklarının bilincinde olan gerçek siyaset adamları yetiştirmek açısından iyi bir yol olmadığını belirtiyorum. Durumun nasıl gelişeceğini bize gelecek zaman gösterecek. Ne olursa olsun gazetecilik mesleği gene de meslekten siyasetçi etkinliğinin en önemli yollarından biri olarak kalacaktır. Ama bu herkes için geçerli bir yol değildir. Özellikle zayıf kişilik-

ler için geçerli bir yol değildir, hele ancak tuzakların bulunduğu bir toplumsal ortamda kendilerini gösteren kişiler için hiç geçerli değildir. Genç aydının yaşamı çok önceden gelişigüzelliğin akışına bırakılmış olsa da, bu yaşam gene de kendisini yanlış adım atmaktan engelleyen bazı toplumsal uzlaşmalarla çevrilidir. Ama gazetecinin yaşamı her bakımdan tam anlamıyla raslantıya kalmıştır ve bu durum kendi kendine güvenin herhalde benzeri hiçbir meslekte görülmeyen bir biçimde sınandığı koşullarda gerçekleşir. Meslek yaşamının genellikle acı olan deneyleri bu mesleğin belki de en az sıkıcı yanını meydana getirmektedir. Çünkü kişilikleri için özellikle korkutucu olan zorunluluklarla karşılaşmak durumunda bulunanlar elbette bizim iyi tanıdığımız gazetecilerdir. Ne olursa olsun dünyadaki güçlü kişilerin salonlarında görünüşte eşit koşullarda boygöstermek, kendisinden korkulduğu için genellikle, hatta sık sık pohpohlanmak ve aynı zamanda kapının eşiğine varır varmaz evsahibinin «basının sümüklüleri»nden sözaçacağını pekala bilmek kolay şey değildir. Hele «piyasa»nın ortaya attığı her türlü sorun üzerinde ilgiyle durmak zorunda olmak ve tüm bunları yalnızca yavanlığa düşmeden değil, ama özellikle kendini rezil etmeye götüren her türlü değerden yoksun eğilimlere ve bunun durmak bilmez sonuçlarına da düşmeden yapabilmek hiç de kolay değildir. Bu durumlarda şaşırtıcı olan yan birçok gazetecinin doğru yoldan sapmış olması ya da insani açıdan düşkünlüğü değil, ama tüm bu güçlüklere rağmen bu loncanın gerçekten değerli insanları, hatta inançsızların bile kuşku duymadığı kadar çok sayıda namuslu gazeteciyi kapsamasıdır.

Gazeteci bir anlamda uzun bir geçmişe dayanan bir meslekten siyaset tadamı tipiyken, siyasi parti memuru tipi tersine ancak son birkaç on yıl içinde ve bir

ölçüde de son yıllarda ortaya çıktı. Bu yeni tipin tarihsel gelişimini anlamak için önce siyasi partilerin yaşamını ve düzenini incelemek gerekir.

(Arkası gelecek sayıda)

Çevirenler: AFŞAR TİMUÇİN - MEHMET SERT

S E K
Aylık Sanat El Kitapları
Yöneten: İlhami BEKİR
P.K.: 1253, Sirkeci/İSTANBUL

SPINOZA
SİYASET İNCELEMESİ

YEDİNCİ BÖLÜM

1. — Mutlakyönetim düzeninde bir devletin temel ilkelerini belirttikten sonra bu ilkeleri sırayla tanıtlamaya çalıştım ve öncelikle şunu söyleyeyim, kurumların son derece sağlam bir biçimde düzenlenmiş olması, kralın bile yürürlükten kaldıramayacağı kadar sağlam bir biçimde düzenlenmiş olması bundan önce söylediklerimizle hiçbir zaman çelişmez. Pers krallarına tanrılar kadar saygı gösterirlerdi, bununla birlikte konmuş yasaları değiştirmek hakkına sahip değildiler, Daniel'in kitabının V. bölümünden böyle olduğunu anlıyoruz. Ve bildiğim kadarıyla hiçbir yerde uygulamaya ilişkin özel koşullar olmaksızın bir mutlakyönetici seçilmemiştir. Gerçekte bu durum ne akla ne de krala gösterilmesi gereken mutlak uyarlılığa ters düşer, çünkü devletin temel ilkeleri kralın ölümsüz buyrultuları olarak düşünülmek gerekir, öyle ki mutlakyöneticinin hizmetindekiler devletin temel ilkelerine ters düştüğü için mutlakyöneticinin emirlerine uymayı kabul etmedikleri zaman gerçekte ona boyun eğmektedirler. Bunu Odysseus örneğiyle açık bir biçimde gösterebiliriz. Odysseus teknenin direğine asılmış ve sirenlerin şarkılarıyla baştan çıkarılmış bir durumda arkadaşlarına buyruklar verirken, onu çözmeleri için tehditler savururken arkadaşları onun buyruğunu yerine getiriyorlardı. Odysseus'un daha sonra arkadaşlarına ilk isteğine uydukları için teşekkürlerini bildirmesi bir iyiniyet belirtisidir. Ay-

nca krallar da yargıçlara adaleti yan tutmaksızın uygulamalarını, özel bir durumda kral kendilerine varolan yasaya ters düşen bir emir verse oile bu emri dikkate almamalarını öğütlemek alışkanlığındadırlar. Gerçekte krallar tanrı değil, çoğu zaman kendilerini sirenlerin şarkısına bırakan insanlardır. Demek ki her şey bir kişinin değişken istemine bağlı olsaydı değişmeden kalan hiçbir şey bulunmayacaktı. Mutlakyönetim düzeninde bir devlet kalıcı olabilmek için öyle düzenlenmelidir ki her şey yalnızca kralın buyrultusuyla gerçekleşsin, yani her yasa kralın bir istemini belirtmeli ama kralın her istemi yasa gücüne sahip olmamalıdır.

II. — Bundan sonra şunu belirtmek gerekiyor, bu temel ilkeleri ortaya koyarken insanların duygularını çok iyi gözetmek zorunludur; neyin yapılması gerektiğini göstermiş olmak yetmez, ister akılla yönetilsinler ister duygularının etkisiyle davransınlar insanların gene de iyi düzenlenmiş ve değişmez yasalara sahip olmaları için ne yapılabileceğini göstermek gerekir. Devletin gözettiği yasalar, yani kamu özgürlüğü, güçsüz yasalardan başka dayanağa sahip değilse, yurttaşların bu yasaları korumak konusunda hiçbir güvenceleri olamayacağı gibi, bundan önceki bölümün III. paragrafında da gösterdiğimiz üzere bu özgürlük yokolmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunacaktır. Kesin olan bir şey var: hiçbir durum, birdenbire çökmemişse, çökmeye başlayan ve kendini köleliğe bırakan (bu her ne kadar olanaksız gözüküyorsa da) iyilerin iyisi bir sitenin durumundan daha kötü değildir ve sonuç olarak, kesinliksiz ve temelsiz, yani değerden yoksun özgürlük koşulları önesürmek yerine tüm hukuklarını bütünüyle bir kişiye aktarmak ve böylece gelecek kuşakların köleliğini hazırlamak o sitenin uyrukları için yeğdir. Ama ben mutlakyönetim düzenin-

deki devletin, bundan önceki bölümde belirtilen temel ilkelerinin sağlam olduğunu ve bu ilkelerin bozulamayacaklarını, silahlı halkın çok büyük bir bölümünü hoşnutsuzluğa sürüklemek dışında bozulamayacaklarını ve bunlara dayanarak kralın ve halkın barıştan ve güvenlikten yararlanacağını gösterirsem ve kanıtlamamı da benzer biçimde ortaya koyarsam, 3. bölümün IX. paragrafında ve bundan önceki bölümün III. ve VIII. paragraflarında açıkça görüldüğü gibi, hiç kimse bu ilkelerin en iyi ilkeler olduğundan, gerçek ilkeler olduğundan kuşkulanamayacaktır. Bu ilkelerin söylediğim gibi olduklarını olabildiğince kısa bir biçimde göstermeye çalışacağım.

III. — İktidarı elinde bulunduran kişinin görevi, ortak esenliği gözetmek koşuluyla, her zaman devletin durumundan haberli olmak ve uyrukların büyük bölümü için yararlı olan şeyi yapmaktır, bu konuda herkesin fikri aynıdır. Öte yandan bir kişi ne bütün bunları bir hamlede üstlenebilir ne de her zaman aklıbaşında ve düşünmeye hazır durumda bulunabilir, genellikle hastalık, yaşlılık ya da başka nedenlerden ötürü kamu işleriyle ilgilenmekten geri kalabilir, mutlakyöneticinin işten anlayan, öğütleriyle kendisine yardım eden ve sıksık onu bütünleyebilecek danışmanları olması zorunludur. Böylece devlet ve site her zaman aynı ruhu koruyacaktır.

IV. — Ama insan doğası öyle yapılmıştır ki herkes çok büyük bir istekle kendisine yararlı olan şeyi arar her zaman, insanın en adaletli diye belirlediği yasalar kendi iyiliğini korumakta ve geliştirmekte zorunlu olduğuna inandığı yasalardır ve insan başka birinin yararını böylece kendi durumunu pekiştirmeyi umduğu ölçüde savunur. Sonunda durumları ve kişisel çıkarları ortak esenliğe ve herkesin barış içinde

bulunmasına bağlı olan danışmanların seçilmesi zorunludur ve her yurttaş klanından ya da sınıfından bazı kişiler kurul üyesi seçilirse bu durumun uyrukların çoğunluğu açısından yararlı olacağı açıktır, çünkü bu çoğunluk kuruldaki oyların çoğunluğunu meydana getirecektir. Çok sayıda yurttaştan oluşmuş bu kurul zorunlu olarak birçok eğitimsiz kişiyi kapsayacaktır, bununla birlikte bu kişiler her zaman ateşli biçimde yönetilen işlerde yeterince ustalıklı ve düşünceli olacaklardır. Bu yüzden elli yaşına kadar kendi işlerini saygın bir biçimde yönetmiş olanlar seçilirse, bu kişiler kendilerini ilgilendiren konularda fikir ileri sürmek için gerekli yatkınlığı göstereceklerdir, özellikle önemli işlerde kendilerine düşünme süresi tanınmışsa. Ayrıca pek kalabalık olmayan kurulların yalnızca eğitimsiz kişilerden oluşmadığını düşünmek gerekir: tersine bu gibi durumlarda herkes kendini dinlemeye hazır darkafalı meslektaşlarla çalışmak ister, oysa büyük kurullarda durum böyle değildir.

V. — Tek bir kişi bile yoktur ki yönetmeyi yönetilmekten daha çok sevmesin; Sallustius'un Sezar'a sunduğu söylevde belirttiği gibi hiç kimse yönetimi isteyerek bir başkasına bırakmaz. Dolayısıyla halk kendi kendiyle uyuşabilseydi ve genellikle büyük kurullarda girişilen tartışmalar ayaklanmalara neden olmasaydı hiçbir zaman hukukunu bir azınlığa ya da bir kişiye aktarmazdı. Buna göre halk ancak kendi gücüyle korumakta bütünüyle yetersiz kaldığı şeyi, yani tartışmalara son vermek ve çabuk karar almak hakkını bir krala isteyerek aktarır. Gerçekte savaş nedeniyle bir kral seçildiği sıksık görülüyorsa bu kralların savaşmaktan daha büyük bir mutluluk duymasındandır, gerçekte bu bir budalalıktır, çünkü daha mutlu bir biçimde savaşmak için, yalnızca savaş nedeniyle

en büyük gücün bir kişiye bırakıldığı bir devlette barışın sürdüğü ve yöneticinin değerini ve herkese yararlı olan şeyleri özellikle savaşta ortaya koyduğu varsayılarak barış içinde köleliğe katlanılmaktadır, oysa tersine özgür bir devletin en belirgin özelliği değerinin barış zamanında savaş zamanındakinden daha büyük olmasıdır. Ama bir kralın seçilme nedeni ne olursa olsun, daha önce söylediğimiz gibi devlete yararlı olan şeyi bilmek yalnızca kralın işi olamaz ve bundan önceki paragrafta gösterdiğimiz gibi kralın çok sayıda yurttaşı danışman olarak bulundurması gerekir. Biz karşı karşıya kaldığımız sorunlardan ancak biriyle uğraşabileceğimiz için birçok insanın gözünden kaçan bir çözüm de her zaman bulunabilir, buradan krala iletilen görüşlerin dışında kralın halkın esenliğini sağlayacak nitelikte hiçbir görüşü olamayacağı çıkar. Ve böylece halkın esenliği en yüce yasa olduğundan, yani kralın en büyük hukuku olduğundan, kralın hukukunun kurulda temsil edilen görüşlerden birini seçmek olduğu, tüm kurulun görüşüne karşı çıkmak ya da bir görüş ileri sürmek olmadığı anlaşılır. Kurulda temsil edilen tüm görüşler krala uysaydı kralın her zaman az sayıda oyu bulunan küçük kentlere kolaylık sağlaması durumuyla karşı karşıya kalabilirdik. Gerçekte yasal olarak görüşler savunucularının adları anılmadan belirtilmek gerektiği halde, alınan önlemlere rağmen birtakım yitimlerin olması engellenemez. Demek ki sonunda en azından yüz oy almamış olan görüş geçersiz sayılmalı ve en önemli kentler bütün güçleriyle bu hukuk kuralını savunmalıdırlar.

VI. — Sözü kısa tutmaya karar vermemiş olsaydım bu kurulun başka büyük yararlarını da gösterirdim; bana en önemli gözükenini belirteceğim yalnızca. Hiç bir şey en büyük övünçlere erişme umudunun

herkes için geçerli olması kadar kamçılamaz erdemliliği, çünkü **Ethica**'da gösterdiğim gibi hepimiz öncelikle ün aşkıyla harekete geçeriz.

VII. — Bu kurulun çoğunluğunun hiçbir zaman savaşmak istemeyeceği, tersine barış için çaba göstereceği ve her zaman barışı yeğleyeceği yadsınamaz. Ayrıca her zaman savaşın malları ve özgürlüğü kaybettirmesinden korkulur, savaş yeni harcamalar gerektirir ve kurul üyeleri kendi işleriyle uğraşan çocuklarının ve yakınlarının, silah yapımıyla uğraşmak ve sefere *çıkmak zorunda kalacağını bilmektedir, bu durum* onlara karşılıksız yaralardan başka bir şey getirmez. Gerçekte bundan önceki bölümün XXXI. paragrafında sözettim, milis güçlerine hiçbir aylık verilmeyecektir. gene aynı bölümün XI. paragrafında bu milisin yalnızca yurttaşlardan kurulması gerektiğini söyledim.

VIII. — Barışa ve uyuşuma katkıda bulunan bir başka düzenleme de hiçbir yurttaşın sabit mallara sahip olmamasıdır. Buradan tehlikenin hemen herkes için aynı olduğu çıkar: gerçekte herkes kazanç getirdiğini varsayarak ticaretle uğraşacak ya da birbirinden ödünç para alacaktır, hele özellikle eskiden Atinalılarda olduğu gibi sitede oturanlardan başkasına faizle para vermeyi yasaklayan bir yasa varsa. Bunun gibi karşılaşılan sorunların tümü birbirine bağlı olacak ve bunların aşılabilmesi için aynı önlemler alınacaktır, kurul üyelerinin çoğunlukla birbirine denk düşen çıkarları ve barışla ilgili olarak tek bir düşünceleri bulunacaktır, çünkü bu bölümün IV. paragrafında söyledik, herkes başkasının yararını böylece kendi durumunu güçlendirmeyi umduğu ölçüde savunur.

IX. — Hiç kimsenin rüşvet yoluyla kurulu ele geçirmeyi düşünmeyeceği kesindir. Çünkü bu kadar çok insan arasından bir iki kişi kendini satsa bile bu za-

yıflığın gerisi gelmez, çünkü daha önce söyledik en az yüz oy alamayan görüş elenecektir.

X. — Kurul üyeleri bir kere seçildi miydi sayıları azaltılamaz, insanların ortak duygularını gözönünde tutarsak bunun böyle olduğunu kolayca görürüz. Tüm insanlar ünlü olmaya meraklıdır ve sağlıklı olup da yaşamını ihtiyarlayıncaya kadar sürdürmek istemeyen kişi yoktur. Demek ki ellinci ve altmışıncı yaşlarına ulaşmış kişilerin sayısını hesaplarsak ve her yıl seçilmesi gereken kurul üyelerinin ne kadar çok olduğunu gözönünde bulundurursak silahlı güce sahip olanlardan hiçbirinin bu şerefe ulaşmayı beklemekten geri kalmadığını görürüz. Sonuç olarak bu kişilerin tümü vargüçleriyle tutkularına hizmet eden bir kuralı savunacaklardır. Yavaş yavaş yayılmadığı sürece bozulmaya karşı çıkmanın kolay olduğunu kabul etmek gerekir; öte yandan her klandan daha az sayıda yurttaşın seçilmesini sağlamak bu azaltmayı yalnızca az sayıda klana uygulayarak şu ya da bu klanı bunun dışında tutmaktan daha kolaydır, çünkü bu daha az kıskançlığa yol açar; demek ki danışmanların sayısı ancak üçte bir, dörtte bir ya da beşte bir oranında azaltılabilir. Böyle bir oluşum çok önemlidir ve genellikle yürürlükte olan şeye ters düşmektedir. Seçimleri geciktirmekten ya da uzatmaktan korkmak gerekmez, çünkü böyle bir durumda kurul kendi kendini tamamlar.

XI. — Demek ki kral halktan korksa ya da silahlı yurttaşların çoğunluğunu kazanmak istese de yüce gönüllülüğünden ötürü kamu yararını gözetse de oyların çoğunluğunu almış görüşe, yani çoğunluğun çıkarına en uygun düşen görüşe ağırlık verecektir ve elinden geldiğince karşıt görüşleri herkesin kabul edeceği bir tek görüş çevresinde toplamaya çalışacaktır. Kral bu görevi gerçekleştirmek için tüm gücünü kul-

lanacaktır, öyle ki halk barış zamanında da savaş zamanında da kraldan ve yalnızca kraldan ne gibi hizmetler bekleyebileceğini zamanla anlaşın. Böylece kral halkın mutluluğu konusunda ne ölçüde kaygılanırsa o kadar kendi kendisinin sahibi olacaktır ve gücü de o ölçüde büyük olacaktır.

XII. — Gerçekte kral tek başına tüm yurttaşları çekip çeviremez, onun gücü daha önce söyledik asker sayısına, daha da önemlisi bu askerlerin değerine ve bağlılığına dayanır ve bu bağlılık insanlar birbirlerine ortak bir çıkarla, saygın olan ya da olmayan ortak bir çıkarla bağlandıkları her zaman vardır. Kralların kendi askerleri karşısında baskıdan çok uyarıya başvurmaları, onların erdemlerinden çok kötülükleri konusunda hoşgörülü olmaları ve en iyileri yönetmek için çoğu zaman tembel ve gevşek adamları aramaları, onları gözetmeleri, onlara para vermeleri ve kayırmaları, ellerini sıkıp sırtlarını sıvazlamaları ve egemen olmak arzusuyla kölelik durumlarını çoğaltmaları buradan gelir. Demek ki yurttaşların kral tarafından en ön sıraya konmaları ve toplumsal durum ya da hakgözetirlik izin verdiği ölçüde kendi kendilerinin efendisi olarak kalmaları için silahlı gücün yalnızca onlardan kurulması ve kurullara yalnızca onların girmesi zorunludur. Tersine meslekleri savaş olan ve güçleri uyuşmazlık ve ayaklanma zamanlarında çoğalan ücretli askerlerin girişine izin verildiğinde yurttaşlar bütünüyle boyunduruk altına gireceklerdir ve sürekli savaş ilkeleri ortaya konmuş olacaktır.

XIII. — Kral danışmanları niçin yaşam boyu bu görevde kalmak üzere değil de üç dört ya da en çok beş yıl için seçilmelidirler, bunun yanıtı bu bölümün X. paragrafından da IX. paragrafından da anlaşılıyor. Bu danışmanlar yaşam boyu bu görevde kalmak üze-

re seçilselerdi yurttaşların çoğunluğu bu şerefe erişme konusunda hiçbir umut besleyemeyecekti ve yurttaşlar arasında büyük bir kıskançlık olacaktı, dolayısıyla kin duymalar karşı çıkmalar ve sonuçta ayaklanmalar baş gösterecekti, gerçekte gözü egemen olmaktan başka bir şey görmeyen kral bundan hiçbir sıkıntı duymayacaktı, ayrıca görevdeki danışmanların kendilerini kuşkuya düşürecek ardılları da bulunmadığından iyice senli benli olacaklar ve kral da onlara karşı çıkmayacaktı. Çünkü danışmanlar yurttaşların gözünde kötüleştikçe kralın yanında daha çok sıkışacaklar ve onu pohpohlamaya yöneleceklerdi. Hatta beş yıllık bir süre bile çok görünüyor çünkü bu zaman aralığında kurulun büyük bir bölümünün (kurul ne kadar kalabalık olursa olsun) rüşvetle ve kayırmayla kendini satması hiç de olanaksız değildir, ve bu yüzden her yıl her klandan iki kişinin çekilip yerlerine başkalarının konması (her klan kurulda beş temsilci bulunduruyorsa) daha sağlam bir yoldur: bir klan üyesinin çekildiği yıl onun yerine bir başkası atanacaktır.

CXIV. — Yukarda söylediğim biçimde düzenlenmiş olan site dışındaki herhangi bir sitede kral güvenlik içinde bulunamaz. Ayrıca askerlerinin artık savunmak istemediği bir kral yakında yokolacaktır, gerçekten bir krala en büyük tehlike kendisine en yakın olan kişilerden gelir. Demek ki danışmanların sayısı ne kadar az olursa danışmanlar o kadar güçlü olacaklar ve sayılarının büyük olması durumunda kral açısından onların iktidarı başkalarına kaptırmaları tehlikesi daha büyük olacaktır. Hiçbir şey Davud'u danışmanı Achitophel'in Absalon'dan yana çıktığını görmek kadar korkutmadı. İktidar kayıtsız şartsız tek bir kişiye verilseydi onu bir başkasına aktarmak ne kadar kolay olurdu bir düşünün. İki asker Roma İmpara-

torluğu'nun başına yeni bir imparator getirmeye kalkıştılar ve bunda da başarılı oldular (Tacitus, Tarihler, Kitap I). Danışmanların ikiyüzlülüğünü ve düzenbazlığını sessizce geçiştiriyorum, krallar bir başkasının keyfine kurban olmak istemiyorlarsa bu kişilere karşı dikkatli olmalıdırlar: bu söylediklerim çok bilinen şeylerdir ve tarihçilerin yazdıklarını okuyan herkes bunun böyle olduğunu kabul eder. Danışmanların dürüstlüğü genellikle düşmelerine neden olmuştur ve danışmanlar yerlerini korumak istiyorlarsa bağlı değil düzenbaz olmak zorundadırlar. Bununla birlikte danışmanlar canice bir fikirde anlaşmak için çok kalabalıksalar, aynı düzeydeyseler ve ancak dört yıl görevde kalabiliyorsalar kralı hiçbir zaman gerçek bir tehlikeyle karşı karşıya bırakamayacaklardır, yeter ki kral özgürlüklerini ellerinden almaya kalkışmasın, bu da tüm yurttaşlara karşı bir saldırı anlamına gelir. Antonio Perez'in çok haklı olarak gösterdiği gibi, Prens için hiçbir şey mutlak, uyruklara karşı tiksindirici ve her türlü insani ve yüce yasayla tersleşen bir iktidar kurmak istemek kadar tehlikeli değildir, birçok örnek bunu gösteriyor.

XV. — Bundan önceki bölümde ortaya koyduğumuz öbür ilkeler, yeri gelince göstereceğimiz gibi, kralın iktidarı için büyük bir güvenlik, yurttaşlar için de özgürlüğün ve barışın korunmasını sağlayacak nitelikte ilkelerdir. Öncelikle yüce kurula ilişkin gerçekleri göstermek istedim, çünkü bunlar büyük önem taşıyan gerçeklerdir, şimdi öbür ilkeleri daha önce belirttiğim sıra içinde ortaya koyacağım.

XVI. — Elbette yurttaşlar daha büyük kentlere ve daha güçlü kentlere sahip oldukları ölçüde daha güçlü olacaklar ve dolayısıyla kendi kendilerinin daha çok efendisi olacaklardır: yurttaşların oturduğu yer

ne kadar güvenli olursa onlar dıştan gelecek bir düşmana karşı özgürlüklerini daha iyi koruyabilirler ve içeride düşman olmasından daha az korku duyarlar. Ayrıca daha çok güvenlik içinde yaşayan insanların zenginlikleriyle daha güçlü oldukları kesindir. Kentler kendilerini korumak için kendi güçleri dışında bir gücü gereksinirlerse kentlerle bu gücün sahipleri arasında hukuksal eşitlik olmayacaktır; kentler güç gereksindikleri ölçüde bu güce sahip olanlara bağımlı olacaklardır. Oysa hukuk ikinci bölümde gösterdiğimiz gibi ancak güçle ölçülür.

XVII. — Gene bu yüzden yurttaşlar kendi kendilerinin efendileri olarak kalsınlar ve özgürlüklerini korusunlar diye silahlı güç yalnızca yurttaşlardan ve *hiçbirini dışta bırakmaksızın yurttaşların tümünden* oluşmalıdır. Gerçekte silahlı bir insan silahsız bir insandan daha çok kendi kendisinin efendisidir ve yurttaşlar silahlarını bir başkasına bıraktıkları ve kentlerin savunulmasını ona teslim ettikleri zaman hukuklarını kayıtsız şartsız bir başkasına aktarmış ve bütünüyle onun dürüstlüğüne güvenmiş olmaktadırlar. Buna bir de insanların çoğunu harekete geçiren insan doğasındaki açgözlülük eklenir: paralı bir askerin pek harcama yapmadan hizmet etmesi olacak şey değildir ve yurttaşlar dinlenme durumundaki bir ordunun yükünü kaldırmakta güçlük çekeceklerdir. Öte yandan mutlak zorunluluk dışında ordunun yöneticisini ya da ordunun önemli bir bölümünün yöneticisini bir yıldan daha çok görevde tutmamak gerekir, tarihçilerin yazdıklarını okuyanlar bunların kutsal şeyler olmaktan çok kutsallığı olmayan şeyler olduğunu bilirler. Akıl bundan daha açık bir şey gösteremez. Kendisine askeri zafer elde etme, adını kralın adının üstüne yükseltme, orduyu hoş tutarak ve özgür tutarak kendine bağlama

olanağı verilen kişi, başkalarını köleleştirmek ve kendi egemenliğini kurmak peşinde olan generallerin bildiğimiz öbür yöntemleriyle elbette devletin tüm gücünü ele geçirir. Son olarak her türlü devlete daha çok güvenlik sağlamak için büyük yöneticilerin kralın danışmanları arasından ya da bu görevlerde bulunmuş kişilerin arasından, yani genellikle şeylerin düzeninde eski ve emin bir düzeni yeni ve tehlikeli bir düzene yeğleyecek yaşa gelmiş insanlar arasından seçmek gerektiğini belirttim.

XVIII. — Yurttaşların klanlara bölünmesi ve her klanın eşit sayıda danışman belirlemesi gerektiğini söyledim, öyle ki büyük kentler, yurttaşlarının sayısı daha çok olduğu için daha çok sayıaa temsilciye sahip olsun ve adaletli olarak gitgide daha çok oya sahip olsun. Çünkü yönetim gücü ve dolayısıyla hukuk sayıyla ölçülmelidir.Yurttaşlar arasında eşitliği koruyacak aaha iyi bir yol bulunabileceğini sanmıyorum; gerçekte herkes kendi ırkından olanlarla birleşmek ve kendi kökeniyle öbürlerinden ayrılmak ister.

XIX. — Doğal durumda hiçbir şey toprak ve toprağa bağlı olan şeylerin savunulması ve mülkiyetinin korunabilmesi kadar güç değildir, öyle ki bunlar ne taşınabilir ne de saklanabilir şeylerdir. Demek ki toprak ve yukarda belirtilen koşullarda toprağa bağlı bulunan şeyler öncelikle sitenin mülkiyetindedir, yani güçlerini birleştirerek onu koruyabilecek durumda olanların ya da ortak bir uyuşumla bu gücün aktarıldığı kişinin mülkiyetindedir. Sonuç olarak toprak ve toprağa bağlı olan şeyler yurttaşların gözünde yerleşebilecekleri ve ortak hukuklarını yani özgürlüklerini savunacakları bir yere sahip olmak için yararlanabilecekleri bir gereklilik olduğu ölçüde bir değer kazanır. Bu bölümün VIII. paragrafında sitenin bu mülkiyet-

ten ne gibi yararlar sağlaması gerektiğini göstermiştim.

XX. — Yurttaşların elden geldiğince eşit olabilmesi için soylu diye adlandırılan kişilerin yalnızca kralın yanından çıkmış olmaları gerekir. Ama kralın soyundan olanların tümüne evlenmek ve çocuk sahibi olmak izni verilseydi zamanla bunların sayısı sürekli artacak ve bunlar krala da herkese de yük olmakla kalmıyacaklar son derece tehlikeli olacaklardı. İşsiz güçsüz bir durumda yaşayan insanlar gerçekte genellikle cinayetler tasarlarlar. Bu yüzden soyluların varlığı kral için çok güçlü bir savaş nedenidir: ortada bir soylu bolluğu olduğu zaman krallar barıştan çok savaşta güvenlik ve rahat bulurlar. Ama oldukça iyi bilinen bu konuyu burada kesiyorum. Zaten bundan önceki bölümün XV. ve XXVII. paragraflarında bunları incelemiştim: temel noktalar bu bölümde gösterildi, öbür noktalar da kendiliğinden ortaya çıkıyor.

XXI. — Yargıçların sayısı bir yurttaşın rüşvet yoluyla içlerinden çoğunu elde etmesine izin vermeyecek kadar çok olmalıdır, yargıçlar görüşlerini kamu önünde değil gizli bir oturumda belirtmelidirler ve kendilerine hizmetlerinden ötürü bir ücret verilmelidir, bu da herkesin kabul edeceği bir şeydir. Ama yargıçlara genellikle yıllık bir ücret verilmektedir, dolayısıyla yargıçlar davaları sonuçlandırmak konusunda ağır davranmakta ve çoğu zaman duruşmalar uzayıp gitmektedir. Ayrıca malların devlet tarafından zorla alınması kralın gelir kaynaklarının çoğalmasına neden olduğu zaman, **davalarla, hukuk ve erdemden ötürü değil zenginliklerin büyüklüğünden ötürü ilgilenilmektedir; böylece hafiyelik çoğalmakta ve zengin kişiler yağma aracı durumuna gelmektedir, bunlar askeri zorunlulukların hoşgördüğü ama barış zamanında bile görülen ağır**

ve gözyumulmaz yolsuzluklardır. Öte yandan iki üç yıl için atanmış olan yargıçların açgözlülüğü ardıllarının bulunduğu korkusuyla azalmıştır, yargıçlar taşınamaz mallara sahip olmamalıdır diyemeyiz ama varlıklarını çoğaltmak için paralarını yurttaşlarına bırakmak ve böylece onlara tuzak kurmak yerine onları gözetmek zorunda olmalıdırlar, özellikle de daha önce söylediğimiz gibi sayıları çoksa.

XXII. — Milis gücüne hiçbir ödenek verilmemesi gerektiğini söylemiştik: milisin aldığı en büyük ödül özgürlüktür. Doğal durumda herkes yalnızca özgürlük kaygısıyla elinden geldiği ölçüde kendini korumaya çalışır ve savaş karşısındaki korkusuzluğuna kendi kendisine sahip olmaktan başka ödül aramaz; demek ki toplumsal durumda yurttaşların tümü doğal durumda bir insan olarak düşünülmek gerekir, oysa yurttaşlar bu toplumsal durumu silah yoluyla savunmaktadırlar, savundukları şey kendileridir ve kendileri için çaba göstermektedirler. Danışmanlar, yargıçlar, devlet memurları ise kendilerinden çok başkaları için çalışır, onlara ödenek tanınması bu nedenle yerinde bir davranıştır. Ayrıca savaş durumunda özgürlük isteğinden daha onurlu ve daha büyük bir zafer düşünülemez. Tersine yurttaşların yalnızca bir bölümü milis olarak belirlenseydi bu durum askerlere bir ödenek tanınmasını zorunlu kılacaktı, kral bu kişileri kaçınılmaz bir biçimde öbürlerinden ayrı tutacaktı (bunu bu bölümün XII. paragrafında gösterdik), yani yalnızca savaş sanatını iş edinmiş ve barış zamanında işsiz güçsüzlükten bozulmuş insanları en ön sıraya koyacaktı ve bu kişiler yapacak iş bulamadıkları için çapulculuktan, toplumsal uyuşmazlıklardan ve savaştan başka bir şey düşünmeyeceklerdir. Demek ki gerçekte mutlakyönetimin bu koşullar içinde bir savaş durumu olacağını,

özgürlükten yalnızca askerlerin yararlanacağı ve öbür insanların köle durumunda olacaklarını söyleyebiliriz.

XXIII. — Yabancıların yurttaşlar arasına kabul edilmesiyle ilgili olarak bundan önceki bölümün XXXII. paragrafında söylenenlerin kolayca anlaşılmış olduğunu sanıyorum. Ayrıca kralla kan bağı bulunan kişilerin kraldan uzak tutulması ve yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da işlerin dışında bulundurulmaları gerektiğini herkes kabul edecektir. Bu onlar için onur devlet içinse dinginlik demektir. Türk mutlakyöneticileri bunu da yeterli görmediler, kardeşlerini öldürtmek onlar için kutsal bir şeydi. Bunda şaşırtıcı bir yan yoktur; mutlakyöneticiye aktarılan hukuk ne kadar kayıtsız şartsız olursa (bu bölümün XIV. paragrafında bunu gösterdik) bu hukuk bir başkasına o kadar kolay geçebilir. Buna karşılık bizim düşündüğümüz gibi paralı askerlerin bulunmadığı bir mutlakyönetimde kralın esenliği için elbette yeterli güvence vardır.

XXIV. — Bundan önceki bölümün XXXIV. ve XXXV. paragraflarında belirtilen ilkelere karşı çıkılamaz. Kralın yabancı bir kadını eş seçmemesi gerektiği kolayca kanıtlanabilir. Ayrıca bir anlaşmayla biraraya gelmiş iki site bile birbirlerine karşı düşman durumdadır, kralın özellikle bir aile çıkarı nedeniyle savaşa zorlanmasından korkmak gerekir. Tartışmaların ve çekişmelerin kökeninde öncelikle evliliğin sonucu olan bu tür bir toplum bulunduğuna göre ve iki site arasındaki çatışmalar genel olarak savaşla sonuçlandığına göre, bir devlet başka bir devletle sıkı birlik kurduğunda yokolmaya gitmektedir. Bu kötülüğün önemli bir örneğini kutsal kitaptan öğrenebiliriz: kendisine eş olarak Mısır kralının kızını seçmiş bulunan Salomon'un ölümüyle oğlu Reoboam Mısır kralı Susac'a karşı çok

felaketli bir savaş sürdürdü, bu savaş yüzünden her şeyini yitirdi. Fransa kralı Louis XIV'ün Philippe IV'ün kızıyla evlenmesi yeni bir savaşın tohumu oldu ve tarihçilerin yazılarında birçok başka örnek bulunabilir.

XXV. — Devletin aynı biçimde kalması gerekir ve dolayısıyla kral tek olmalı, erkek olmalı ve iktidar bölünmez olmalıdır. Kralın büyük oğlunun ya da erkek çocuğu yoksa en yakın akrabasının onun yerini alması gerektiğini söylemiştim, bu durum bundan önceki bölümün XIII. paragrafından da halkın istediği kralın olabilirse ömür boyu iktidarda kalmak üzere seçilmesi zorunluluğundan da anlaşılıyor. Ayrıca yüce gücün zorunlu olarak halka geçmesi gerçekleşebilir, bu olabilecek en büyük ve dolayısıyla çok tehlikeli bir değişikliktir. Devletin efendisi olduğu için ve devlet üzerinde mutlak bir hukuka sahip olduğu için kralın iktidarını uygun gördüğü kişiye aktarabileceğini ve kimi isterse onu ardıl seçebileceğini ve böylece oğlunun hukuk gereği iktidarın kalıtçısı olacağını düşünenler elbette yanılıyorlar. Kralın istemi sitenin hakkını koruduğu sürece yasa gücündedir, çünkü komutanın hukuku ancak güçle ölçülür. Demek ki kral gerçekte erkten el çekebilir, ama bu erki başkasına aktaramaz, halk ya da halkın büyük bölümü bunu onaylamamışsa. Bu noktayı daha iyi kavramak için şunu belirtmek gerekir, çocuklar anababalarının doğal hukuk gereği değil medeni hukuk gereği kalıtçısıdırlar. Herkesin birtakım mallara sahip olmasını gerçekte yalnızca sitenin gücü sağlar ve bu yüzden aynı güç gereği ,yani herhangi birine kendi mallarından istediği gibi yararlanma hakkı veren medeni hukuk gereği, bu kişi öldüğü zaman onun istemi site varlığını sürdürdüğü sürece varlığını korur. Buna göre toplumsal durumda herkes yaşadığı zamanki mallarından yararlanma hakkını ölü-

münden sonra da korur, ama bu o kişinin kendi gücünden ötürü değil sitenin ölümsüz gücünden ötürü böyledir. Kralın durumu bütünüyle değişiktir: kralın istemi sitenin yasasıdır ve kral sitenin te kendisidir; kral öldüğü zaman bir bakıma site de ölür ve dolayısıyla yüce iktidar doğal olarak tekrar, yeni yasalar hazırlamak ve eski yasaları kaldırmak hakkına sahip olan halka döner. Böylece kralın halkın istediği bir kişi dışında ya da eskiden İbranilerin sitesinde olduğu gibi bir dinsel yönetim düzeninde Tanrı'nın bir peygamber aracılığıyla seçtiği kişi dışında yasal ardılı yoktur. Ayrıca bu sonucu kralın hakkının yani hukukunun gerçekte halkın ya da halkın büyük bölümünün istemi olmasından da çıkarabiliriz. Hatta bu sonucu şuradan da çıkarabiliriz: aklı başında kişiler insan olmaktan geçip sürü hayvanları durumuna gelmek için hukuklarını bırakmazlar. Ama bu örnekleri daha ileri götürmek gerekmiyor.

XXVI. — Hiçkimse dinine sahip olmak hakkını, yani Tanrı'yı onurlandırmak hakkını bir başkasına aktaramaz. Ama ben bu konuyu **Dinbilim-Siyaset İncelemesi** adlı kitabımın son iki bölümünde ayrıntılı olarak ele almıştım ve bu konuya yeniden dönmek bir yarar getirmez. En iyi mutlakyönetim düzeninin temel ilkelerini kısa da olsa aydınlık bir biçimde göstermiş olduğumu sanıyorum. Bu ilkelerin kendi içlerinde uyumuna ya da devletin kendi kendiyle uyuşmasına gelince, bu ilkeleri dikkatle gözden geçiren biri onların tutarlılığını kabul edecektir. Burada özgür bir halk tarafından kurulmuş bir mutlakyönetim düzenini ele aldığımı ve bu ilkelerin ancak böyle bir halka yararlı olacağını söylemek kalıyor bana; başka bir iktidar türüne alışmış bir halk, büyük karışıklık tehlikesi olmaksızın devletin bütün temellerine saldıramaz ve tüm

yapıyı değiştiremez.

XXVII. — Belki burada yazılanlar tüm ölümlüleri kapsayan kötülükleri yalnızca pleblere yükleyen kişiler tarafından gülümsemeyle karşılanabilir: onlara göre pleb ölçü nedir bilmez; korkmayan köleden korkmak gerekir; o alçakgönüllü bir köle ya da kendini beğenmiş bir egemendir; onun için doğru yoktur, o yargıdan yoksundur, vb. Doğa herkes için aynıdır ve herkes için ortaktır diye düşünüyorum. Ama biz gücün ve aşırı inceliğin bizi yanıltmasına izin veriyoruz; bu yüzden genellikle aynı biçimde davranan iki insana, böyle davranmak biri için sakıncasız öbürü için yasaktır diyoruz: davranışlar birbirine benzemeyebilir ama etkenler benzer. Üstünlük duygusu insan için doğaldır. Bir yıl için seçilmiş olmak bile insanlara gurur vermeye yeter, bu durumda yaşam boyu şerefli olmayı isteyen soyluluların durumunu düşünün? Ama onların kibirleri gösterişle, bollukla, savurganlıkla, birtakım kötülüklerin birbirini kovalamasıyla, bir tür bilgece akılsızlıkla ve ince bir ahlâksızlıkla süslenmiştir, öyle ki ayrı ayrı ele alındıkları zaman tüm korkunçluklarıyla ve alçaklıklarıyla ortaya çıkan kötülükler tembel ve aklıkıt kişilere belli bir parlaklığa sahipmiş gibi görünür. Ölçü ancak ayaktakımında yoktur; korkmadığı zaman korkulası olan odur; kölelikle özgürlük zor uyuşan şeylerdir. Sonuç olarak pleb için doğru diye bir şeyin bulunmamasında ve onun yargıdan yoksun olmasında şaşılacak bir yan yoktur, çünkü devletin en önemli işleri onun dışında gerçekleşir ve onun bu konuda bilgi sahibi olmak için hiçbir yolu yoktur, kolay kolay gizlenemeyen bazı pek belirgin şeyler dışında. Gerçekte insanın düşüncesini saklamayı bilmesi az görülen bir şeydir. Dolayısıyla bütün işleri yurttaşlardan gizli olarak yapmaya kalkışmak

hem de onların yanlış yargılara varmamasını, olayları tersinden anlamamasını istemek tam anlamıyla deliliktir. Pleb kendini tutmaya, bilgi sahibi olmadığı şeyler üzerinde düşüncesini gizlemeye ve elinde bulunan çok az bilgiyle doğru yargılarda bulunmaya yetenekli olsaydı yönetilmekten çok yönetmeyi hakederdi. Ama dediğimiz gibi doğa her yerde aynıdır. Egemenlikten kibir duyanlar, korkmadığı zaman korkulması gerekenler tüm insanlardır; doğru her yerde öfkeli ve suçlu kişiler tarafından çarpıtılır, özellikle de iktidar tek bir kişinin ya da az sayıda kişinin olursa, ve davalarda gözönünde tutulan şey hukuk ya da doğruluk değil zenginliğin büyüklüğü olursa.

XXVIII. — Ücretli askerler, yani disipline alışkın, soğuğa ve açlığa dayanıklı askerler, saldırıda bulunmak ve açık arazide savaşmak konusunda kendilerinden çok geri olan yurttaşlar topluluğunu hoşgörmek alışkanlığındadırlar. Ama bu geriliğin devlet için bir felaket ya da zayıflık nedeni olduğunu iyi niyetli olan hiç kimse kabul etmeyecektir. Tersine adaletli düşünen her insan şunu kabul edecektir: en sağlam devlet başkasının malına gözdiken devlet değil kendi malını koruyabilen devlettir, çünkü bu devlet tüm gücüyle savaştan kaçınmaya ve barışı korumaya çalışacaktır.

XXIX. — Böyle devletlerin tasarılarını gizli tutmanın olanaksız olduğunu da kabul ediyorum. Sanırım herkes benim gibi düşünür, bir zorba yöneticinin kötü tasarıları yurttaşlardan gizli kalsın da zararı yok düşmanlar bir devletin onurlu tasarılarını öğreniversin. Devlet işlerini gizlilik içinde yürütebilenler savaş zamanı nasıl düşmana tuzak kuracak güçteyseler barış zamanında da yurttaşlara tuzak kuracak güçtedirler. Suskunluk çoğu zaman devlete yararlıdır, bunu kimse yadsıyamaz, ama hiç kimse de devletin gizlilik olmadan

ayakta duramayacağını ileri süremez. Hem kamuyla ilgili şeyleri sakınmadan başkasına açmak hem de özgürlüğü korumak tam anlamıyla olanaksız bir şeydir ve küçük bir kötülüğü büyük bir kötülükle geçiştirmeye kalkışmak deliliktir. Mutlak iktidara gözdikenler her zaman şunu söylemişlerdir: işlerin gizlilikle yürütülmesi sitenin yararınadır, hep bu tür şeyler söyler onlar, bu kişiler yararlılık bahanesine sığındıkları ölçüde tehlikeli bir biçimde köleliği getirmeye kalkışırlar.

XXIX. — Bildiğim kadarıyla hiçbir devlet yukarda konulan kurumlara sahip değildir, bununla birlikte bu mutlakyönetim biçiminin en iyi biçim olduğunu, barbar olmayan bir devletin ayakta kalmasını sağlayan ya da onun düşüşüne yolaçan nedenleri gözönünde tutarsak deney yoluyla bile gösterebiliriz. Ama bunu okuyucuya büyük bir sıkıntı yüklemeden yapmama olanak yok. Bu yüzden bana değerli gözüken bir örneği, krallarına çok bağlı olan ve şiddete başvurmaksızın krallık kurumlarını korumuş olan Aragonyalıların devletini anmakla yetineceğim. Aragonyalılar Magriblilerin boyunduruğundan kurtulduktan sonra bir kral seçmeye karar verdiler; ama hangi koşulların getirileceği konusunda anlaşamayınca bu konuyu Papa'ya danışmayı uygun gördüler. Papa bu işte İsa'nın temsilcisi gibi davranarak Aragonyalıları İbraniler örneğini gözönünde tutmaksızın inatla bir kral istedikleri için kınadı. Bununla birlikte kararlarında direnselerdi onlara ırklarının özelliğiyle uyuşan doğru kurallar belirlemeden ve öncelikle de Ephoros'ların İsparta'da yaptıkları gibi krala karşı çıkabilecek ve kralla yurttaşlar arasında patlak veren uyuşmazlıkları düzene sokmak mutlak hakkına sahip yüce bir kurul oluşturmadan kral seçmemelerini öğütleyecekti. Aragonya-

lılar bu öğüdü tuttular, kendilerine en doğru gözüken yasaları hazırladılar, buna göre yüksek yorumlayıcı kral değil, başkanına **Justizia** adı verilen on yediler kurulu diye bir kuruldu. Böylece oylarla değil raslantıyla yaşam boyu seçilmiş olan **Justizia** ve on yediler öbür yurttaş kurullarının ve kiliseyle ilgili kurulların, hatta kralın herhangi bir yurttaş için verdiği tüm kararları değiştirmek ve bozmak mutlak hakkına sahip oldu, öyle ki her yurttaş kralı bu kurulun karşısına çağırabilirdi. Ayrıca Aragonyalıların eskiden kendi krallarını seçmek ve ona görevden el çektirmek hakları vardı. Ama yıllarca sonra, kendisine entirakalarından, anlayışlılığından, verdiği umutlardan ve yaptığı tüm hizmetlerden ötürü Hançer adı verilen kral Don Pedro sonunda bu hakkın yürürlükten kaldırılmasını sağladı (kral Don Pedro bunu sağlayınca uyrukların kral kanı akıtmadan bir kral seçemeyeceğini söyleyerek bir hançerle elini kesti —kendini yaralamış olması bana daha olası gözüküyor—. Bununla birlikte bu durumda yurttaşlar şiddet yoluyla kendi zararlarına iktidarı ele geçirmek isteyenlere karşı —böyle bir ele geçirme girişiminde bulunanlar kral ya da kalıtçı prens olsa da— her zaman ayaklanabilirler. Bu koşulu öne sürerek şunu söyleyebiliriz, krallar az önce sözünü ettiğimiz hakkı bozmaktan çok düzeltmişlerdir. Çünkü 4 .bölümün V. ve VI. paragraflarında gösterdik, kral medeni hukuktan ötürü değil savaş hukukundan ötürü iktidarından yoksun bırakılabilir; kralın şiddetine uyruklar ancak şiddetle karşı koyabilirler. Bu koşul dışında başka koşullar da öne sürüldü Ortak bir onamayla düzenlenmiş bu kurallar sayesinde Aragonyalılar çok uzun bir süre hiçbir şiddetle karşılaşmadı ve uyrukların krala bağlılığı, kralın uyruklara bağlılığı gibi hiçbir zaman yalanlanmadı. Ama ilk defa kendisine kato-

lik kral denilen kral Ferdinand Kastilya krallığının kalıtçısı olunca Aragonyalıların bu özgürlüğü Kastilyalılar tarafından kötü gözle görüldü; Kastilyalılar Ferdinand'tan bu hakları kaldırmasını istediler. Ama henüz mutlak iktidara alışamamış olan Ferdinand hiçbir şeye kalkışmadı ve danışmanlara şu yanıtı verdi: **Aragonyalıları ancak tanıdığım koşullarda yönetmeyi kabul ettiğimden ve en kutsal şeyler üzerine yemin ederek sözümü tutacağımı bildirdiğimden ve ayrıca sözünden dönmek bir insan için tiksindirici bir davranış olduğundan şuna inanıyorum, kral ve uyruklar eşit bir güvenlikten yararlandıkları sürece ve kralla uyruklar arasında denge bulunduğu sürece krallığım kalıcı olacaktır. İki yandan biri tersine daha güçlü duruma gelirse daha zayıf duruma düşmüş olan yalnızca özgürlüğü yeniden elde edememekle kalmayacak çektiği kötülüğü öbür yana aktarmaya çalışacaktır. Ve bu durum ikisinden birinin ya da her ikisinin yıkımıyla sonuçlanacaktır.** Bu sözler özgür insanlara değil de kölelere egemen olmaya alışmış bir kral tarafından söylenseydi doğrusu hayranlık duyardım. Böylece Aragonyalılar bir hukuktan ötürü değil Philippe II başa geçinceye kadar egemen olan güçlü kralların iyiliği sayesinde özgürlüklerini korudular. Philippe II Aragonyalıları gerçekte mutluluk duyarak baskı altına aldı, ama Birleşik-Eyaletler'deki kadar katılık göstererek. Philippe III eski düzeni yeniden kurar gözüktüyse de Aragonyalıların çoğu açgözlülüklerinden ötürü güçlüklere boyun eğdiler (kılıca yalın vücut karşı koymak deliliktir), korkudan yılmış olan öbürleri boş özgürlük tasarılarından ve hayali törenlerden başka bir şeyi koruyamadılar.

XXXI. — Böylece halkın bir kralın egemenliği altında geniş bir özgürlüğü koruyabileceği sonucuna varabiliriz, yeter ki krala verilen gücün ölçüsü halkın

kendi gücü olsun ve bu gücün halktan başka koruyucusu bulunmasın. Mutlakyönetim düzeninde bir devletin temel ilkelerini ortaya koyarken gözettiğim tek kural bu oldu.

Çevirenler: AFŞAR TİMUÇİN - MEHMET SERT

JAK DELEON
UYUMSUZ TİYATRODA YOKSUNLAŞTIRILMA SORUNU

Yüzyılımızın ortalarına doğru «uyumsuz» diye adlandırdığımız bir tiyatro akımının türeyişine tanık oluruz. Dış kaynaklarca belirtildiğine göre bu akıma uyumsuz denmesinin tek nedeni daha uygun bir ad bulunamaması. Uyumsuz —özgün terimi ile **absurd**— sözlükte «mantık ile uyuşmayan, akıldışı, uygunsuz, gülünç» olarak geçer. Güncel anlamı ile **absurd** «saçma» demektir. Tiyatro kapsamında uyumsuzluk, akıl almaz bir varoluşa akılcı bir çözümün aranışı olarak görülür. Yazar Eugéne Ionesco Uyumsuz'u şöyle tanımlar: «... amaçtan yoksun... dinsel, özdeküstü ve düşünsel köklerinden kopan insan kendini yitirir; tüm devinimleri amaçsızlaşır, anlamsızlaşır, uyumsuzlaşır.» (1). Uyumsuz insan, düzgün bir yüzeyde yürürken ansızın derin bir kuyuya düşen bir kişiye benzetilebilir. Nedeni belirsiz bu düşüşün sonucu insan, tüm kutsal değerlerini yitirmiş, umarsız, yitik ve köksüz, kuyunun dibinde kalakalır. Yüzeye erişme çabaları yinelense de sonuç vermez. Zaman geçip yalnızlığı pekiştikçe de somut çevreye yabancılaşır, soyutlaşır.

Yitik insan, Kafka'dan, Hemingway'e, Camus'ya değin, durumunun uyumsuzluğu yüzünden acı çeken bireyi çizen yazarların ilgisini çekmiştir. Tiyatro yaşamın açıklanamazlığını ve amacın yitirileşini belirtirken düzyazıdan daha toksözlü ve dolaysız, kısacası daha gerçekçi davranır. Sartre ve Camus kişilerini ustaca iş-

lenmiş, ayrıntılı betimlemelere yer veren nakışlı dialoglarla ölümsüzleştirirken, Uyumsuz tiyatro insanlığın tüm incinebilirliğini ve ölümcüllüğünü alabildiğine yalın bir şiirsellikle yansıtır. Tartışma ya da öykülemeden çok bir sunuş olan Uyumsuz tiyatro'da sözcüklerin kendileri değil, nasıl kullanıldıkları önem taşır. «Örneğin Ionesco'nun **The Chairs** (İskemleler) adlı oyununun güçlü şiirselliği yalnız bir dizi güncel sözcüğün sıralanmasından değil, bu sözcüklerin sayıları giderek artan boş iskemlelere söylenmesinden ileri gelmektedir.» (2).

Etkinliğini yazınsallıktan çok yalınlıktan alan Uyumsuz Tiyatro, bu nedenle neredeyse yazınöncesidir. Dikkat edilecek nokta, aralarındaki içerik birliğine karşın, yapısı aşırı şiirsellik ve karmaşık söz bağlantılarına dayalı, çalkantılara, çapraşıklılıklara ve dönüşümlere bol yer veren, Öncü (avant-garde) Tiyatro ile karıştırılmamasıdır.

Değişikliğe ve deneyciliğe açık devingen yaratıcılıkları ile Samuel Beckett, Eugene Ionesco ve Jean Genet, Uyumsuz akımın temel direkleri sayılırlar. Beckett'de boş bir sahne, bir ağaç ya da kayadan öte hiç bir şeyin olmadığı, devinimlerin enaza indirgendiği kısır bir doğa görürüz. Tıpkı doğa gibi, şiir de seyrek ve katıdır. Ionesco sahneyi bir kuklacı gibi kullanır. Kişileri yarı düşsel, yarı gerçek bir evrende devinirler, konuşmalar içinde sık görülen hırslı patlamalar iletişimin yitirilmesi ile birlikte giderek anlamsız, kimi yerde tek heceli sözcüklere yer verir. Jean Genet'nin kişileri ise görüntüden gerçeğe, gerçekten görüntüye gidip gelirler, oyunlar oyun içinde oyuna yer verir ve çoğunlukla düşsel bir ortam içinde, dil ve devinimin kaynaşmasından oluşan sürekli, kimi yerde Öncü Tiyatro'ya yakın, bir oluşum elde edilir.

Yöntemsel ayrılıkları dışında üç yazar da «... önce umutsuzluk ile yüzyüze gelen çağdaş insanın çıkar yol ararken çırpınışını, sonra da kozmik hiçliğin kaçınılmazlığında yitişini» (3) yansıtmayı amaçlarlar. Önceki akımlardan daha ileriye dönük ve ağırbaşlı olduğunu savunan Uyumsuz Tiyatro, bireyin varlığın tümu içindeki yerini saptamayı amaçlayan ve içtepileri yöneten yasaları sorgularken insanın evrensel yalnızlığını betimleyen varoluşçu kuramdan yola çıkar. Durağan fikirler ve değişken değerler arasında kısılı kalan bireyin alışkanlıkları, kavramları, kanıları ve değeryargılarının tutarsızlaşması ile birlikte sözcükler, keza dil, işlevini yitirir. İletişimin yokolması sonucu da yaşam anlamsızlaşır ve birey evrensel hiç'le yüzyüze kalır. Bu ezgiyi tüm dünyaya ilk kez duyuran yapıt, Beckett'in yirmiden çok dile çevrilmiş **Waiting for Godot (Godot'yu Beklerken)** adlı oyunudur.

Yakınında tek bir ağacın yükseldiği boş bir kır yolunda bir akşam iki yaşlı serseri Godot adını verdikleri birini beklerler. Godot'nun kim olduğunu ya da doğru yere doğru anda gelip gelmediklerini bilmezler. Beklerken tartışırlar, barışırlar, durmaksızın söz oyunları oynarlar, anlamsız ve amaçsız dialoglara girişirler. Gece koyulaştıkça umutsuzlukları derinleşir. Ay iyice yükselip de Godot'dan yine ses seda çıkmayınca umarsızlıktan kendi canlarına kıymayı düşünürler. Son anda cayarak çekip gitmeğe karar verirlerse de kımıltısız kalırlar ve perde iner.

Oyunun üstünlüğü, Backett'in, insanlığın duyduğu önulmaz yalnızlık acısını betimlerken yarattığı yalın, yalın olduğunca da duyarlı şiirselliktedir. İçgüdüsel Estragon ve duygusal Vladimir sevgimizi kazanmakla birlikte kişiliğimizi yeni bir açıdan tartmamızı sağlarlar. Doldurulması gereken zaman vardır. Vladimir ve

Estragon zamanı dostça ya da düşmanca duygular, karşılıklı tehdit, oyun yaratma ve uslarından hiç düşmeyen acımasızlık kavramı üzerine düşüncelerle geçirerek Godot'yu beklerler. Oyunun girişi yeterince kasvetlidir. Sahne tek bir ağacın dışında yalın, ışık loş, ana düşünceyi vurgulayan ilk sözler dekora uyarcasına karamsardır.

ESTRAGON. Yapılacak hiçbir şey yok.

VLADİMİR. Ben de o kanıdayım. Tüm yaşamım boyunca uzak kalmaya çabaladım bu düşünceden. Vladimir, mantıklı ol, diyordum kendi kendime; henüz herşeyi denemiş değilsin. Ve kavgaya atılıyordum yeniden. (4).

Estragon aslında çizmelerini çıkarma çabasına değinmektedir. Oyun ilerledikçe Vladimir aynı sözleri, önce şapkasına, daha sonra da sevincin yararsızlığına değinerek, iki kez yineler. Gerçekte Vladimir ve Estragon özleşetiri yolu ile yaşamı, böylelikle varoluşu eleştirmektedirler. Zamanın nasıl değerlendirileceğini bilemezler. Konuşmalarını umutsuz bir durgunluk içinde sürdürürler.

ESTRAGON. Hiçbir şey olmuyor, hiç kimse gelmiyor, hiç kimse gitmiyor. Korkunç bir olay bu. (5).

Karamsarlıktan umutsuzluğa, umutsuzluktan evrensel yalnızlığın bilincine varmanın doğurduğu acılara sürüklenen iki serseriye birinci perde sonunda Bay Godot'nun bugün değil ama yarın kesinlikle geleceği iletilir. Kendi canlarına kıyma girişimleri sözde kalır ve duygusal Vladimir Godot'nun adını sık sık tekrarlamağa koyulurken bir zamanlar ozan olduğunu savunan Estragon düşlerine sığınır.

Godot, adının uyandırdığı çağrışımlara sığınan ve amaçsız bir yaşama amaç getirmesi beklenen bir var-

lıktır. Tanrısal bir aracı mı, yoksa gelişi ile evrensel düzeni yeni baştan örgenleştirebilecek ölümlü bir canlı mı olduğu bilinmez. Godot insanlara özgü olan iyilik ve kötülük kavramlarının da ötesine taştığından geleceği an yarı korku yarı umutla beklenir. Bu noktada önemli olan bekleyiştir. Yaşam denklemini çözümlemeğe uğraşan birey süresiz bir bekleyiş içindedir. Bekleyiş, insan özünün temel öğelerinden biridir ve beklenen ne olursa olsun her kez Godot'dur. Zaman akışını tam anlamıyla algılamak, ancak beklemenin dingin eylemini yaşamakla olabilir.

> Yetmedi mi zaman, zaman diye diye çektirdiğin acılar? Kahrolası zaman!... Bir gün doğduk, bir gün de öleceğiz, aynı gün, aynı saniye içinde... Bacaklarının arasında bir gömüt, doğum yaparlar, çevre bir an şavklanır, sonra... sonra yine karanlık. (6).

Ve Godot hiç gelmez. İnsanlarla bağlantı kurmaz, insanlık için —yine iyi ya da kötü— hiçbir duygu beslemez. Umursamazdır. Böylesi bir gerçekle yüzyüze kalan insan yaşamını yalnızca alışkanlığın verdiği güçle sürdürebilir, der Beckett; yaşamın anlamsızlığına ve acımasızlığına, yanıtsız kalan sorulara ve suskunluğa kulak vermeyerek, durmaksızın konuşarak, uyumsuzca ve ümitsizce.

VLADİMİR. Birşey söyle!
ESTRAGON. Çabalıyorum.
(Uzun susku)
VLADİMİR. (Acı içinde) Konuş, ne olur!
ESTRAGON. Ne olacak şimdi?
VLADİMİR. Godot'yu beklesek?
ESTRAGON. Ah! (7).

Bireyin zamana ve doğaya çözülemez bir bağ ile bağlı olmasına karşın ne zaman ne de doğa bireye anlayış

gösterir. Sonuç olarak birey, umut ve umutsuzluk, geçmiş sevinçler ve o andaki acılar arasında, kararsız ve bezgin, devinir.

Beckett gibi, Pinter de insanların düşleyip özlemini çektikleri yaşam ile sürdürmekte oldukları yaşam arasında onulmaz bir boşluğun varlığını savunur. **The Caretaker (Kapıcı)**daki yaşlı serserinin yaşamına yeni bir yön verebilecek kimlik belgeleri Sidcup kentinde olduğundan Davies Londra'dan Sidcup'a gitmek zorundadır. Ama ayakkabıları parçalanmıştır, yenilerini denedikçe hiçbiri uymaz. Yalınayak yolculuğa çıkamayacağına göre de gidişini süresiz erteler ve suçu ayakkabıların üzerine yıkar. Gerçekte Davies kendisi için yıkım olabilecek bir karşılaşmayı ertelemektedir; Sidcup'da hiçbir belge olmayabilir, ya da belgeleri elde etmek Davies'in durumunda değişiklik yaratamayarak ruhsal çöküşüne yol açabilir. Bir düşünce zinciri olan umut kırılgandır ve çoğu kez olumsuzun kanıtlanmayışı ile canlı tutulur. Birey kendisini belgelerle ne denli güçlendirirse güçlendirsin evrenselin gözünde hiçtir, kişilik edinemez. Kimlik belgelerini ele geçirmedikçe bu gerçeğin bilincine varamayacak olan Davies, bilinemezliğin eşiğinde bir tür sevinç yaşar. B.B.C. tiyatro eleştirmeni Martin Esslin bir açıklamasında Pinter'in «Beckett gibi, yaşamın gizemsel yanları ile varoluşun —keza insanlığın— sorunsallığını» (8) iletmeye çabaladığını belirtir. Pinter'e eleştirmenlerce arada bir Godot'nun çocuğu denmesinin nedeni hem Beckett'in hem de Pinter'in kişilerinin karmaşık ve erinçten yoksun bir yaşam sürdürmeleridir. Bu kişilerin aracılığı ile oyunları gözleyenlerin insanlığın temel gereksinmeleri olan güvenirlik, tanınma ve ilişkinliği duyması sağlanır.

Tüm Pinter oyunlarının genel görüntüsünü korku ve umut oluşturur. Bir odada iki insan: Ne olacak on-

lara? Bir yabancı kapıyı açıp içeri mi girecek? Oda dış dünyadan korkanlar için rahim benzeri bir sığınak olduğunca da bir ana rahmi kadar yapay ve incinebilirdir. Duvarlar ürkütücü ve umursamaz bir evrenin bireyi etkilemesini önleyemezler. Beckett'in tek ağacı uzaklık, boşluk ve alabildiğine enginliğe dayalı yalnızlık ve savunmasızlığı simgelerken, Pinter'in dört duvarı yoğun havasızlığı ile boğucu bir korugandır. Uyumsuz Tiyatro'nun sergilemek istediği ikilemin özü burada yatar: Odanın boğucu koruyuculuğu mu, yoksa dış dünyanın önceden bilinemez, çoğu kez mantık almaz olaylarla dolu özgürlüğü mü? Mantıkla açıklanabilen hiçbir olay insana yabancı gelmez. Ürkütücü olan, yalnızlığı ve *incinebilirliği perçinleyen, mantık dışı olan*dır. Olaylara bir açıklama getirip yaşamı amaçlandıracak bir Godot'yu beklemenin boşuna olduğu bilincine varan birey doğanın soğuk ve ilgisiz bakışları altında, evrensel alacakanlıkta varlığını sürdürmek zorundadır.

HIRST. Sesler durdu. Donuyorum. İçimde bir boşluk var. Dolduramıyorum. Seller boşalıyor benliğimden. Durduramıyorum. Kim yapıyor bunu? Boğuluyorum! (9).

Varoluşun özdeki sorunu ile karşılaşan Pinter'in kişileri, birbirleri ile uyuma girme çabası içindedirler. Harold Pinter'i çağdaşlarından ayıran özellik de yazarın bu çabayı kimlik ve yoksunlaştırılma açısından alıp işlemiş olması. Yaşamı yöreselleştirip kısıtlayan toplumcu gerçekçilerle karşılaştırıldığında Pinter'in öncelik tanınması gereken ve daha temelde yatan gerçekleri yansıtan, insanlığın sorunsal açıdan bölünmezliğine inanan evrensel bir gerçekçi olduğunu görürüz. Aynı şekilde, dilbilimsel ilişkilerin ne kusursuz bir iletişim aracı, ne de her an mantıklı ve oranlı bir anlayış sağlayabilecek etkenler olmadıklarını öne süren Pinter, oyunlarında

kişilerarası iletişim bozukluklarını sergileyerek dilin çoğu kez saldırı, savunma, ya da umursamazlık belirtmek için kullanıldığını vurgular.

MEG. En güzel bendim baloda.

PETEY. Öyle mi?

MEG. Kesinlikle. Herkes öyle söyledi.

PETEY. Eminim ki en güzel sendin.

MEG. Doğru. Bendim.

(Susku)

Biliyorum ki bendim. (10).

The birthday Party (Doğum Günü Partisi) adlı oyunda, kendisine ve çevresine güveni giderek azalan Meg'in sözleri boğulmak üzere olanların son çırpınışlarını anımsatır. En yakını sayılabilecek Petey ise olanları apaçık bir umursamazlık içinde izler, konuşurken bakışlarını gazetesinden ayırmaz. İki kişi arasında geçen en tekdüze, en sudan konuşmada bile, dikkatle izlendiğinde, sevgi, kin, umarsızlık, ya da umursamazlığın izlerine rastlanabilir. Dil, uyumsuzluğu betimlerken ustaca kullanıldığında, sözcüklerin gerisinde yatan anlıksal işlemleri aydınlatır. Meg'in kendi güzelliğini ısrarla vurgulayışı besbelli ki çok kötü geçen balo gecesini sindirip düşlerine uydurma çabasından ileri gelmektedir. Özenle hazırlanmış hiçbir konuşma bu suskulu bölük pörçük umutsuzluk duygusunu bu denli etkileyici türde veremez.

Pinter'in anlatmak istediği, gerçek yaşamdaki dil alış verişinin renkli söylevlerden değil, mantıklı ya da mantıksız düşüncelerin birbirine bağlanmasından oluştuğudur. **The Caretaker (Kapıcı)**'da Aston, Davies'e yakınlarda Hintli bir ailenin yaşadığını bildirince Davies «Zenciler»[11] diye söylenir. Daha sonra Davies keşişlerin yoksullara ayakkabı dağıttıkları Luton manastırına yolculuğunu anlatırken Aston'a tepkisi

unutulursa da öyküsünün sonuna doğru konu değiştirerek birden sorar: «Buralarda daha kaç zenci var?» [12] Davies'in düşünce zincirinde mantık yoktur; olan, yalnızca eğitilmemiş kitlelere özgü ırk düşmanlığı ile ona ayakkabı vermeyi reddeden keşişe karşı duyulan kinin özdeşleşerek yüze vurmasıdır.

Şu sonuca güvenlikle varılabilir ki Pinter sözcükleri boşa harcamaz, iletişim gerçeğini bir ayna nesnelliği ile yansıtır ve tiyatro gözleyicisinin ilgisinin tekrarlamalar, zaman ve yerbelirsizlikleri giderek zayıflayan bellek ve suskunluk ile uzun süre tutulabileceğini kanıtlar. Pinter'e göre suskunluk, konuşmaların kesilişini belirtmekten de öte,iletişimin tümden çöküşünü belirleyen bir öğedir. Örneğin **The Caretaker** (Kapıcı)'ın sonundaki «uzun suskunluk» ([13]) ile Pinter, Vladimir ve Estragon'a nöbetlerini bırakıp eve dönmelerini önerir: Godot —kişi ya da tanrı— ne bugün, ne yarın, ne de sonraki gün gelecektir.

Özdeksel gereksinmelerin baskısından bunalan birey, umarı tinsel kabuğuna çekilmekte arar. Doğum dönüşü olmayan bir olgu olduğuna göre de koruyucu hücreyi —oda— kişiliğini sarmalayan savunma mekanizması ile özdeşleştirerek bir barınak oluşturur. Oda, ya da bölge, salgına uğradığında, geriye tek seçenek, kendi içine kapanmak kalır. Uyumlu dünyanın yoksunlaştırılmış varlığı insan —Davies, **The Caretaker** (Kapıcı)— toplum düzeni ile kişiliğini tümden yitirmeden bütünleşmeyi amaçlarsa da çabaları çoğu kez sonuç vermez. Harold Pinter tiyatrosunu bu başarısızlık üzerine kurmuştur.

Umarsızlığı önemsememek, üzerinde durmaktan daha kolaydır. Umarsızlığı fazlası ile düşünmek ya öldürücü boyutlara ulaşabilecek bir dirimlilik ya da kıskıvrak bağlayıcı bir uyuşukluk getirir. Çağdaş insan

ya bağımlı ya da egemen olduğundan karşılıklı bağımlaşma ve güvene dayanan ilişkilerden yoksundur. Pinter'e göre bu sorunun kökeni iletişimdir. Deneyimleri söze vurma çabası varoluşa açıklık getirme ve o açıklığı iletebilme isteğinden doğar. Ama dil çoğu kez ilişkilerin özünü oluşturan çatışan çıkarlar karmaşasında işlevini yitirir ve iletişim yalnızlığın engin suskunluğunda erir. Birey çağın varoluşsal yarası olan bu gerçeği dayanılır kılabilmek için çarpıtma, kuşku ve umuta dayanmayı tek çıkar yol olarak görür. Uyumsuz Tiyatro bu ögeleri yaşantıya temel olarak alır, ruhbilim ya da ruhçözümlemesi ile ilgisi olmadığından da sorgulamadan ve çözüm aramadan kabullenir, sergilemekle yetinir. Dil, salt söz alışverişinden öte, kişilerarası ilişkilerde iletişim enlem ve istenimi dengeleyen etkendir. Ancak konuşma olgusu kişisel çıkarlardan kaynaklandığından iletişim çoğunlukla sağlanamaz. Sağlandığı an da tüm gizleri bir yana iterek kendini açığa vurma ve karşıdakini savunma zorunda bırakma çekincesi baş gösterir. Bir başkasının tinsel durumunu derinlemesine bilmek bireyin erincini yok eder, ürkütür ve yine iletişimin yitirilmesine yol açar. İnsan kişiliğini sözcüklerle kurmaya çalışır. Sözcüklerin ardında tanınma, kabul edilme ve uyabilme istemleri yatar. Çabaları ürünsüz kaldıkça da yoksunlaşır, yalnızlaşır.

Pinter'in tiyatrosu, yoksunlaştırılma ile birlikte evrensel düzen duygusunun da yokoluşunu yansıtır. Kimlik duygusu kişiye ilişkin yer duygusu ile özdeş olduğundan bölgesel iyelik neredeyse saplantılaşır. Tanımlarsak bölge, bir canlı yaratığı dış etkenlerden tümüyle ayıran bir korugandır. Böylece dört duvar yaşamsal bir önem alır: alışılagelmiş, tekdüze değerlerin boğuculuğunu içeren bir hücre mi, ya da bireyi özgür ama savunmasız bırakan dış dünya mı? Herbirinin getirdiği

sonuçlar insan yaşamını biçimlendirmekte etkin olduğundan Pinter sürekli sergiler bu ikilemi. Ana rahminin yabansı, durgun ve barışçıl örtüsünden sıyrılınca birey kendisine kimlik ve güvenlik verebilecek bir korugana doğal olarak gereksinir. Somut anlamını aştığında bölge dil olur. Birey konuşarak bir kimlik oluşturmaya, kendisini istediği gibi betimlemeye, gerektiğinde savunmaya çalışır. Somut ya da soyut, bölgesel iyelik dış saldırıya sürekli açıktır. Saldırgan, somut belirginliğine karşın, genellikle tanımlanamaz. (Örneğin, **The Dumb Waiter (Git-Gel Dolap)** oyunundaki kiralık kaatiller Goldberg ve McCann'ın ardında kimler yatar? Güdülerini yöneten doğal ya da doğaötesi örgenleştirici kimdir?) Saldırgan kimi kez çağırılmamış bir konuk, kimi kez bireyin kendi kişiliğinden doğan bir varlık olarak görülür (**A Slight Ache (İnce Bir Sızı)** adlı oyunda Edward yerli yersiz kuşkular sonucu kendi kendini yoksunlaştırır). İki durumda da çatışmanın boyutları insanlararası ilişkileri aşar, evrensel bir nitelik alır. **The Birthday Party (Doğum Günü Partisi)**'de Goldberg varoluşun nedenlerini ve nasıllarını dile getirmeğe çabaladığında «yapayalnız» ve «umutsuz» kalır, sonunda da «yiter». ([14]).

Varlığın evrensel yalnızlığını işlemesine karşın Pinter'i Beckett ile ulamlamak yanlış olur. Pinter soyut kavramlarla değil, insan olmanın somut deneyimi ile ilgilenir. Kişileri, yalın ağaç altlarında yaşamın anlamsızlığı üstüne tartışırken olağanüstü güçlerin belirmesini bekleyen simgesel yaratıklar değil, evde, işte, yolda çarpışma ve çatışmalarını sürdürerekten kimlik ve kişilik oluşturmaya çalışan, bu süreç içinde etkileyen ve etkilenen, evrensel hiç'te düğümlenen iç ve dış kargaşaları itilim yolu ile önemsiz günlük uğraşlarda boğan gerçek varlıklardır (Rose, **The Room (Oda)**). Uyum

ile uyumsuzluk, varlık ile yoksunluk arasındaki sınır çok ince olduğundan da felsefel söylevler verip simgesel eylemlere geçemezler.

Pinter gerçeği çarpıtmaktansa gerçekçi bir anlayış içinde sergilemeyi yeğler. Pinter'in gerçekçilik anlayışı sahne diline yeni boyutlar getirmiştir. İlk bakışta tümü ile mantık dışı ve uyumsuz gibi görülen bu dil, aslında sözcüklerin kendilerinin değil, insanların sözlerle birbirlerine yaptıklarının önemli olduğunu kanıtlar. Dil, geleneksel tiyatronun yaldızlı söylevlerinde ve kusursuz mantığında olduğu gibi amaç değil, araçtır. Birey suskuluğun ötesinde kalabilmek için çarpışır. Suskunluk, uzay denli karanlık ve korkunç, tüm savunmaların ve kişiliklerin yitirildiği ortam, umarsızlığın doruğu, yalnızlığın yapı taşıdır. İletişimin çöküşü ile yaşam da anlamını yitirir ve insan onulmaz boşluk ile yüzyüze kalır.

Toplumsal-evrensel gerçeklere inerek Pinter ile yetkinleşen uyumsuz tiyatro, katılaşmış tutuculuğa, kalıplaşmış alışkanlıklar, eğitim düzenleri ve mutlak değerlere karşı gelerek geleneksel sanatın fildişi örgülerini parçalar. Gerçek çapraşıktır, kurallar ile çözümlenemez, ilkeler ile tanımlanamaz. Pinter tüm yüklemlerin temeli varoluşun kökenine olaybilimselcilikle inmeyi amaçlamaz, yaşamı bir bilim adamı titizliği ile inceleyip kavramlara bağlayan yazarlara karşın oyunlarında yalnızca duygu ve gözlemlerini sergilmekle yetinir, Godot'lara bel bağlamayanların tanrıtanımazlığı (atheism) ve bilinemezciliği (agnosticism) içinde verir yapıtlarını. Beckett'in (ya da **The Homecoming (Yuvaya Dönüş)**'deki Teddy'nin) duygulardan arınmış bilimciliğinin aksine Pinter kişileri ile birlikte yaşar, kaygılarını bölüşür. B.B.C. bildirmeni John Sherwood ile yaptığı bir konuşmada «Oyunlarımda olanlar benim içim-

de de oluyor» ([15]) diyerek bu gerçeği kanıtlar. Böylece oyunlarını izleyenlerin aynı kaygıyı ve gerilimi alabildiklerince yaşamalarını, uyumsuzluğun ve yoksunlaştırılmanın özünü kavramalarını sağlar.

İlk bakışta sanılacağı gibi Uyumsuz Tiyatro tekbencilik (solipsisme) tiyatrosu değildir. Birey, evrensel hiçbir konuda yetke olmadığının ve varoluş konusundaki sorularının yanıt bulabileceği bir düşel (utopia)'in varlığının hem kılgısal hem kuramsal açıdan olanaksız olduğunun bilincine vardığında yalnızlığa karşı çarpışma ve yaşama istemleri özdeşleşerek toplumculuğa yönelecektir. Yoksunlaştırılmaya karşı başkaldırabilmek bireye toplum ile yüzleşebilme —gereğinde kişiliğini yitirmeden kaynaşabilme— gücünü verir. Sartre'ın **No Exit (Çıkış Yok)** adlı oyununda insanlık varlığını sonsuza dek dört duvar arasında sürdürmeye mahkûm edilmiştir. Oyunun sonuna doğru kişilerden biri devinerek ileri bir adım atar ve kısa bir suskunluğun ardından, «Haydi öyleyse,» diye söylenir, «devam edelim.» ([16]). Yaşamayı sürdürmek ve yaşamı kırbaçlayan istemi yadsımamak: işte Uyumsuz Tiyatro'nun özü.

([1]) Eugéne Ionesco, «Dans les armes de la Ville,» «**Cahiers de la Compagnie Madeleine Renaud - Jean Louis Barrault**, Paris, No. 20, Ekim 1957.

([2]) Martin Esslin, **The Theatre of the Absurd** (New York: Doubleday and Company, Inc., 1961), s. XXI.

([3]) Josephine Jacobsen ve William R. Mueller, **Ionesco and Genet** (New York: Hill and Wang, 1968), s. 2.

([4]) Samuel Beckett, **Waiting for Godot** (London: Faber and Faber, 1973), s. 9.

([5]) **a.e.**, s. 41.

([6]) **a.e.**, s. 89.

(7) **a.e.,** s. 63.

(8) Arnold P. Hinchcliffe, **Harold Pinter** (New York: St. Martin's Press, Inc., 1967), s. 34.

(9) Harold Pinter, **No Man's Land** (London: Eyre-Methuen Ltd., 1975), s. 46.

(10) Harold Pinter, **The Birthday Party in Plays: One** (London: Eyre-Methuen Ltd., 1976), s. 97.

(11) Harold Pinter, **The Caretaker** (London: Eyre-Methuen Ltd., 1972), s. 13.

(12) **a.e.,** s. 14.

(13) **a.e.,** s. 78.

(14) Harold Pinter, **The Birthday Party and The Room** (New York: Grove Press, Inc., 1965), s. 78.

(15) Harold Pinter, sohn Sherwood ile görüşme, B.B.C. Avrupa Servisi, Mart 3, 1960.

(16) Jean-Paul Sartre, **Les Mouches, Huis-Clos, Morts Sans Sépulture, La Putain Respecteuse** (Paris: Librairie Gallimard, 1947), s. 168.

CLELLEN S. FORD
BAZI İLKEL TOPLUMLARIN
CİNSEL DAVRANIŞI

Toplumumuz insanın hayvandan geldiğini ve bu nedenle davranışının çoğunlukla biyolojik kökenli olduğunu benimsemekten kaçınmaktadır. Bu kaçınma özellikle cinsel sorunlar konusunda kendini göstermektedir. Geleneksel öğretim, cinselliğe dayanan davranışların kökenlerinin insan denen hayvanın biyolojik yapısında bulunduğunu yadsımaya eğilimlidir. Bununla birlikte Kinsey'in anketleri, Amerika'da ve başka yerlerde, insandaki toplumsal davranışın anlatım biçimlerinin biyolojik yapıda derin bir biçimde kök saldıklarını, bu davranışlara egemen olmanın ya da onları bastırmanın son derece güç olduğunu ortaya koymaktadır.

İlkel toplumsal düzenlerin çoğu, cinselliğe karşı bizim gösterdiğimizden daha büyük bir hoşgörü göstermektedir. Bazıları masturbasyona izin vermekte ve homoseksüel davranışlara karşı geniş davranmaktadırlar. Bu toplumsal düzenlerin çoğunda genç insanlar cinsel alanda belli bir özgürlükten yararlanmaktadırlar ayrıca evlilik öncesi ilişkilere de izin verilmektedir. Evlilik dışı cinsel ilişkilere gelince, çokeşlilik, nikahsız yaşama, kadınların değiştirilmesi ve buna benzer şeyler benimsenmekte ve saygı görmektedir. Cinsel ilişkilerin bir sınırlamaya uğradığı bizimki gibi bir kültürde, ilkelere saygı gösterilmesinden çok aykırı davranışlarla karşılaşılmaktadır. İnsanbilim bu konuya kesin kanıtlar getirmektedir. Hangi kültürde olursa ol-

sun, insanları tek ve aynı bir eşle, belirli bir cinsel ilişki biçimine uymaya zorlamak, hiç olmazsa bu ülküye göre uyarlanmış tek bir eğitim aracılığıyla ve daha şiddetli baskıların tehdidi altında olanaksız değilse de güçtür.

Hiç kuşku yok ki her uygarlık cinsel davranışlarla ilgili olarak geleneğe ve arzuya uygun kavrayışlara sahiptir. Bu kavrayışlar uygarlıklara göre değişmektediler, ancak Kinsey'in de açıkça kanıtladığı gibi, çokyüzlü olan toplumumuzun çeşitli «alt-kültürler»inde, cinsel yaşamda içerilen değer ve ülkü kavramları uygarlıklarla birlikte cinsel etkinliğin kendisinden daha köktenci bir biçimde değişmektedirler. Bununla birlikte şunu da gözlemlemek gerekir: Cinsel etkinlik, özellikle biçim ve sıklık bakımından, değişik toplumsal düzenlerde birbirinden çok ayrıdır.

Birçok uygarlık çocuklardaki cinsel etkinliği benimsemekte ya da özendirmektedir. Orta Asya'daki Kazaklarda, Sibirya'daki Yakutlarda anne ve babalar çocuklarını yatıştırmak için onlara masturbasyon yaptırmaktadırlar. Afrika'daki Hotanto Namalarda ve Tikopa'daki polinezya toplumunda her iki cinsten genç insanlar için masturbasyona izin verilmektedir. Öteki toplumlar masturbasyonu kınamakta ama çocukların yetişkinlere öykündükleri heteroseksüel oyunlara izin vermektedirler. Mahremiyet yasakları bir yana bırakılırsa, toplumların çoğu ergin çocuklar için çok az sınırlama tanımaktadırlar. Güney Amerika'daki Kariblerde, Avustralya'daki Aruntalar'da, Afrika'daki Massailer'de, Büyük Okyanustaki Trobriyan adalılarında ve daha birçok toplulukta, yetişkinlere heteroseksüel oyunlar salık verilmektedir. Bu uygarlıkların bazılarında, genç kızlar için gebelik olasılığını önleyen bir cinsel ilişki tekniği yeğ tutulmaktadır, ama bu her zaman için ge-

çerli değildir. Örneğin, Polinezya'daki Pukapukanlar arasında, evlilikten önce çocuk sahibi olmuş bir genç kız, döllenebilirliliğini kanıtladığından dolayı özellikle saygınlık görmektedir.

Gençler arasındaki aşk ilişkilerini kınayan yetişkinlerin bulunduğu bazı gruplar vardır, ancak bu ilişkiler her şeye karşın sık olduğundan ötürü anne ve babalar bu duruma gözlerini yummaktadırlar. Toplumun kınayışı ise, gençlerin ayıptan kaçmak için gizlice ilişki kurmaları sonucunu doğurmaktadır. Hatta ilişkileri ortaya çıksa bile, davranışları ender olarak tartışılmaktadır. Buna karşılık öteki uygarlıklarda, yetişkinlerin cinsel davranışı sıkıca denetlenmektedir. Heteroseksüel ilişkilerin kesinlikle yasaklandığı genç Hotanto Namalar kendilerini masturbasyona hatta karşılıklı masturbasyona vermektedirler.

Uygulamada, aşk başarıları ve cinsel ilişkiler de yine toplumlara göre değişmektedir. Bazı topluluklarda aşk oyunları kısadır, bazılarında ise özellikle uzatılmıştır. Birçok topluluklar öpüşün ne olduğunu bilmemekte, öteki topluluklar ise öpüşü iğrenç saymaktadırlar. Japonya'daki Aymolar ve Hint adalarındaki Todalar, cinsel edim sırasında birbirlerinin enselerini ısırmaktadırlar, Trobriyan adalıları da aşk oyunları sırasında ve cinsel edim sırasında, karşılıklı olarak birbirlerinin dudaklarını, yanaklarını ve kirpiklerini ısırmaktadırlar. Bazı topluluklarda cinsel edime okşamaların katıldığı oluyorsa da bu okşamalar Yeni İrlanda'daki Lezülerde yoktur.

Cinsel edim biçimi çok değişik olabilir, Trobriyan adalılarında erkek cinsel edim süresince çömelmiş durumda kalmaktadır, Polinezya adasında Tikopa'da erkek genellikle kadının üzerine uzanmaktadır. Kvakiutl yerlilerinde, erkek ve kadın yüzleri birbirlerine baka-

cak biçimde yanlamasına uzanmaktadırlar, Avustralya'daki Murngin'lerde kadın yanlamasına uzanmakta ve sırtını erkeğe çevirmektedir. Erkeğin kadına sırttan yanaştığı konum dışında (bu pek az görülür) bütün bu konumlar büyük ölçüde yaygındır. Bu nedenle bu konumlardan birinin doğaya öbürlerinden daha uygun olduğunu varsaymak için bir neden yoktur. Her toplum kurala göre bazı uzaklıklar koymaktadır, çoğunlukla bu uzaklık koyuş özel koşullardan dolayıdır. Örneğin Trobriyan adalıları yorulduklarında alışılagelmiş konumlarını almak yerine yanlamasına uzanmaktadırlar. Salomon adalarının Kürtatşi'lerinde, bir çift çalılıkta karşılaştığında, uzanmak çok güç olacağından dolayı, erkekler genellikle uzanmış konumda olmayı yeğ tutsalar da cinsel edim ayakta gerçekleştirilmektedir.

Toplulukların çoğu erkeğin öbür kadınlarla evlilikten sonra ilişki kurmasına izin vermektedir. Kadının sadakatsizliğinin sertçe kınandığı ve cezalandırıldığı toplumlarda bile, erkekten çok ender olarak bağlılık beklenmektedir. Çoğunlukla çokkarılılık egemendir, birçok kadını besleyebilecek durumda olan erkeklerin çok sayıda kadınla evlenmeğe hakları vardır. Bazı durumlarda, evlilik dışı ilişkiler bile kurala uygun sayılmaktadır (örneğin hasat bayramlarında).

Bazı topluluklarda erkek, konukseverlik işareti olarak karısını bir gece için konuğa vermektedir. Sibirya'daki Şükşeler, Küivre eskimoları, Afrika'daki Massailer ve daha birçokları kadınları değiştirirler. Bayramların özyapısını oluşturan şey çoğunlukla taşkınlıktır. Filipinler'deki İfuguolar, hasat döneminde kendilerini sınır tanımadan cinsel alemlere vermektedirler.

Cinsel ilişkilerin sıklığı konusunda kendi uygar-

lığımız dışında çok az bilgiye sahibiz. Bu sıklık toplumdan topluma önemli ölçüde değişmektedir. Hopi yerlileri çok ender olarak gecede bir ya da iki defadan fazla cinsel ilişkide bulunmaktadırlar, çoğunlukla bu cinsel edim ayda iki ya da üç kez olmaktadır. Kvakiutl yerlilerinde ve Yeni İrlanda'daki Lezülerde, evli çiftlerin cinsel ilişkilerinin haftada iki ya da üçü geçmediği sanılmaktadır. Hint adalarındaki Lepşalar ise bir gecede sekiz ile dokuz arasında ve ayda birçok kez cinsel ilişkide bulunmaktadırlar.

Toplumsal düzenlerin çoğunun her iki cinse de oldukça uzun olan bir kaçınma dönemi salık verdiklerini kaydetmek uygun olur. Bu öğütlere genellikle sıkıca uyulmaktadır. Aybaşı dönemi süresince, bilinen toplumların hiçbirinde, kadın cinsel ilişkide bulunamaz. Hemen hemen heryerde, cinsel ilişkiler gebelik süresince ve özellikle doğumdan önce yasaklanmıştır. Kadın doğumdan sonra, sütten kesilişe kadar hiç bir cinsel ilişkide bulunamaz. Erkekler için de bu türden kısıtlamalar vardır, örneğin savaş ya da meslek etkinlikleri durumları gibi. Afrika'da yaşayan Azandların kilden vazolarını yapmadan önce, Hopi yerlilerinin tuz aramadan ya da antilop avlamadan cinsel ilişkide bulunmaya hakları yoktur. Kvakiutl yerlileri oyma kayıklarının yapımı süresince cinsel ilişkiden kaçınmaktadırlar. Savaştan ve avdan önce, toplulukların çoğu cinsel kaçınmayı gerekli bulmaktadırlar.

Bazı toplumlar homoseksüelliğe izin vermektedirler ve homoseksüellik o zamandan beri sıktır, öbür toplumlar ise onu kınamaktadırlar bu nedenle bu toplumlarda homoseksüellik seyrektir. Afrika'daki Sivalarda, homoseksüel ve heteroseksüel etkinliğin her ikisi de saygınlık görmektedir. Erkekler erkek olan eşlerini dişi eşleri kadar rahatça açıklayabilmektedirler. Ay-

rıca bütün normal erkekler oğlancılık da yapmaktadırlar. Oğlancılık Creek yerlilerinde büyük ölçüde yaygındır. Erkeklerin bazen kadınlar gibi davrandığı vegiyindiği bazı toplumlar da vardır. Bunlaı genellikle büyülü erkelerinden korkulan güçlü şamanlardır. Yakutlarda, şamanlar erkeklerle evlenirler ve toplumun öbür üyelerinden daha çok saygınlık görürler. Homoseksüelliğin tersine oğlancılık bu topluluğun yetişkinlerinde seyrek görülür ve ortaya çıktığında genel bir alay konusu olur. Yetişkin için, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunma öteki cinsel etkinlikler arasında kısır bir dengeleme etkinliği olarak düşünülür.

Bu birkaç örnek, değişik uygarlıkların arasında yapılan bir anketten çıkarıldığı biçimde cinsel davranış üzerine kısa bir toplu bakış vermektedir. İnsan topluluklarının çoğunluğu cinsel etkinliğe büyük bir olasılık çeşitliliği verir gözükmektedir. İnsanbilim bize, ahlak eğitimimizden ve öbür toplumlarınkine göre değişik olan cinsellik anlayışımızdan ayrı olarak, uygarlığımızdaki insanların davranışının - Kinsey raporunun ortaya çıkardığı gibi - öbür ırklara bağlı insanların davranışına benzediğini öğretmektedir.

Özellikle şunu gözlemlemek ilginçtir: Her toplumsal grupun içinde (karmaşık uygarlığımızın alt - topluklukları sözkonusu olsun, ilkel biryapılı kültür çevrimleri sözkonusu olsun) cinsel davranış biçimleri şaşırtıcı ölçüde benzerdirler. Kinsey raporu, Amerikan toplumunun değişik cinsel etkinlik biçimleri üzerine çok açık olan kısa bir özet vermektedir. Ancak, bu istatistikler değişik topluluklar arasında, meslek ve eğitim gerekliliklerinden doğmuş büyük ayrımları da ortaya çıkarmaktadırlar. Topluluklar arasındaki bu ayrımlar, buna karşılık aynı topluluk içindeki benzer davranışlar, uygarlığımız üzerinde doğru bir fikir edin-

memizde rol oynayacak önemli etkenlerdir. Bu tür ayrıştırmalar, toplumumuzun çeşitli alt - topluluklarının davranışını daha iyi anlamamızı sağlamaktadırlar.

Belirtmek gerekir ki cinsel davranışlarda gözlemlenen bu ayrımlaşmalar, uygarlığın kendisiyle koşullanmışlardır. Bu nedenle, ırksal ya da biyolojik kökenli etkenler değil ama gelenekten doğmuş ve özdeş bir durumdan ileri gelen davranışlar sözkonusudur. Toplumsal bir topluluk çerçevesinde (köylü, işçi vb) cinsel edimler benzerdirler çünkü özel bir topluluğun üyeleri ayrı tür bir eğitimden yararlanmışlardır. Bazı bireysel ayrımlar olmasına karşın, aynı topluluğun içindeki cinsel davranış tektir.

Bazı ortamlarda, cinsel yaşama giriş tasarlanmakta ve yönetilmektedir, daha şimdiden bazı ilkel toplumlarda, cinsel yaşama giriş eğitimin temel amacını oluşturmaktadır. Cinsel eğitime girişin çok kesin olan gerekliliği bir kuşağın şaşmaz bir biçimde aynı davranışları öğrenmesi anlamına gelmez. Örneğin uygarlığımızda, utanma duygusu cinsel edimin herkesin gözü önünde yapılmasını yasaklamakta, bununla birlikte, ahlaki yasalara ve geleneklere karşın, çocuklar ve yetişkinler başkalarında gördükleri davranışlara öykünmektedirler.

Hayvanda olduğunun tersine, insan davranışının bir geçmişi vardır. Genç hayvanlar yaşlı hayvanlardan çok az şey öğrenmektedirler, uyarlama «kişisel» deneyimler yardımıyla gerçekleşmektedir. Hayvan bu biçimde öğrendiği şeyi yavrularına aktaramaz. Ancak insan - cinsel alanda bile - doğduğu kültürel ortamı özümleyerek deneyimler edinmektedir. İnsan topluma uyarlanmak için, birçok kuşağın kendisine vermiş olduğu, toplumsal geleneklerde ve kendi uygarlığına özgü olan davranış biçimlerinde belirginleşmiş deneyim-

lerden yararlanma durumundadır. İnsan doğumuyla başlayarak, belirli bir kültür izi taşıyan bir toplum içinde yer almaktadır. En ilkel toplumların bile bir dili ve kültürel bir kalıtı vardır.

Ancak, kültürel etkinin cinsel davranış üzerindeki anlamı yalnızca iyi anlaşıldıktan sonra, insanbilimcilerin çalışmaları değerlendirilebilir. İnsan davranışları, sözkonusu çeşitli toplulukların geleneksel ve belirtici nitelikte olan kullanımlarından ve edimlerinden çıkan sonuçlardır. Bu nedenle, her ortama uyarlanan ve insan davranışını oluşturup etkileyen yalın bir biyolojik organizmaya benzer bir şeyin olduğuna inanmak yanılgı olur. Bireysel davranışı yaratan ve bir topluluğun insanını öteki topluluğun insanından ayırdeden şey temelde kültürel davranışlar ve bu davranışların eğitimsel biçimidir.

Kendilerini kanıtlayan ve her kültürün kendi genç kuşaklarına ilettiği edimler ve deneyimler tehlikeli girişimleri önlerler. Daha evrimleşmiş bir uygarlıkta, kurallar ve zorunluluklar genel olarak cinsel davranış için, bir topluluğun içindeki her türlü anormalliği dışta tutacak bir biçimde sert bir ilke oluştururlar. Eğer bu kurallar yaşamsal önemdeyseler genellikle bu kurallara uyulur. Örneğin hiç bir toplum bir ölçüde seyrek olan ırza geçişe bu nedenle izin vermez. Birey bir yandan geleneksel kurallarla edimlerinde frenlenmiş olduğundan öte yandan kendisine izin verilen şeyle yönetildiğinden, topluluk üyeleri arasında büyük bir davranış benzerliği vardır. Elbette, bireysel yenilik girişimleriyle karşılaşılmaktadır ancak çoğunluk genel kuralı izlemektedir.

Bizimki gibi bir toplumda, ülküler ve buyruklar cinsel davranışın gerçek biçimiyle büyük ölçüde karşıtlaşınca ortaya garip bir durum çıkmaktadır. Dinsel

ve manevi düzendeki etkiler cinsel konuları ilgilendiren açık bir tartışmayı engellemeğe çalışmaktadırlar. Bu, toplumumuz için ayırdedici bir niteliğe sahip cinsel bir davranışın bir kuşaktan ötekine geçişini önlemek içindir. Bu etkilere karşın, toplumumuzun değişik alt - topluluklarının üyeleri arasında cinsel davranışın oldukça benzer olduğu gözlemlenebilir. Deneyimlerin iletilme ilkelerinin ve temellerinin bir topluluğun içinde o kadar benzer olduğu anlaşılmaktadır ki ahlâkın yarattığı bütün engellere rağmen kökel cinsel davranış biçimde bir değişikliğe uğramadan kuşaktan kuşağa geçmektedir.

İnsanbilim bize öte yandan şunu da kanıtlamaktadır: Bazı insan davranışları organik nedenlere bağlıdırlar. Bu davranışlar insanlık için belirtici bir özelliğe sahip gözükmektedir ve bir avrupalı, bir amerikalı, bir avustralya yerlisi ya da bir afrikalı için geçerlidir. Ancak, bu organik temeller insanlıkta ortak iken cinsel davranışlar toplumlara göre ayrımlaşmaktadırlar. Bu ayrımlar kültürlerle koşullanmaktadır, ırksal ya da biyolojik nedenlere bağlanamazlar. Ayrımlar, deneyimlerden ve uzun yıllardan beri birikmiş toplumsal koşullardan gelmektedirler. Oysa, yasaların, biçimlerin ve ülkülerin cinsel alanda bilgi ve yetenek iletimini engellemeğe çalıştığı bizim toplumumuzda bile, her topluluk içinde egemen olan cinsel davranış her uygarlığın kendine özgü baskın bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Çevirenler : AFŞAR TİMUÇİN - SERDAR KIRKOĞLU

SANAT VE EDEBİYAT

NAZIM HİKMET'İ ANARKEN

Büyük sanatçımız, büyük düşünürümüz Nazım Hikmet'i on beşinci ölüm yıldönümünde saygıyla anıyoruz.

Nazım Hikmet 1902'de Selanik'de doğmuş, İstanbul'da Bahriye Mektebi'nde okumuş Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya geçmiş, oradan Rusya'ya gitmiş, Moskova'da iktisat öğrenimi görmüş ve Türkiye'ye dönmüştü. Nazım Hikmet yalnız büyük bir düşünür ve büyük bir sanatçı değil, aynı zamanda bir mücadele insanıydı. Onun mücadelesi ezilen halkların kurtuluş mücadelesi, bağımlı ülkelerin bağımsızlık mücadelesi, sömürülen insanların özgürlük mücadelesiydi.

O, yüreğindeki uçsuz bucaksız insan sevgisiyle, kafasındaki uçsuz bucaksız insanlık inancıyla insanı yüceltmek için çalıştı, savaştı, acı çekti, mutlu oldu.

Nazım Hikmet'in anıları ve yapıtları önünde saygıyla eğilir, onun ölümsüz çabasını ölüm yıldönümünde bir daha anarız.

FELSEFE DERGİSİ

Bu sayımıza aldığımız fotoğrafları bize ulaştıran arkadaşımız Adalet Ağaoğlu'na teşekkür ederiz.

Birinci fotoğraf:

N. Hikmet «Bir Aşk Masalı» oyununun temsilinden sonra Niyazi Takizade ve Maysuradze ile.

İkinci fotoğraf:

Oturanlar sağdan sola: Niyazi, N. Hikmet ve Maysuradze. Ayaktakiler: Grigoroviç (Bolşoy Tiyatrosu baş rejisörü).

Üçüncü fotoğraf:

Bakû'da «Bir Garibe Adam»ın (Enayı) temsilinden sonra.

Sağdan sola : N. Hikmet, Mirza İbraguimov (Azerbaycan yazarı) ve Samed Vurgun'un kardeşi.

Dördüncü fotoğraf:

N. Hikmet, Bakû Dram Tiyatrosunda oynanan «Bir Garibe Adam» (Enayi) oyunundan sonra.

VEDAT GÜNYOL
TÜRKÇEMİZ KONUSUNDA

«TÜRLÜ ÇEŞİTLİ» ÜSTÜNE

Yurdunu sevmenin, bağrına basıp özümsemenin yolu, her şeyden önce dil sevgisinden geçer bence. Anadilini girdisi çıktısıyla, terimleri deyimleri, incelikleri ile seve beğene, yüreğinde ciğerinde duya duya kullanma yeteneğine erişmenin yurtseverlikten başka bir adı var mı? Nâzım Hikmet neden en büyük yurtseverlerimizdendir, gelmiş geçmiş yurtseverlerimizden? Türkçeyi, şaşılası bir ustalıkla kullanmasından. Yalnız ondan mı, Türkçeyi, Türk insanının esenliği, özgürleşmesi yolunda, akla yüreğe işleyen en kestirme, en yalın deyişlere varmasında, varabilmesinde Bir ulusu ayakta tutan ,ona onur kazandıran kimlerdir, o ulusun şairlerinden, sanatçılarından başka? Bir ulusun dili, kültür birikiminin, duygu zenginliğinin potasında yoğrulup gelişerek canlı bir varlık kazanır.

Dil, sanatçıların, halktan kaynaklanıp, halkla özdeşleşen sanatçıların yaratışları ile gelişip zenginleşir. Bir dilin güzelleşmesinde birinci ve en önemli rol onlara düşer, düşmektedir de.

Politikacılar, dili kendi görüşlerinin, çoğu kez kişisel ya da sınıfsal çıkarların savunmasında kullanırlar, dil sevgisinin, dil tutkusunun binlerce kilometre uzağında kalarak. Bir politikacı için dil sevgisinin yerini, çıkar sevgisi alır.

Bunun en büyük örneğini, son on beş yılın çirkin

politikacılarının o küt, o kabasaba, o duygu inceliğinin süzgecinden geçmemiş, geçemiyen sallapati söylevlerinde buluyoruz. Nicedir alay konusu olan «türlü çeşitli» sözünü alalım ele. Bunu, Türkçenin inceliklerinden habersiz, Türkçeyi politik çıkar doğrultusunda, halkı kolay yoldan aldatma kurnazlıklarına bel bağlamış bir adam kullanmıştı. Onda dil kaygısı yok, politik çıkar kaygısı vardı çünkü. Ama o adamın dilde öykündüğü edebiyatçılar da vardı, ne yazık ki.

Böylesi bir deyime, ilk kez, daha Süleyman Demirel, Türk politikasında söz sahibi olmadan önce, İlhan Tarus'da raslıyoruz. Ankara'da çıkan **Telgraf** adlı günlük gazetede İlhan Tarus «Niçin?.. Çünkü?..» başlıklı günlük fıkrasında şunları yazıyordu: «Geçen haftanın sonunda Millî Eğitim bakan vekili Tevfik İleri radyoda bir konuşma yaptı. Bir zamandır, gazetelerimizin çoğunda sık sık söz gelişi (konusu olacak) edilen Eğitim Millî Raporu bahsi de dahil olmak üzere, eğitim işlerimizin **türlü çeşit** gösteren, irili ufaklı, ilerili gerili, bütün meselelerine, topyekun karşılık verdi.» (5 Aralık 1959).

İşte, size **türlü çeşitli** deyiminin kaynağı. İktidardan yana bir gazetenin, iktidar yanlısı bir yazarının, hem de ünlü bir yazarının kaleminden **Süleyman Demirel'e** yansıyan bir çarpık deyim etkisi.

Süleyman Demirel, hiçbir edebiyat eğitimi, hiçbir dil eğitimi olmayan **harcıâlem** deyimler içinde dönüp dolaşan, bu deyimlere kapanıp kalmış bir politika adamı, karşısında bula bula, Tarık Buğra gibi kalemi güçlü, ama ne haktan ne de halktan yana olan, Kaplanlar, Kabaklılar gibi dolanlamacılar bulmuş ve onların kandırmaca, kaytarmaca, aldatmaca üsluplarında nefes alıp vermiştir.

«Türlü çeşitli» hikâyesi budur işte.

AMA BAĞLACINA SAYGI

Nurullah Ataç, virgüllerle birbirine bağlanabilecek tümceleri **ve**'lerden kurtarmak istiyordu; ve'lere karşı amansız bir savaş açarak. Ben de **ama** sözcüğünün düşmanı kesildim nicedir. Bakıyorum da, gerek yazarlarımız, gerek çevirmenlerimiz bu **ama** sözcüğünün tutsağı olmuşlar. Sözgelimi şöyle bir tümce yapalım: «Nezihe güzel değil, çirkindir.» Böyle bir tümceyi, gerek ünlü yazarlarımız, gerek ünlü çevirmenlerimiz, Fransızca dil yapısına bağlı kalarak, bilinçsizce, şöyle derler: «Nezihe güzel değil ama çirkindir.» Burada **ama**'nın gereği yoktur.

Örnekler vereyim: «Önemli olan, elde edilen değil, **ama** (bu ama'yı yok sayın), çabadır.» Görüyorsunuz, tümce **ama**'sız daha bir güzel, daha bir Türkçe'dir. İşte size, Goethe'nin Seçme Mektupları'ndan bir örnek:

«Goethe, annesiyle olan arkaoaşlığı dolayısiyle genç kadını çocuk denecek yaştan beri tanıyor, onun yalnız yetişme tarzını değil, **fakat** esmer ve gözalıcı güzelliğini de eskiden beri pek beğeniyordu.» Bu tümcede, **fakat** sözcüğünü kaldırdınız mı, Türkçe Türkçeliğini buluverir hemen.

TARAFINDAN SÖZCÜĞÜNÜN BAŞINA GELENLER

«Tarafından» sözü, bir canlı varlık için kullanılabilirken, bizim çevirmenlerimiz, bunu cansızlara da malediyorlar. Örneğin ağaç rüzgâr tarafından devrildi demek Türkçe'ye ters düşer. Bunun Türkçesi şu olmalı: «Rüzgâr ağacı devirdi.» Bir Marksçı Ekonomi Sözlüğünden aldığım şu tanıma bakın bir:

Komünizmi tanımlayan tümce şu: «Komünizm: bütün üretim ve mübadele araçlarının sosyal mülkiye-

ti tarafından, değer biçimleri tarafından, bütün bireysel ihtiyaçların karşılanmasına imkân veren zenginliklerin bolluğu tarafından karakterize edilen, sınıfsız sosyal rejim.»

Emperyalizmin sömürüsüne açık açık olmakla kalmayıp sömürülen bir ülke olan Türkiye'mizde, insanların gözlerini açmaya yönelik yayınların Türkçe'nin aslına astarına, özüne ,yalınlığına, güzelliğine bunca sırt çevirmesinin ayıbını kime yükleyelim. Türkçeyi bozmadan, anlaşılır bir açıklıkla gerçekleri gözönüne serme gerekirken, böylesine çarpık çurpuk çevirilerle kafaları bulandırmaya bir sed çekmek gerekir. Türk düşüncesine hizmet edeyim derken, böylesi bozuk Türkçeyle okurların karşısına çıkmak, en hafif deyimiyle, sorumsuzluktur. Yayımcıların bu konuda çok dikkatli olması gerek. Bir italyan atasözüne göre, çeviricilik bir çeşit ihanettir (yazara karşı). Bu ihaneti hiçe indirmenin, hiç değilse azaltmanın yolu, çevirileri namuslu, sorumlu bir denetimden geçirmektir. Türk düşüncesine katkı, ancak ortak bir çalışma, çıkarsız, hizmet bilinci içinde gelişen, yeşerip meyva veren bir çalışma ile gerçekleşebilir. Ünlü yapıtların çevirisini önce ben yaptım demek ve bu yolda onur kazanmak isteği, çocukça bir istek olmaktan öteye gitmez.

ADALET AGAOGLU

ŞİMDİ

Şimdi paydos zili çalar. Şimdi tulumlarımızı, önlüklerimizi çıkarırız. Şimdi kendimiz de çıkarız. Kamyonların, balyaların, çamurların ve kusmuklarla balgamların arasından geçeriz. Köşeyi döneriz şimdi. Şimdi biraz daha aydınlığa çıkarız. Şimdi aynı asfaltı yürür, aynı otobüs durağında oluruz. Aynı durakta bekleriz. Bekleriz. Ardarda düşmüşsek hemen konuşuruz. Araya başka insanlar girmişse döner bakarım ona. O öndeyse dönüp bana bakmasını beklerim. Birimizden birimiz dönünce el sallarız birbirimize. «Yanında yer ayır» der bana. Öyle bir işaret yapar. Başımı sallarım. «Olur» derim. Belki ona «yanında yer ayır bana» diyen ben olurum. Gözlerini kapar, gülümser, «olur» der. Bir zamanlar yorgun gövdemi o otobüslerin içinde bir yere kondurabilmek için çırpınırdım. Şimdi ikimizi bir yere, aynı yere kondurabilmek için çırpınıyorum. Birlikte çırpınıyoruz. Ayakta da dursak yanyana olabilmek için. O zaman başlarız konuşmaya. Herşeyden. Patrondan, müdürden, iş arkadaşlarımızdan, evlerimizden, sokaklarımızdan, öğlen ne yediklerimizden, ne yiyemediklerimizden konuşuruz. Ülkeyi konuşuruz. İnsanlarımızı, pahalılığı, asla gidilemeyen sinemaları ve tiyatroları, gidilmesi hep ertelenen yaz tatillerimizi, bizi evlerimizden kıpırdatmayan bayram tatillerimizi konuşuruz. Hastalarımızı. Hastaneleri. Herşeyi. Kendimiz kadar. Kendi bilebildiğimiz ve isteyebildiğimiz kadar konuşuruz. Şimdi, az sonra konuşuruz. Şimdi paydos

zili çalar. Şimdi tulumlarımızı, önlüklerimizi çıkarırız. O dördüncü katta, ben en alt katta; acele ellerimizi yüzlerimizi sileriz. En kısasından çekidüzen veririz kendimize. Şimdi, o azbuçuk çekidüzenli halimizle, biraz sonra, az sonra, şimdi yani, şimdi, şimdi aynı durakta oluruz. Aynı otobüse bineriz. Konuşuruz. Şimdi. Paydos zili çaldıktan sonra. Gecikmeden durağa koşarız. Orda buluşuruz. Konuşuruz. Nedir bu? Aşk mı, arkadaşlık mı? Arkadaşız biz onunla. Çok iyi arkadaş olduk. Matbaa makinelerinin gidip gelen sesi bize hep «Şimdi aynı durakta, aynı yerde, aynı yolda oluruz»u söyleyip duracak denli iyi arkadaş olduk. «Şimdi» diyor makineler. «Şimdi» diyor. «Şimdi»: Şimdi çıkacaksın. Şimdi çıkacak. Güneşsiz bir sokak, güneşsiz bir sokak daha geçeceksin. Şimdi. Şimdi aydınlığa varıp duracaksın. O da gelecek. Aydınlığa dikilip duracak şimdi. Şimdi aynı yolları geçeceksiniz. Sonra ayrı duraklarda ineceksiniz. Ama şimdi aynı otobüste aynı yolları geçeceksiniz. Çünkü şimdi paydos zili çalacak. Konuşamamak, salt makineleri dinlemek bitecek. Şimdi biz konuşuruz. Nevin'le.

Önündeki sayılara, numaralara, faturalara, kayıt defterlerine: Şimdi paydos zili çalar, diyor Nevin dördüncü katta. Şimdi çalar. Şimdi önlüğümü çıkarırım. Önce gözlüğümü. Kayıt defterlerini, faturaları bir yana koyarım. Sayıları, numaraları bırakırım. Gözlerim yanıyor şimdi. Şimdi yanan gözlerime soğuk su çarparım. Sular akıyor muydu? Şimdi saçımı tararım. Acele. Aklar çıkıyor. Çıksın. Şimdi ben de çıkarım. Şimdi Seyhan da çıkar. Kamyonları, tahta sandıkları, güneşsiz iki sokağı geçer. Ardımdan ya da önümden. Geçer. Şimdi aynı durakta oluruz. Şimdi. Şimdi biter gözlerimin yanması. Şimdi aynı otobüste oluruz. Defterlerle, faturalarla, sayılarla konuşamadıklarımı ko-

nuşuruz onunla. Annesini sorarım. Babamı sorar. Hastalarımızı konuşuruz. Herşeyi. Bu kenti, yorgunluğu, güneşsizliği konuşuruz. Onun parmaklarını ve benim gözlerimi. Yanan gözlerimi konuşuruz. Herşevi. Yolboyu ve yol kadar. Kendimiz kadar. Öyle yaparız. Konuşuruz. Akıllar veririz birbirimize. «Babana sen en iyisi şekerli şeyler yedirme. İstese de verme» der. «Olur» derim. «Olur ama, dinlemezse? Bütün gün yanında değilim ki?.» «O zaman belki biraz sert davranmak gerekecek Nevin» der. «Ölürsün yersen, demek bile gerekecek. Yaşlılara, ölürsün demekten kaçınmamalı. Çünkü onlar ölmekten en çok korkarlar.» Böyle der.

Şimdi parmaklarının sızısını duyarım. Yirmi içinde o karanlık sokaklara karanlık yerlere tıkılır mı insan? Bunu düşünürüm. «Sen kaçında tıkıldın peki?» diye usul bir öfkeyle yanar solgun yüzü. Söylesem öyle der. Yirmi sekizinde ak düşer mi insanın saçlarına? Düşer tabi. İşte benimkilere düşmüş. O yorgun parmaklarıyla nasıl ovacak anasının sırtını Seyhan? Yata yata yara olmuş yerlerini nasıl sarıp sarmalayacak? Az sonra şimdi yani, konuşurken biz, derim ki ona: «Bence bu tekerlekli sandalye bulmalıyız annene Seyhan.» Bir tekerlekli sandalye kaçadır acaba? Bunu da konuşuruz. İşyerinde para toplayabilirdik belki. Sorsam istemez. En iyisi sormam. Sormadan bir şeyler yapmak gerek. Yakın bir arkadaşının abisi doktor çıkmış. Babama baksın diye getirmişler. Bir pazar günü, çıkıp gelmişler. Adres sormamıştı işte. İstenirse sormadan bulunabiliyor herşey. İyi arkadaş olununca. Ne iyi arkadaş olduk Seyhan'la. Aynı yolu geçiyoruz. Sussak da konuşur gibi oluyoruz. Bir aşk mıdır bu, bir arkadaşlık mı, ikisi mi? Odur ya da budur demek gerekmez. Şimdi aynı yerde oluruz. Aynı yolu geçeriz. Ayrı duraklarda ineriz. Yine de aynı yerde oluruz. Tatiller özleriz.

Uzun, güneşli ve mavi tatiller. Şimdi paydos zili çalar. Şimdi çıkarız. Görebildiğimiz herşeyi gösteririz birbirimize. Hiçbirini kendimize alakoymaksızın. Altı ay önce abla diyordu bana. Şimdi abla demiyor. Nevin diyor sadece. Çünkü çok iyi arkadaş olduk biz. Şu koca kentte ufalanıp gitmemek gibi bir şey bu. Şimdi, nerdeyse «Nevin!» diye seslenir bana. «Burdayım!.»

Kalabalığı yarıp yanına ulaşırım. Yanyana otururuz şimdi. Şimdi yanyana ayakta kalırız ya da. Otobüsün tutunacaklarına asılırız. Aynı tutunacağa asılırız. Otobüs sarsaladıkça, dönemeçler aldıkça ellerimiz ve omuzlarımız birbirine kayar. İyice destek olur ellerimiz ve omuzlarımız bize. Sarsalansak da düşmeyiz, başka birilerinin üstüne göçmeyiz. Bana, abla diyordu başlangıçta. Bu bir korunma gibiydi. Artık o kalkana gerek yok. Şimdi «Nevin» diyor. Çünkü bizi arkadaşlığımız korur. Biz arkadaşlığımızı koruruz. Şimdi böyleyiz. Sığınmak mıdır bu, acımak mıdır, sevmek midir, aşk mı, kardeşlik midir? Şimdi bunların hiç sorulmayacağı bir yerdeyiz. Şimdi yine aynı yollarda oluruz. Seyhan'la. İkimizin de birer adı var şimdi. Bizim adlarımız var. Başka hiç bir şeye ad koymak gerekmez.

«Nevin!» diye seslendi Seyhan. «Nevin, burdayım!»

«Gördüm. Geliyorum!» diye seslendi Nevin de. Tıkanacak gibiydi.

Kalabalığı yara yara kendisine yol açtı. Yanına varıp aynı tutunacağa asıldı o da.

«Kaçıracaksın sandım otobüsü.»

«Bu gün nerdeyse kaçıracaktım. Musluğun başı bir türlü boşalmadı ki.. Herkesin uzun süsleneceği mi tuttu, yoksa ben mi uzun yıkadım yüzümü, gözlerimi?...

Hala soluk soluğaydı Nevin.

«Bir otobüsü kaçırıp ötekini beklemeye kalmak, yarım saat geç kalmak hiç olamaz bir şeymiş gibi sanki..» Seyhan, içinde bir kazınma duyarak söylüyor bunu. Sonra hırçın bir ses, içinde yine: Eve bir an önce yetişememek ve Nevin'i beklemek de hiç olamazmış gibi sanki. Sonra sevecen bir ses. İçinde yine, yüzüne vuran: Çok koşmuş. Çatlayacak kadar hızlı koşmuş. Oturabileceği bir yer açılsaydı.

Otobüsün beklenmeyen, sert bir freni. Yolcular hep birlikte bir öne, bir arkaya yatıp kalkıyorlar. Seyhan'la Nevin'in tutunacaklardaki elleri iyice birbirinin yanına kayıyor. Bir mengeneyle yanyana sıkıştırılmış gibiydi şimdi bu eller. İç yakınlıkları öylesine güçlü ki, bu yakınlık o ellerin bunca içiçe geçtiğini duymalarına izin vermiyor. Susuyorlar. Nevin, Seyhan'ın sözünü düşünüyor şimdi.

«Bir otobüsü kaçırıp ötekine kalmak, dedim..» diye yineledi Seyhan.

«Olamaz bir şeymiş gibi sanki, dedin..»

Otobüs bir köşeyi döner dönmez bir yığın oto, kamyon, atlı araba arasında sıkışıp kaldı. Ne ileri, ne geri gidebiliyor. Motor durmuyor ama. Bütün yorgun insanların içorganlarını titreterek sürekli tartarlanıyor.

«Oysa her zaman pek çok şey bizi eve dönmeye geciktiriyor» dedi Nevin.

Tıkanan yola bakıyordu Seyhan. Ne olduğunu anlamaya çalışıyordu.

«Kendimiz dışında herşey» dedi Nevin'e dönüp. «Kendimiz dışında herşey seni bir an önce babanın başına koşmaktan yarım saat, bazen bir saat alakoyuyor.»

«Seni de..»

«Öyle. Herşey, her zaman alakoyabiliyor bizi. Biz kendimiz hiç.»

Nevin'in nefes alışları düzelmişti. Seyhan'a gülümsedi:

«Bak meselâ, dün beni muhasip alakoydu» dedi.

«Geçen hafta da operatör alakoymuştu beni.»

Otobüs aynı titreşimlerle durduğu yerde duruyor. Yolculardan bir çoğu ise sabırsızlanıyordu. İçlerinden biri: «Ne oluyor canım? Yürüyecek mi, yürümeyecek mi bu otobüs?» diye bağırıyor.

«Bir adım ilerleyemez bu gidişe» dedi Seyhan Nevin'e.

Nevin başını salladı. Otobüsün önünü görmeye çalıştı.

«Bütün arabalar birbirine mi dolanmış, nedir?»

«Yok,» dedi Seyhan. «Bak. Şu aralıktan eğil de bak. Ölen bir arkadaşlarının resmini dolaştırıyor öğrenciler.»

«Neden bu saate kalmışlar?»

Buna bir yanıt arıyor Seyhan. Bulamıyor.

Yolculardan biri: «Bekleyemem, ineceğim» diye bağırarak kalabalığı yarıp öne doğru yürüdü:

«Şoför bey, aç kapıyı, ineceğim!»

Nevin'i de iyice itip onu büsbütün yapıştırdı Seyhan'a.

«Neden bu saate kalmışlar sahi?»

Seyhan'ın buna bir yanıt bulabilmesi için önce araçların önünü kesen, sonra istemeden de olsa trafiği birbirine dolaştıran yürüyüşçüleri tanıması gerekiyordu. Ama her gün biraz daha güç ayırdedebiliyor onları.

«Bilmiyorum ki..» diyor.

«Bütün gün çalışıyorsun. Sonra da apar topar eve koşmak zorunda kalınınca bir çok şeyi bilmek güçleşiyor. Nerdeyse bildiklerini de unutuyor insan.»

Böyle diyor Nevin. Çünkü Seyhan'ın yüzünde, göz-

lerinde özleme benzer bir şey yakalamıştı: Öyle ya. Kaç yaşında daha Seyhan? İşte bu çocuklar kadar. Benim kadar bile değil. Ancak bu çocuklar kadar. Onlarla olamayınca, sokaklara çıkamayınca benimle oluyor. Bir sığınma mı bu? Bir boşluk doldurma mı? Yok. Kötü sorular bunlar. Sersemce sorular. Şimdi burdayız. Aynı yollardayız. O çocuklar gibiyiz işte. Daha da yanyanayız.

«Arkadaşının abisinin verdiği o ilaçlar var ya Seyhan, babama çok iyi geldi sanıyorum. Yanmaları azaldı, biliyor musun?»

Seyhan'ın yüzündeki özlem mi kahır mı, keder mi, neyse işte o siliniverdi. Yürüyüşçülerin içinde olsaydı bundan daha işe yaramış duymazdı belki de kendini. Öyle sanıyor.

«Çok iyi bir çocuk bu doktor abimiz» diyor sevinçle. «Ne zaman istersek çağırabilirmişiz.»

Otobüsün ön kapısı bir körük pofurdamasıyla açıldı.

«Bekleyemiyecekler inebilirler!» diye bağırdı sürücü.

«Ne de güzel bir güneş. Batmasına yıl var sanki daha..»

Seyhan söyledi bunu.

«Hatta hiç batmayacakmış gibi..»

Otobüsün ardına dek açık kapısı, o kapıdan ürkek ürkek içeri dalmaya çalışan gün ışınları ikisini çağırıyordu. Bir seferlik kendi kendilerini geciktirmiş olmaya çağırıyor..

«İnelim mi?» dedi Seyhan.

«İnelim» dedi Nevin.

Bir yığın arabanın, korna seslerinin ortasına indiler.

«Bu otobüsün daha ne kadar bekleyeceği belli değildi.»

«Hiç belli değildi Seyhan.»

«Ne dedi?» diyor Nevin içinden. Ne belli değil? Ben ne dedim? Ben, havanın böylesi güzel oluşu hiç belli değildi, dedim.

«Nevin ne dedi?» diyor Seyhan da içinden. Orda ne kadar bekleyeceğimiz belli değildi derken ben, havanın böylesi güzel oluşu da bize belli değildi, demek istemiştim.

Elense birbirine girmiş araçlarla birbirlerini itip kakan, birbirlerine düşmanca haykıran insanlar arasında dikilip kalmışlardı. Vahşi hayvanlarla dolu bir ormanda yolunu şaşırmış iki çocuk gibiydi duruşları. İkisinden birinin akıl etmesi, gidilecek yöne doğru bir aralık bulup bir adım atması gerekiyor.

«Bence biz pazarın ordaki yolu tuttursak daha çabuk gideriz. Şurdan sapsak. Yokuşu tırmanıversek? Hani o yamaçtaki bostanlıklardan atlayıversek karşıya?»

«Öyle yapalım..» dedi Nevin de.

«Çünkü, biliyor musun, orada bir şey bekliyor bizi. Bahar. Sanırım orada, o çukurlukta baharı buluruz. Geçerken, kaşla göz arası bir selamlaşırız onunla.»

«Selamlaşırız» diye güldü Nevin. «Bizi bağışla bahar dostumuz. Senin hakkını veremiyoruz biz. Bağışla, deriz..»

Köprüyü, pazaryerini, yine bir dörtyol ayrımındaki çok kalabalık durakları ,ardından telörgülerle çevrilmiş geniş askeri bölgeyi, sonra o askeri bölgeden çıkan personel servis arabalarını ,otobüslerini geride bırakana dek çok az yanyana yürüyebildiler. Yayaları düşünmemiş bütün yolları bir an önce tüketmek için hızlı ve sık sık tek kolla gitmeleri gerekiyordu.

Şimdi ağaçsız, taşlık, çirkin bir yokuşu tırmanıyorlar. O zamandı işte. Nevin'in ayağı bir şeye takıldı.

Kıvrılmış paslı bir teneke mi, kıştan kalma bir çalı kökü mü ,ansızın sendeledi Nevin. Seyhan, elden kayan bir tabağı anında yakalayabilen iyi bir ev kadını gibi kapaklanıp yere sürtülmekten kılpayı kurtardı Nevin'i. İki omzundan birden yakalayıp doğrulttu onu.

Güneş, nerden çıktığı belirsiz iki küçük bulutun ardına girmişti. Şimdi bulutlar sıyrılıyor. Usul bir aydınlık hoş bir esinti eşliğinde gelip Nevin'le Seyhan'ın yüzlerini okşuyor. Nevin'in renksiz yanaklarında hafif bir pembelik. Seyhan'ın saç diplerinde yavaş bir ter çığsıması.

«Korkuttum seni..» diyor Nevin. Kendisi de derin bir soluk alıyor.

«Dizlerin, ellerin paramparça olacaktı.»

O dizler, o eller hiç düşünülmemişti. Kendisi bile. Şimdi nasıl içten bir telaşa düşüştü bu, Seyhan'ınki? Nevin gördü. Seyhan'ın rahatlayıp boşalan soluğunu duydu. Ta yanaklarında, alnında, gözlerinde. Çok yakın olmalılar. Seyhan da gördü. İlk kez. Nevin'in saçlarında iki beyaz tel. Ve vahşi hayvanlarla dolu bir ormanda, birbirlerine adlarıyla, yürekleriyle tutunan iki çocuk onlar. Seyhan, o iki beyaz teli Nevin'in saçlarından ayırıp parmakları arasında tutmak, tutup dudaklarına götürmek istiyor. Çok istiyor.

Nevin ansızın:

«Öyle bakma Seyhan!» deyiveriyor. Sesinde bir korku. Çok korku. Bu birlikteliğin bölünüp dağılması için uğursuz bir zil çalacakmış gibi. Şimdi, nerdeyse çalacakmış gibi. Paydos ziline benzemeyen, onları aynı yollarda ve aynı duraklarda, aynı itiş kakış içlerinde artık asla yanyana getirmeyecek bir zil sesi.

«Nasıl bakmayayım?» diyor Seyhan. Biraz ürkek. İçinin çırpıntısı: Nedir bu? O iki beyaz teli öpmek istemem nedir? diyerek.

«En çok şeyden korktum ben... Çoraplarımın parçalanmasından. En çok bundan korktum, başka bir şey değil.. Kapaklansaydım yeni bir çorap almam gerekecekti. Bu da hiç iyi olmazdı. Aysonunda...»

Böyle, sözcükleri üstüste yığarak, o zil sesinden böylece sakınacağını sanarak konuşuyordu Nevin. Daha bir yığın konuşuyor. Çünkü Seyhan şimdi omuzlarını koyverdi. O apaçık bakışları yüzünü, gözlerini, saçlarını taramıyor Nevin'in. Ama Nevin biliyor. Duyuyor. Seyhan'ın eli kendi kolunda şimdi. Dirseğine yakın bir yerinden tutuyor o el kolunu.

Seyhan, Nevin'in kolunun sıcaklığını duyuyor. O sıkışık otobüs içlerinde, itile kakıla onca yakın olmalarında hiç duymadığı bir biçimde duyuyor.

Şimdi tepeyi iniyorlar. Konuşmalı. Sürekli anlatmalı. Neden olmuyor? Neden eski konuşmaları, o dupduru sesleriyle en olmayacak şeylere gülmeleri, durmadan her şeye şaşmaları, günlük ağır yükleri böylece paylaşmaları yok artık?

Yokuş iyice dik ve Seyhan'ın ayakları kayıyor. Yine de eli hep Nevin'in kolunda.

«Kayıverirsen belki diye...»

Neden sonra Seyhan böyle bir açıklamada bulunmuştu ve bu açıklamadaki yapaylık utandırmıştı onu.

«Kayarsam ikimiz birden düşeriz Seyhan...»

Yokuşun beri yanı gölgeler içindeydi. Aşağıda üç beş bostanlık, lağım kokuları akşamın esintisiyle kendilerine dek uzanan bir kaç teneke evi çevreliyor. Kara bir toprak belli belirsiz gövermiş. Çukurda bahar selamlarını almaya henüz hazır görünmüyor. Yanından geçtikleri iki cılız ağacın ha patladı, ha patlayacak tomurcuklarını ise onlar seçemiyor şimdi. O derme çatma evleri çukurda, gölgeler altında görüverince ürküntüsüne bir neden buluyor Nevin:

«İyice geciktik...»

Bu neden kendisine yetmiyor. Onu rahatlatmıyor. Çok değerli bir şey yavaş yavaş elinden kayıyor da, bu kaymayı önleyemiyor sanki. Bunu önleyememenin telaşıyla pürüzlü çıkmıştı sesi. Öksürüyor. Yaklaşanı öksürüklerle kovalayacak.

Kötü bir şey geliyor. Kötü bir şey geliyor. Yaman ve yaban bir kuş kanat çırpıyor üstümüzde, diye gümbürdüyor Seyhan'ın yüreği de. Şimdi bir şey olacak. Şimdi yeni baştan bu koca kentte üstümüz açık kalacak. Üşüyeceğiz. Çok üşüyeceğiz. Nevin de, ben de... Bir şey oluyor. Bir şey karışıyor aramıza. Gelip bizim duru birlikteliğimizin içine burnunu sokmaya çalışıyor. Şimdi. Kanatlarını gümbürtülerle çarpa çarpa geliyor. Tepemizde dolanıyor. Omzumuza konacak. Şimdi konacak. Aydınlığımızı örtecek. Aynı zamanda kucak açıyoruz ona. Aynı zamanda da gelsin istiyoruz. Şimdi. Bekliyoruz.

Düzlüğe inmişlerdi. Şimdi en güç şeyi yapmak. Şimdi, önlenemez biçimde üstlerine üstlerine geleni yakalamak. Onu tutup ehlileştirmek. Yırtıcı tırnaklarını kesip, salyasını silip ehlileştirmek onu. Gözünü kapayacaksın, dişini sıkacaksın, güzellikle tutup aramıza katacaksın. Önden varolan güzellikleri incittirmeden. Yaşayana zarar vermeden, koruyarak, kollayarak yaşayanı.

İkisinin de içi böyle konuşuyor. İkisi de kapadı gözlerini.

Ilıktı ikisinin de dudakları. Aynı yollardan geçen, aynı duraklarda bekleyen ayakların aynı ağır yükleri taşıyan omuzların, kendilerine hiç izin verilmemiş, hiç tatili olmamış yüreklerin dudaklarıydı. Hırssız, hilesiz, boyasız ve pırıltısız. Ayakta durmak ve yaşamak isteyen dudaklardı. Ürküterek geleni ürkütmeden, bozup

kırmadan yanyanalıklarına katan, bu çocuksu gücü taşıyandı.

Şimdi kankardeşi olduk biz, diyor ikisi de içinden. Aynı anda açarak gözlerini, birbirlerine gülümsüyorlar.

Seyhan, az öncce Nevin'in saçlarında seçtiği iki ak teli ayırıp alıyor. Parmakları arasında tutuyor: Biri ben, biri de Nevin bunların.

Dünyanın en ucu bucağı görünmez sevgisiyle öpüyor parmakları arasındaki ak telleri.

Şimdi yürüyorlar. Yanyana. Kahırlı evlere, ağır işlere, sıkışık otobüs içlerine ve onları ürkütmek için üstlerine üstlerine gelebilecek nice şeye doğru gülümseyerek yürüyorlar. Taa uzakta, ufukta küçük iki nokta kalana dek.

AFŞAR TİMUÇİN
BİR YALNIZLIK HİKÂYESİ

Sıcak, hem de nasıl sıcak. Ağustos. Yalnızlıkta bir telgrafın gelse. Ya da telefon etsen kolayından. Ne diye telgrafın gelsin ya da ne diye telefon edesin? Telefon edecektin ya, deri ceketinin astarını yeniletecektik. Ne zamandır! Seni üç ayda bir görmek, seni görmek mi? Öyle bir tutuldum ki sana, o kadar olur? Bu yaştan sonra ne derler adama. Günde üç yüz kere, beş yüz kere seni anmak. Günde bin kere duymak seni.

Telefon çaldı. Odur. Onun sesidir. Beni arıyordur. Artık ben de sensiz yapamıyorum diyecektir. Biliyorum, bensizliğe alışmaya çalışıyor, ama yapamayacak. Beceremeyecek bunu.

— Kimi aradınız?

— Orası Güler konfeksiyon mu?

Bu sıcakta kim bilir neredededir? Neden arasın beni? Bu sıcakta beni ne yapacak! Ne yapacak bu sıkıntılı, bu cılız, bu renksiz, ışıksız adamı. Aynaya baktım, berbattı yüzüm. Yüzüm batık teknelerle dolu kapkara bir liman gibiydi. Sıcaktandır diye avutmaya çalıştım kendimi. Beni arayacak. Neden aramasın beni? Beni ne diye sevmesin? İlle dünya güzeli mi olmalı insan sevilmek için. Ne zaman kendimi çirkin bulsam Ertan'ı aklıma getiririm. Ertan, kambur Ertan, gitti Suadiye'nin en güzel kızlarından birini aldı.

İçimde bir ses, annemin sesini andıran bir ses —ama elbette benim sesim— nasıl çıkışıyor bana...

— Ertan dünyanın bütün güzel kızlarını alsa yeri-

dir. Sen en güzel yıllarını şiirle, miirle, serserilikle geçirirken Ertan okudu eczacı oldu. Fakültesini bitirir bitirmez açtı dükkânını. Kooperatife girdi, yazlık evini de aldı. Zaten oturduğu ev babadan kalma. Sen Ertan'la bir misin? Ertan elini sallasa...

— Anne, sus artık, ne olursun sus artık...

Şimdi telefon çalacak, görürsün. Onun masmavi sesi duyulacak. Kadifeden de yumuşak sesi. Pırıl pırıl. Nerelerdesin? diyecek. Buralardayım, diyeceğim. Buralardayım. Sıkıntı ve yalnızlık içinde. Neden aramadın beni? diyeceğim. Susacak, bir kahkaha atacak. Babam beni evlendiriyor, diyecek. Bile bile içimin yıkılıp gideceğini bunu söylemeden duramayacak.

— Eczacıyla mı?

— Hayır, montör Zeki'yle. Elbette eczacıyla.

Çalacak, telefon çalacak...

— Çalmayacak, diyor içimdeki ses, annemin sesi, benim sesim. Çalmayacak. O şimdi kim bilir nerelerde kimlerledir. Denizde, mavi dalgaların koynunda. Seni kıskandırmak için söylemiyorum. Kim bilir kiminledir! Hakkı da. Ne yapsın seni. Peşinde kim bilir kimler vardır. Benim çiroz balıklarından da zayıf oğlum. Benim şair bozuntusu evladım. Bari şu fakülteyi bitir biraz zorlan da. O zaman Aysel de arar seni, başkaları da. Şimdi bana soruyor kız anaları, ne iş yapıyor diye. Bir şey diyemiyorum. Birinde şiir yazıyor demiştim, katıla katıla gülmüşlerdi. Dondum kaldım, yerin dibine geçtim. Ne yapalım Edebiyat Fakültesi olsun, bitiriver. Belki kendi kendine bir iş yaparsın da elin para görür. Anacağının dayanacağı kalmadı artık.

Neden benim içimin sesi annemin sesidir hep? Neden ben hep annemin sesiyle düşünürüm?

— Alo! Sedat, sen misin?

— Benim.

Yüreğim hopladı.

— Ben yengen, Zeliha yengen. Annen evde mi?

— Evde değil yenge, Atmacalara gitti.

— Ne demek Atmacalar?

— Eskişehir'den komşumuz. Şimdi Fatih'te oturuyorlar.

— Sen yalnız mısın?

— Evet.

— Pekiyi annen gelince arasın beni. Bak, sana Sıdıka'nın da selamı var.

Yengem. Dayımın karısı. Topal yeğenini bana kakalamaya uğraşıyor. Hani bana kız vermezlerdi kolay kolay, yengem ne diye bana kız vermeye çalışıyor pekiyi? Ah, Aysel, bir anlasan, bir evet desen, kendimden de, yengemden de, yengemin yeğeninden de, içimde ikide bir başkaldıran anne sesinden de kurtulurdum. Bir göz odaya taşınırdık. Ben gider bir yerlerde çalışırdım. Sen de.

— O çalışmaz, diyor annemin sesi. Çalışsa bile kazandığı kendine yetmez. Onlar öyle bir eteklikle bir kış geçirecek kızlar mı? Hem neden geçirsin? Değer mi ölümlü dünyada, bir adamın, meteliksiz bir adamın aşk uğruna başını beklemeye. Aşk dediğin üç ay sonra pırrr! Ben babanın başını bekledim, ne oldu? Baban kazandığını rakıya verdi. Her gece yarım şişe rakı. Mezesiz mi? Mezesiz olsun. Bir de meze mi düşünecekti o parayla? Nur içinde yatsın diyelim gene de. Ölünün arkasından konuşulmaz. Ama baban bana gün göstermedi. Bir körle, bir topalla, bir kamburla evleneydim de, ay sonunu nasıl getireceğim diye geceler boyu uykusuz kalmayaydım. Ne güçlükle okuttum seni... Sonunda...

Aysel arayacak beni. Onunla uzaklara kaçacağız. Uzaklara. Birlikte olacağız hep. O bana üç çocuk doğu-

racak, iki oğlan bir kız. Onun gözü parada olmayacak, çocuklarında ve bende olacak. Ama, gözü parada olmadığı için, ben ne yapıp yapıp daha çok kazanmaya bakacağım. Belki şiirlerim de para eder bir gün. Tasarladığım kitapları bir yazabilsem, belki onlar üç beş kuruş getirir. Biliyorum, telefon çalacak birazdan. Aysel beni arayacak.

Parka çıksam. Bir paket cıgara alsam. Cıgaraya alışsam artık. Her cıgara yakışta annemin alaylı bakışlarını karşımda görmesem. Ben de herkes gibi rahat rahat içsem cıgaramı. Ben de bir insan gibi sarhoş gelebilsem eve. Rezillik çıkarsam. Aysel'in kapısına dayansam. Babasına posta koysam. Parka çıksam. Çıkmam parka. Aysel beni arayabilir. Aysel beni kaç kere aradı? Üç kere. Niçin? Üçü de sıradan işler için? Birinde yüzümü kızdırdım, gel seninle dayımlara gidelim, dedim. Güldü ,güldü, güldü... Delisin sen, dedi.

İçimdeki ses, annemin sesi:

— Telefon falan bekleme o kızdan. Git dolaş parkta, açılırsın. Cigara içme ama, görürsem başının etini yerim.

Hayır, içimin sesini dinlemiyorum.

İçimin sesini dinlemiyor muyum? Nasıl olur. O benim sesim. İçimin sesi. Benim, annemin sesi.

İçimde bir başka ses:

— Çılgınlık yap, diyor, umursama hiç bir şeyi.

Bense her şeyi umursuyorum. Telefona bakıyorum. Telefon çalmıyor. Bu çalmayan telefon bana bir çılgınlık yaptıracak. Oysa, benim çılgınlık yapacak yaşım geçmiş. Ben evde kalmış bir erkeğim. Ağırbaşlı olmam gerekir.

Telefon çalıyor. Annem.

— Ben biraz geç geleceğim, Nedime teyzen bırakmıyor, sen yemeğini ye. Parka çıkacak olursan ince ka-

zağını al yanına, unutma. Ben onda, bilemedin on buçukta evde olurum. Çamaşır değiştirmek istersen birinci çekmecede temiz donun var, atletin de mavi dolabın üstündeki yeşil bohçada. Sıkılırsan Emin bey amcana in, tavla oynarsınız.

RANA GÜNGÖRMÜŞ
KÜSKÜN

Getir Niko, bir bardak daha getir! Çek gözlerini, bugün yayımcının sevgilisi, yarın pek sayın ozan hanımın 'made in France' göğüslerinden de, içki getir sen!

Ha üç olmuş ha dört, ne değişir? Bir bardak, bir bardak daha derken her şey biter, yürek durulur, sızıp kalırsın bir köşede. Sonra bir güneş doğar. Kıpkızıl ve parlak. Tüm acılar diner, insanlar dost, kardeş olur. Yok olur sömürü, ezen, ezilen. Göz yaşlarının, kurşun yaralarının, korkuların yerinde sevda çiçekleri açar. Belki de hiç yağmur yağmaz, hep bahar olur...

Bir bardak daha, Niko'cuğum!... Uyumak, hiç uyanmamak. Dingin, rahat. Var olduğunu kanıtlamak için bir şeylerle uğraşır görünmekten uzak. Küçülmemek için küçültmeler, ne denli çok kişiyi aşağılarsan o denli büyümeler, işten olmak korkusuyla dinlenen, patronun çapkınlık masalları, yalnız kalmamak için ona buna ısmarlanan içkiler... İşte, içeride beklenen dışardaki yaşam!

... Senin yaşamın! Senin karın, senin sevgililerin, senin dostların. «Neden geç kaldın, çocuk bekledi?», «Neden gelmedin filme, harikaydı!», «Neden tamamlamadın çeviriyi, baskıya yetişecekti?». Neden? Neden? Neden? Bir yığın neden, senin nedenlerin... Ya nerde çözüm aranan başka nedenler? Hapis, işkence, ölüm... O kutsal kavga...

«Emilie'nin aşk hikâyeleri», işte senin kavgan! Kutsal ekmek kavgası ve çocuğun maması!...

Özgürsün elbet. Tüm özgürlükler senin. Aç kalma özgürlüğü, son meteliğine dek içkiye yatırma ve kitaplar üzerinde sevişme. İstersen sonuna dek aç Beethoven'i, kulakların patlasın. Ya da sabahlara dek oku, kör edesiye gözlerini... Dayan, diren, yılma! Sıkı tut yüreğini. Günün birinde her şey değişecek, bir güneş doğacak...

Hey, Niko! Kitaplarla, filmlerle, plaklarla verilmez kavga. Kokuşmuş küçük burjuva safsataları! Yak, yık tümünü, parçala! Kaç emekçi tanır Wajda'yı, kaç işçi okumuştur Russell'i...

«İnsanlar
bizim insanlarımız...»

Sus! .Susun! Sizin insanlarınız değil onlar! Pisletmeyin adlarını popo yalamaya alışmış dillerinizle. Susun, söylemeyin o türküleri! Sevda dizeleri ağzınıza yakışmaz sizin. Siz, sevgililerinizin kıçlarındaki benleri anlatın birbirinize ya da dostluk adına dostlarınızı nasıl kazıkladığınızı!...

Sen Niko, çek gözlerini üzerimden! Bakma bana öyle. Sizlerden değilim ben... İnsan gövdesiyle neredeyse, beyniyle de oradadır. Ben... Geçerken şöyle bir uğramıştım ben...

Şu uzun saçlı kız, neden bakıyor bana? Tuhaf gözleri var. Belki... belki başkadır o. Neden olmasın? Her gün yeni bir sevgili. Umut. Bir bakarsın, bir kadının bacak arasında gizlidir mutluluk.

Kalk! Kalk, git buradan! Burası senin yerin değil. Burada içki içilir ama içilmez. Reich'ın seks anlayışındaki sosyal içeriğin yapısı çözülür burada, Türkiye solunun içler acısı dramı, emekçilerin nasıl örgütleneceği ve sarışın ressam hanımın nasıl yatağa götürüleceği. Herkes tanır burada birbirini ve birbirinin göğüs cebindeki Türkiye'yi kurtarma reçetesini.

Bak, ne güzel anlatıyor büyük ozan ve çok büyük solcu ağabeyin;

«Bizim işçilerde iş yok, azizim. Tümden korkak bunlar. Dayanmalıydılar. Var mı 35 günde pes etmek. İşten atılmalar olacak elbette, grev bu. Yağmura çıkan ıslanır! Ama direnmek gerek. Biz, sosyalistler...»

Hadi çıkar sen de senin reçeteni ya da kalk git buradan!

Hâlâ bakıyor o kız. Güzelce... Nasıl yatar ki?

Sen Niko, dikme gözlerini üzerime. Sizlere benzemem ben! İstekli değilim burada oturmaya...

Bok sinekleri boka kendi istekleriyle mi gider ki?

Kalk git buradan, ardından bakakalsın Niko. Orospu çocuğunun teki zaten! Konyağının yarıdan fazlası su, rakısı desen beş para etmez...

İşçi Ahmet, çıtır çıtır yanan sobasının yanında kestane yiyordur şimdi. Ya da karısını dövüyordur. Belki kahvededir, pişpirik atıyordur. Sen de git yanlarına, ağzında leninizm, marksizm ve öteki izm'ler üzerine tüm okuyup belledikleri... Sen pişpirik bilmezsin ama, boş ver gitsin!

Olmadı git grevdeki bir fabrikaya. Ateş yakmışlardır şimdi, halay çekiyorlardır. Gir grev çadırına. Sıcak, demli bir çay, tavşan kanı. Onlarla birlikte küfür et patrona, sömürüye, ezene. Hatta onlardan daha fazla! Yüklen, bilen bir güzel, sonra çık gel, yeniden içmeye başla...

Niko! Deyyusun oğlu! Getir, bir tek daha getir! Getir, diyorum sana. Yalan türkülerin söyledikleri, yalan kitaplar. Gerçek olan bir tek şey varsa, o da içki... Yalnız içki! Bir de ölüm. Ölüm... Ö......

CANSEL'E
EVLİLİĞİMİZİN
YİRMİ BEŞİNCİ YILDÖNÜMÜ
ARMAĞANIDIR

Merhaba, yüreğime vuran aydınlık,
yuvamın direği,
tek dikili ağacım,
suyum, ekmeğim, havam.

Sen ne düşünürsün bilmem,
bana sorarsan:
Gözümü bir açtım bir kapadım.

A. KADİR

NAZIM'I OKURKEN

Başımda dorukların yeli
içim dışım fışır fışır deniz
bir kurşun sıksalar şimdi hani
bir damlası akmaz değil masmavi şorlar kanım
bir yaşımda değilim ve ölmemiş de veremden anam
koymuşum başçağızımı şimdi dizine koskoca adam
öylece uzanmış gibiyim.

Bestelemekte bir çileyi beşiğin gıcırtısı
içinde bir bebek kıpır kıpır
bit yürümüş olmalı takkesinden imiğine
o bebekte uyanmış gibiyim.

Kırmızı kırmızı yüzbin gözlü bir ağaç
altında sabun kaynatıyor yörük bacım
pire sıçıklı gömlek gibi serilmişim yunak taşına
yediğim tokacın hesabı yok
çitlembik sabunuyla yıkanmış gibiyim.

Bir yanımda güneş batıyor
bir yanımda şafak söküyor bir tevatür şaşıyorum
ışıyan sularda salkım söğütler ağlak
ve «yaralı bir atlı yuvarlandı atından»
al kanlara boyanmış gibiyim.

Bedrettin yakalanmamış daha Ağaç Denizi'nde
Serez çarşısında asmaya götürmüyorlar daha
yağmur çiseledi çiseleyecek
Börklüce Mustafa olmuşum da sanki ben
çarmıha gerilmişim deveüstünde Ayasuluğ'da
kol-kanat kırık, burunda burun yok, kulakta kulak
en ulu ağaçtan budanmış gibiyim.

Sizin anlıyacağınız
bizim Nazım'ı akudum yine baştan biti'ye
saygıyla şöyle ve hatim indirircesine
ve binlerce dizesi bir tek dize şimdi aklımda
«Aç kapıyı gardiyan!»
kırk yıllık hapismişim de sanki
elimde bir karanfil o yüzyıllık betondan
daha dün azatlanmış gibiyim.

FAHRİ ERDİNÇ

Metin Eloğlu'nun hoş gelip safalar getirdiği gün

— 1975 —

HAZİRAN ŞİİRLERİ

Hazirana doğru

Martta yağmasa
Nisanda dinmese
Mayısta bir iki
yoksulun sofrası güler mi ki...

Kışı uğurladık
yine buyur demiyesiye
öyle ya aç açık gelecekse
Gediz'de yer depremi Vietnam'da gök depremiyle
gelmesin bir daha böyle.
Tak dedi artık körpe canlara
kırk ateşle yanarak üşümek burda kızamıkta
ve uyandırılmak orda B—52'lerle.
Burda bitti yuttuğumuz tezek dumanı
orda bir yangındır saran dört yanı
burda sönen yoksul ateşi tandır
orda nice ocaklar
ve dökülen kandır.

Kışı uğurladık ya
bahara sevinsek de sevinmesek de
önümüz Hazirandır
ve sevsek de sevmesek de bellidir suçu
o da aylardan bir ay ama
Nazım'ı alıp götürdü bizden
bu ayın üçü.

Haziran yoklaması

Kaç yıl oldu yitireli Nazım'ı
varıp konuk olsak da evinde bu akşam
gönül razı değil
          ev sahibi yok
boş olacak sofrada yeri
ve önünde kadehi boş
boş olmıyan yalnız kavgadaki yeridir
işte bunca yıldan beridir
her yoklamada hazır
yine bayraktır ve bayrağı taşımaktadır
yine ivedili kanter içinde ve yüreği ağzında
azatlığa adanmış bütün yüreklerde yaşamaktadır.

Haziran temizliği

Bürtleyip çıkıyoruz işte topraktan
börtü-böcekle bir
bigüzel yunup arınmak vaktidir kirimizden
temizlik imandandır
          ve bitlilik ayıptır
asalak çoksa da sırtımızda toprağımızda
                    yerli ve yabancı
hepsi de sürülüp çıkarılacaktır
varılacak yere tertemiz varılacaktır yani
«yolcular yanılır yollar yanılmaz»
                    demiş Sayrani
işte biz de yolcuyuz
          çok eskiden yepyeniye
yolumuz dikenliyse de

ve yolumuz haramilerle kesik diye
sanma ki yollarımız kayıptır
Haziran güneşidir vuran umut tohumuna
bak ki Gazali'de kavaklar pamuklayıptır
Nazım'daysa gümbür gümbür bereket bulutları
Nazım'lı Haziranda kırk yağmurlar yağıptır.

Haziran dağı

Yanındaysan
yamacındaysan
bilemez ve kestiremezsin
nice uludur o dağ.

Yanındaydık
yamacındaydık
öyle bir tutkuydu ki onunla yoldaşlık
ne mutluluk olduğunu bunun
onu yitirince anlayıp aydık.

Yedi yıl mı uzaklaşmalıydık dağdan
daha bir anlamak için yüceliğini
nolurdu bırakmasaydı bizi
nolurdu biz gerilerde kalmasaydık.

Bakıyoruz uzaktan upulu dağımıza
dağ başını hep duman almış
doruğu hep öyle sevdalı ve sarp ve deli-dolu
yine o «demir çarık»larladır
yine o «manda gönünden yürek»ledir ustamız
teper durur önümüzde tuttuğu zorlu yolu.

Haziran rüzgarı

Bütün dilleri bilir
bütün türküler bağrındadır
          poyrazsa da lodossa da
                    Haziran'ın rüzgârı.

Çiçeğe durmuş tüm bitkilere
öpücüklü tozu götüren o.
Anne soluğunu
sevgili çağrışını
ve telli kavaklarda gelin pulunu
meltemle imbatla aklıma getiren o.

Karayel'de kurtlaşır
dondurur ısırır kırbaçlaşır
ve düşmiyegörsün bıçakla kesilmiş gibi bir
«Kurtuluş Destanı»nda Nazım'ın işte
yelkeni boş ve soluksuz Arhavili İsmail
kucağında kutsal emanet makinelitüfekle
o gün bu gün azgın sularla cedelleşir.

Bir derim rüzgârın uz eseni var
bir derim aykırı eseni vardır
ve aykırı bir rüzgârdır Nazım'ı şehrinden atan
ve şehrine dönemeden aramızdan alan da
                    bir Haziran rüzgârı
der ki oysa Nazım kendisi
ne mutlu bana dostlar
«döndüremedi beni rüzgâr
          havada yaprağa
ben kattım önüme rüzgârı.»

Haziran 1970 — FAHRİ ERDİNÇ

SİZ ÇOCUKLAR

Sizi değil öpmeyi, unutuyorum sevmeyi
Öpmekle sevmek ayrı şeyler çünkü
Bunu çocuklarımdan biliyorum
Sarhoşum, dut gibiyim, yüreğimde bir ince sızı
Kendimi anımsamasam da sizi öpüyorum
Alışkanlıklar sevmek değil çünkü

Gözümde tütüyor çocukluğum, öpülmezliğim
Babamı daha çok seviyor, anlıyorum şimdi
Bir kış gecesinde, gece yarısında
Takma dişlerinde dilini dolaştırarak
Belki sarhoştu, belki dut gibi
Ama yüreğinde bir ince sızı
Ve yastığımın altına bir çukulata bırakarak

Sizi öpmeyi, sevmeyi de unutuyorum çocuklar
Çeşitli bayraklarda, bayraklar altında doğuyorsunuz
Asya, Avrupa, Afrika, Amerika, Avustralya'da bir bayrağın

İstemiyorum büyümenizi hiçbirinizin
Kıyamıyorum hiçbirinize
Sonra arıyorum haritalarda, kitaplarda, sokaklarda
Hiçbirinizin göremiyorum yaşadığını

Gözlerimde buğulu bir kamera boyuna sizi yaşıyorum
Ve şimdi çocuklarımın uyumuş kirpiklerine bakarken
Çoğalmış bayraklarla, çoğalan ayrılıklara
Size nasıl yetişemiyorsam, nasıl öpüp sevemiyorsam sizi
Onları da öpüp sevemiyorum, yetişemiyorum
Bir dudak yakınlığında bile

Geceydi, herkes yatmıştı gökyüzüne baktım balkondan
İki yıldız birbirinden uzak, çok yakın birbirine
Antenler olsun geçirirdi sevgileri, düşündüm
Ben sevmeyi istiyordum, antenler öptürmemeyi
Birden sırtımda anamın «oğlum yat» diyen sesi
Çekilmiş, gecikilmiş doğumlardan

Siz çoccuklar bayraklar altındasınız
Nerelerde ama?
Sizi öpmeyi, sevmeyi unutuyorum
Yüreğimde bir ince sızı duyuyorum
Çünkü herkes unutuyor sevmeyi
Benim gibi
Babam gibi

OĞUZ ARIKANLI

YERÇEKİMİ

En çok kışları düşünüyorum seni
hava karladığı zaman doruklarda
deryada boğuşurken tekneler, denizciler
kentim yiterken sis ve dumanda
hep düşünüyorum düşlüyorum seni
kayın ağaçlarıyla kavaklarla birlikte.

Kavak var ama kayın ağacı yok Ankara'da.

Gene seni çalışıyorum, gene acemiyim,
tutuk, sakar, yüzüne gözüne bulaştıran,
birşeyler öğrenmeye çalışıyorum gene senden,
bir sis çanı gibi yaşıyorsun aramızda;
sağlam, sırım gibi, eski toprak!

Hergün «ustam» diyebilmek isterdim sana,
dükkânlar açılırken bedestende, çarşıda,
paylaşmak isterdim gurbet ve kederini;
sen demirci olsaydın ben de çırağın
sen duvarcı olsaydın ben de çırağın
ellerine su dökseydim günbatımında
havlu tutsaydım hünerli ellerine,
ve elimde sepet akşam üzeri
erzak götürseydik eve
akşam yemeğine.

Tek oğlum senin öldüğün yıl doğdu,
oğlum senin ölümünle yaşıt,
bayram yerine dönerdi haylaz yüreğim
tanığım sen olsaydın nikâh günümde
ve adını sen koysaydın güzel oğlumun.

ÖZDEMİR İNCE

UFUKTA ÖZGÜRLÜKLE SARMAŞ DOLAŞ

Merhaba ey meraklanma günleri
Bazı şeylere bir anlam veremediğim
Yapraklardan dökülen kelebeklere örneğin
Zambakların hırslı gülüşüne
Ya da saplarını kötüleyişine güllerin

Merhaba ey dalyandaki çakır mavi
Rumelikavağının ordan süzülen martı
Sizin için vurmaktadır
Her dakka göğüs kafesimin patpatı

Merhaba telli duvaklı dünya
Görkemli Nemrut, Ararat, Süphan
Ve halkın iskân ve isyanı
Ateşten sağnaklar tutuşturan
Cesur güzel kahredici çıngı

Merhaba ürpererek üşüyen papatya
Silvandaki solgun kır çiçeği
Unuttum sanma sözüm sana da
Ayağımdaki esaret zinciri
Çünkü şahin direnişli kavga
Sizden yana dalgalanmaktadır

Gün gelir, yüreğin yüreğe söyleyeceği olur
Bir tufan sonrası zafer güvenini
En ücra köşelere, uca tepelere doğru
Ufukta özgürlükle sarmaş dolaş
Barışa kardeşliğe özveriye dair

AHMET ADA

GURBETTE BİR DENİZCİ TÜRKÜSÜ

Gün büyütürse ışıklarıyla umudumu
uzak bir kentte denizi dinlerken
içime köprüler kurardı sevinçden gökkuşakları
ölüm olmaz gibi dalda tomurcuk patlarken

Sevgilim ağzın gül kokordu aşkından
martılar götürürken sevgimizi uzaklara
şimdi kalbini aşkla silahlandır
ya da hazırla gözlerini aydınlıklara

Aşılırsa gecede hazırlanmış tuzaklar
denizi duymanın umutlu yaşamanın sevinciyle
gelecek baharın kiraz çiçekleri
dudaklardadır şarkısı birlikte olmanın

Kirli denizler taşıyorsa yorgun mavnaları
artık doğacak güne yolcuyum ben
gurbette bir denizci türküsüyle
ölümün düşmanı çocukların dostuyum.

ÖMER ATEŞ KIZILTUĞ

GENÇLİĞİN KÖPRÜLERİ

kan fışkırıyor yine
ancak eylem kanıdır parlıyan kanımız
kanlı kuleler altında
yarıncıl köprülerdir kurulan köprülerimiz
sabah güneşinde
duru sularını bulur martılar
buradan geçen kişioğlu
büyük bir kayanın midye biçimli
olduğunu farkeder

YIKILIYOR KANLI KULELERİ
HERSEGNOVİ'LERİMİZİN
YIKILIYOR BABİL KULELERİMİZ

sevgi dolu yürek atları ile
aşarız yarın tüm surları
surlarımızı
kardeşlik-birlik kanı var
temelinde BUGÜNÜMÜZÜN
gerekirse yine kan ile pusu
kurarız başında köprünün
KÖPRÜLERİMİZİN

İLHAMİ EMİN

SENİN İÇİN

Onca yanmam boşuna değil
Gün dönüyor bak
Ağaran başka şey burada
Dallardan sarkan başka

Başımda dönen mavi kırlangıç
Beyaz beyaz akasya
Ve sütbeyaz gülen kız
Nereden çıktınız şimdi

Nem varsa alıp gitmedi mi
Fesat yıllar
Beyazdan yana

Ya sen
Sen nereden çıktın
Çocukluğumun ak dünyası

Ve şimdi elbette ki başka
Akasyalar - karçiçekleri
Tutkum başka

Yüreğimin onca yanması
Yolumun ahretleri dolanması
Kara toprağın ak sütü
Senin içindir dönen gün
Senin içindir çatlayan tohum
Senin için

ZEKİ COŞKUN

BİLGELERİN ÖLÜM TÜRKÜSÜ

Ölümün üstüne sünger çekin
Yaşayandan başkası bilmez yaşadığını
Ölümü zambaklarla süslemeyin
Giden aldı götürdü yanlışını

Geriye umut kalmış gibi
Acıyı anılarla beslemeyin
Vazoya dün koyduğunuz çiçeği
Kısaca her şeyiyle aştığınız gerçeği
Ölü resimleriyle süslemeyin

Yalnızlığa o kadar gücenmeyin
Saplanmayın bilgi kitaplarına
Çaresiz kalanı da anlayın
Sıradan sevinçleri küçük duyarlıkları
Akşamcılıkları hoş karşılayın

Sakın ölüme geç kalmayın
Kızmayın çanları erken çalana
Ölü evlerinde toplanmayın
Hele yaşadıysanız hiç korkmayın
Ölüm el sürmez yaşayana

AFŞAR TİMUÇİN

KUŞKULU TÜRKÜ

Düşünce denizi bir kuyu
Düşler durur yanında uykuyu
Geç kalmak yoksun kalmak olmasın
Düşünce denizi bir kuyu
Şehrin varoşlarında başlatır
Şehrin göbeğinde vurur korkuyu

Bir gün özlersem yanında uykuyu
Yorgun yıllar işlemiştir yüzüme
Demek ki derinleşti çizgilerim
Kendimi bıraksam sana küsebilirim
Gene de ne güzel seni özleyebilmek
Yağmur er geç yıkacak kuşkuyu
Sabahımı ufukların doğuracak

Bakışın uzaklarda titreşen
Bir masalı başlatacak denizde
Gümüş sularla dolacak kuyu
Düşünce denizi bir kuyu
Bakışın ergeç silecek korkuyu
Geç kalmak yoksun kalmak olmasın
Denizler geçilmesin çiçeklerden

AFŞAR TİMUÇİN

SAVAŞLARIN DÜŞÜNDÜRDÜĞÜ TÜRKÜ

Sen ölürsün de yapamazsın bunu
Öldüremezsin bataklıkta kayık yüzdüren
Sabahların altın saçlı çocuğunu

Kimseyi umudundan edemezsin
Toprağa ekemezsin ölüm korkusunu
Sevinçleri kökünden sökemezsin
Değirmende kimsesiz bırakamazsın unu

Sen ölürsün de yapamazsın bunu
Vuramazsın kıyıda uzakları gözleyen
Sabahların gül yüzlü çocuğunu

AFŞAR TİMUÇİN

DERGİDEN

ADALET AĞAOĞLU'NA SORULAR

AFŞAR TİMUÇİN — Sayın Adalet Ağaoğlu, roman sanatı yazı sanatlarının en olanaklılarından biri. Şiirde olduğu gibi belli bir anlatım biçimiyle kısıtlanma ya da hikayede olduğu gibi bir ya da birkaç boyutlulukla, bir ölçüde de oldukça dar bir hacimle kısıtlanma yok romanda. Roman, belli ki, öbür yazılı sanat türlerine göre alabildiğine anlatım olanakları içeren bir genişlik, bir çokboyutluluk taşıyor ya da taşıyabiliyor. Bu konuda siz ne düşünürsünüz? Siz roman yazmanın kuramından öte deneyimine varmış biri olarak bu genişliği, bu çokboyutluluğu nasıl kullanmaktasınız?

ADALET AĞAOĞLU — Burada çokboyutluluğu, sorunuzun içinden de yansıdığı gibi, salt oylumda kısıtlanmama, anlatım olanaklarının zenginliği, derinliği ve genişliğine açılabilme anlamında düşünmek gerekiyor. Yani roman olanaklarının tümünü, anlatım teknikleri olarak, seçmeye hazır bir bollukla önümüzde hazır tutma anlamında. Bu parantezi açmak gerekiyor. Yoksa, bilirsiniz, yerinde söylenmiş tek bir sözcük bile çokboyutlu bir sözcük olabilir. Bir dizenin önümüze açtığı çokboyutlu dünya bazen bütün o anlatım olanaklarına yaslanmış üç ciltlik bir romanda bulunmayabilir.

Evet, yazı sanatları arasında roman, anlatım olanaklarının zenginliğiyle de, oylumunun pek fazla kısıtlanmayı gerektirmemesiyle de, anlatım tekniklerinin çeşitliğiyle de en 'özgür' tür. Ama aynı zamanda ro-

man, saydığımız bu olanaklar karşısında, deyim yerindeyse, bazen öylesine açgözlü, hatta bazen o olanaklara karşı öylesine dirençsiz ki, bu olanaklardan bir tekiyle bile sırasında üç ciltlik, beş ciltlik, dokuz ciltlik romanlar yazılmış. Bu gün de yazılıyor. Bu büyük oylumlu romanlar içindeyse, yazı sanatının anlatım olanaklarını çok iyi hazmedenler de var, mide fesadına uğrayıp bunları kusanlar da. Romanda anlatım ve teknik olanaklar deyince, oylumla ilgili bir durumun yanına, romanı çeşitli ağızlardan anlatma, iç monoloğ, bilinçakımı, mektup, masal, destan, şiir, karşılıklı konuşma gibi pek çok olanağı hatta bazen roman yazarının selamsız sabahsız roman dünyası içine dalıvermesini de katabiliriz. Ya da Emil Zola gibi bu olanakları kullanma alanını bir yerde görmezden gelirken öte yanda romanın kurgusuyla, özüyle, insansal yanıyla, roman kişileri arasındaki ilişkilerin sağlanmasıyla hiç bir ilintisi bulunmayan yığınla nesnenin, öteberinin, kendi çizgisinde bir gerçeklik sağlama amacıyla romana tıkıştırıldığını da. Bütün bunlara karşın, tek kişinin bakış süzgecinden geçirilerek bazen iyice yalınlaştırılarak, bazen iyice karmaşıklaştırılarak ve yazarın yine kendi dünya görüşüne bağlı olarak, bu temele oturtulmuş, oylumu ise uzun bir hikaye boyutuna varmayan romanlar dün olduğu gibi bu gün de yazılıyor. Düne baktığımızda uzun bir süreci içeren, çok kişili, bol olaylı, geniş bir alana yayılmış bir **Savaş ve Barış**'ın yanında **İnsancıklar** gibi, yalnızca iki kişi arasında yazışılmış mektuplarla örülen, yani yazın olanakları içinde yalnız mektup türünü kullanmış bir romanı da pekala sağlam, bütün bir roman olarak kabul edebiliyoruz.

Kısacası, oylum genişliği gibi, yazı sanatının öteki olanaklarını kullanmak da, kullanmamak da her zaman bir romanın eksik ya da fazla, sağlam ya da çürük,

zayıf ve yarım olmasını belirlemekte yeterli ölçütler değil. Hem hacim, hem anlatım biçimi ve tekniklerinin birbirinden farklı kullanıldığı çağdaş romandan da ilk aklıma gelen iki örnek vereyim: Marquez'in **Yüzyıllık Yalnızlık**'ı, Desnoes'in **Azgelişmiş Bir Adam**'ından en az üç kat daha oylumlu bir roman. Yalnız bu da değil. **Azgelişmiş Bir Adam**'da biz, bir roman dünyasını birinci tekil ağızdan, bir küçük burjuva aydınının ağzından ve herşeyi onun bakış süzgecinden geçmiş biçimiyle algılarken, **Yüzyıllık Yalnızlık**'ta üçüncü tekil ağızdan geçirilerek önümüze konulan roman dünyasının uzun bir tarihsel süreci içerip, efsane ve destanla sarmaş-dolaş, toplumun geleneksel anlatım biçimleriyle olduğu kadar bu topluluk insanlarının iç yapılarıyla da uyumlanmış bir bütünlük taşıdığına tanık oluruz. Marquez, efsane, düşsel dünya, katı gerçek, mizah; işte bütün bunların arasından geçerek, daha doğrusu romanını bütün bunların arasından geçirerek, kitabın en başına da Buendia Ailesi'nin soyağacını küt diye yerleştirmekte hiç bir sakınca görmeyerek, bin yıl yazsanız tükenmeyecek o 'yüzyıllık yalnızlık'ı, ortalama bir roman oylumu çerçevesinde yansıtmayı başarır. Bir ailenin yıllar içinde yapıp-etmeleri aracılığı ile bir toplumun ve o toplumun yaşadığı yerin yüzyıllık serüvenini de içiçe, biri ötekinin kopmaz bir parçası olarak verir. Saflıklar pislikler, hayalcilikler, çılgınlıklar, yiğitlik ve alçaklıklarla doludur bu tarih. Gülünçlü ve hüzünlüdür. (Romanda anlatım olanakları deyince, tam burada Venezuella'lı M. Otero Silva'nın **Ve Gözyaşlarınızı Tutun**'unu da anmanın sırası. Bu kitapta roman anlatımının karşıtlıklar ve koşutluklarla yanyana, içiçe sürmesi gibi, roman kişilerinin karşıtlıklar ve koşutluklarla gelişen yaşamlarının, hepsinin de belli bir uyumla aynı sona varışı üstünde durmak gerekir.)

Yüzyıllık Yalnızlık'ın hemen yanında anladığım, kurgusuyla, anlatım biçimiyle bu romandan tümüyle ayrılan **Azgelişmiş Bir Adam** ise, öncelikle dıştan içe, sonra içten dışa sürekli gidip gelmelerle açılan **Yüzyıllık Yalnızlık**'ın tam karşıtı, hemen bütünüyle içten dışa, anlatanın kendi üstüne kapaklanmış bir anlatımını içerir. Ama birincisi bütün o uzun süreçte, o çok kalabalık kişileri, o hayaller ve serüvenleriyle bir topluluktan geçerek bize bireyleri yansıtmakta nasıl geri kalmıyorsa, **Azgelişmiş Bir Adam**'ın herşeyi tek kişinin bakış süzgecinden geçirerek dışlaştıran anlatımı da, çok kısa bir süre içinde Küba'nın dününü, bu gününü ve füze rampalarıyla donatılmış şu gününden yarınına da uzanmamıza engel olmaz. Bu romanda da tekten, bireyden genele yöneliş sözkonusu.

Bu iki örnekten biraz daha açılarak, romanda anlatım olanakları konusunu, özellikle de günümüz açısından daha iyi belirleyebilmek için Oscar Lewis'in **Sancez'in Çocukları**'na bakalım. Bu romanda yazar, roman adına bu güne dek bilinen bütün anlatım olanaklarını bir yana bırakıyor. Çağın kendisine bağışladığı bir başka olanağı, ses bandını kullanıyor. Yalnız sesbandını. Yalnız bu olanağı kullanarak **Sançez'in Çocukları**'nda, evet, belki klasik romanla artık hiç bir ilişkisi olmayan, ama bize «Yok. Bu bir roman değil» demek iznini de vermeyen bir roman dünyası kurabiliyor. Gerçekten burda artık **Sançez'in Çocukları** bir roman mı, değil mi diye tartışmak boşuna. Çünkü burda yazarın ses bandını romana, bütün öteki yazınsal anlatım olanaklarına ek, yeni bir olanak olarak kattığını gözlemliyoruz. Bunu gözlemlediğimize göre, bu gün Zola'nın gereksiz nesnelerini romandan sürüyüp çıkarmayı ya da bizim pek çok romanımızda gerçeklik duygusu yaratma çabasıyla tıkıştırılan pek çok tek bo-

yutlu fotoğrafı, ardarda sıralanmış günlük konuşmaları vb. yi elemeyi nasıl özleyebiliyorsak, çağdaş roman deyince de, bizde yansıtılmak istenenle bir uyum, bütünlük duygusu yarattığı ölçüde, romanın ses bandıyla da yazılabileceğini benimsemek durumundayız.

Bütün bunlar neyi gösteriyor? Yazın olanaklarını, o olanaklara çağın getirdiği yeni olanakları da katarak kullanmak ya da o olanakların bir bölüğünü kullanmamak gibi, roman dünyasını genelden bireylere ya da bireyden genele açılarak kurmak da ancak yazarın dünya görüşüyle ilgili. Bütün bunların, yazarın dünyaya bakışıyla uyumlu bir kullanım olup olmadığıyla. Burda o olanakların kullanılma yeri ve boyutları, bir romanın genişliği, oylumu sorunu artık, yazarın önümüze koymak istediği dünyanın doğa-toplum-insan ilişkileri açısından reddedilemiyecek bir dünya olup olmadığı sorusuna bağlı. Bu ilişkiler ortasında insanın iç dünyasının başkalarıyla ortaklık kurulabilecek bir biçimde yansıtılıp yansıtılmadığı sorusuna bağlı. Benim üstünde durduğum, yazı olanaklarını romanda kullanırken yapmak istediğim de bu sorulara olumlu yanıtı taşımak. Taşıyabilmek. Bütün bu olanakları, andığım *ilişkiler açısından ve andığım iç dünya ortaklığını* kurabilme açısından nasıl uyumla kullanabilirim? Bu bir seçme, ayıklama ve birleştirme zorunluğunu içeriyor. Yazınsal anlatım olanaklarının zenginliğine, genişliğine şimdi yeni olanaklar da eklendiğine, beri yanda bu olanakların bir çoğu günümüz bildirim ve iletişim araçlarıyla sömürülüp tüketildiğine göre, roman yazarı bu gün önündeki bu zenginlikler ya da tüketilmişlikler karşısında daha tetik durmak zorunda. Bu olanaklar dünden daha çok bu günün yazarı önünde hem sonsuz bir 'fırsat', hem sonsuz bir 'tuzak'.

Romanda yazı sanatlarının bütün olanaklarından

yararlanmak sonsuz ve sorumsuz bir özgürlükle bir yığma sorunu olarak ele alınmamalı. Roman oylumu, en kısa boylusu bile bize bu özgürlüğü verdiği için, bollukta yüzerken boğulmak, romanı boğmak işten bile değil. Ben işte, bu çok zengin olanaklar karşısında bir kolaylık duygusundan çok, bir seçme güçlüğü duygusu yaşarım. Yoksa ne kolaydır «Bir gün...» diye başlayıp başını alıp gitmeler..

Bütün anlatım biçimleri aynı romanda kullanılabilir. Ben kullanıyorum. Daha doğrusu seçme çabasına katlanarak kullanmaya çalışıyorum. Ama kullanmış olmak için değil. Tek başına biçimsel bir kaygım olduğu için değil. Bu değişik anlatımların ve anlatım tekniklerinin romanda ve hikayede birkaç işlevi birden olduğuna inandığım için. Bir romanın ya da hikayenin içerik-biçim bütünlüğünü, bu uyumu dengeyle sağlamaktaki geçerlikleri oranında. Ayrıca roman ya da hikayeye kendi iç sesini, müziğini vermeyi gerçekleştirebilme amacıyla. Ayrıca, dünya görüşüme uygun gerçeği yansıtmakta yardımcılıkları oranında.

Romanın oylumu konusu ise, özellikle çağımızda okura karşı insaflı olmaya çağırıyor yazarı. Giderek daha çok yalın, giderek daha çok yoğun yazmak zorundayız. Gazeteler, radyolar, televizyonlar herşeyi günlerce, aylarca sündürüyorlar. Roman çağımızda varlığını korumak ve gününe yaraşır olmak istiyorsa, oylum açısından da sünmemek, esnememek zorunda. Yalınlık ve yoğunluk derken ama şunu da söylemem gerekiyor: Yalınlık tek, düz bir çizgi değildir. Yaşam kadar karmaşık bir çizgiler yumağıdır. Ben bu yumağın karmaşıklığına dalmaktan kaçınmıyorum, ama bütün yazınsal olanakları romanı dokumaya elverişli bir dengeyle kullanabilmek için o yumağın sarılıp çözüldüğü uçları elden kaçırmamaya çalışıyorum. Bunu amaçlıyorum.

AFŞAR TİMUÇİN — Öteden beri bizde hikayeyle romanı birbirinden ayırmaya çalışırken (bu ayrım çok önemliymiş, ille de yapılmalıymış gibi) yazılı sanat ürününün hacmine bakarlar. Dar hacimlileri hikaye diye bir yana ayırırlar, geniş hacimlileri roman diye o yana koyarlar. Hacim ölçülerinden giderek güreşçi tartar gibi yapılan bu ayrım sanırız size de sağlıklı gelmiyor. Öyleyse nasıl edelim de bu iki şeyi birbirinden ayırmak gerektiğinde kullanabileceğimiz ölçütlere ulaşabilelim?

ADALET AĞAOĞLU — Gerçekten yanıtı güç verilebilir bir soru bu. Güçlüğü bazı ölçütlere önden koşullanmamızdan doğuyor. Ama güç de olsa, değişmez sanılan bu ölçütleri kırmamız, o ders notlarını yeniden yazmamız gerekiyor.

Bence de hikaye romanın ne daha kısa boylusu, ne daha az kilolusu. Aynı şekilde hikaye bana göre bir romanın parçaları da değil. Roman da bir çok hikayenin bir araya gelmişi olmadığı gibi. Ben hikayeyi, romana açılacak bütün ipuçlarını içeren içermesi gereken bir tür diye düşünüyorum. Bir hikaye salt bir an'ı yansıtmayı amaçlamış olsa bile, o anda ve hikayenin kendi boyutları içinde doğa, toplum, insan ilişkilerinden doğan gerçeğin önceden görülememiş bütün bağlantıları, bir çelişki ve çatışkılar içiçeliğiyle bulunabilmeli. Romandan beklenen hikayeden esirgenmemeli. Bakın ben bir an'ın da romanı olabileceğini düşünürüm. 'Olabileceğini de' demem yanlış. Roman, hikaye adına bilinenin de ötesinde tek bir an'dan, tek bir durumdan, hatta bazen tek bir kişiden kaynaklanır. Ama o anları, durumları, kişiyi ya da kişileri; andıklarımızı vareden, o durum içinde vareden herşeyi bütün bağlantılarıyla yansıtmak sözkonusu olduğu için, roman okura, çoğu kez roman incelemecilerine bile uzun, yaygın bir za-

manın, pek çok kişilerin ve olayların belli bir kurgu çerçevesinde bütünlenmesiymiş gibi görünür. Roman yazmayanlara nasıl görünürse görünsün, bana göre bir romanın ana gözü, çıkış noktası, tıpkı hikayeninki gibi hep o an'lar, o durumlar, o kişi ya da kişilerdir. O bir tek durumun bize verdiği duygu ve düşünce uzantılarına doğru yolalmaya ,o durumun ya da an'ın üstünü kazımaya başladığınız, yani bunlardan herhangi birinin dününü, bu gününü ve geleceğini kendi yer ve ilişkileri içinde kurcaladığınız zaman, ötekiler de içten dışa, dıştan içe, kendi yerleri ve zamanlarıyla ve hep birbirleriyle ilişkili olarak roman dünyasında boygösterirler. Bir hikayenin çıkış noktası bir romanın da çıkış noktası olduğuna göre, öyleyse diyeceksiniz, neden roman? Yazara göre bir an'dan, bir durumdan kaynaklanıp kurcalanmaya ve yansıtılmaya değer herşey hikayenin de alanına girdiğine göre neden roman?

Bir an, bir durum, bir olay, bir kişi ya da kişi ilişkileri karşısında algılanmanın ve duyarlığın tek saniye atlamaksızın akılla, düşünceyle çakıştığı o bilinçli nokta, yaşamada da bazen edebiyatın bir dizesi, bazen uzun ya da kısa bir şiiri bazen bir hikayesi, bazen de bir romanın ayları, yılları kaplıyacak sürekliliği ile varolmaz mı? O bilinçli çakışma noktası karşısında yazarın yansıtma yolunu seçme durumu, öyle sanıyorum ki, romanla hikayeyi birbirinden ayırmamıza yetecek bir ölçüttür. Ama başka ölçütler de aranırsa, hikayenin romana göre şiire daha yakın durduğunu, durması gerektiğini söyleyebiliriz. Bir de hikayenin oraya yakın durabilmesi için, bir şeyi, bir durumu soyutlamak amacıyla değil ama, somut olanı daha yoğunlukla genelleyebilmek için anlatım teknikleri olarak simgelere, allegorilere, masal dünyasına başvurmaya izin tanıdığını vurgulayabiliriz. Bunun, benim anladığım anlamdaki hi-

kaye için çoğu kez bir zorunluk olduğunu bile düşünüyorum. Bunlara, başka bir ölçüt olarak şunu da eklemek gerekiyor: Temelde bir an'dan, bir durumdan, bir kişi ya da olaydan yola çıkıp belli bir süreç içinde, anlatılanla anlatım biçimlerinin belli bir uyumu çerçevesinde, belli yollardan geçerek dışlaştırılmaya değer bir şeyi, bir sorunsalı yansıtmaya çalışmak demek, romanın da, hikayenin de bir düşünceyi, üretken bir düşünceyi içermiş olması demek. Ama hikaye o düşünceyi tek ya da iki-üç kanaldan geçirerek okura taşırken ve bu taşımada yardımcı olarak insandan başka bir ağaç, bir kuş, ya da ne bileyim paslı bir demirin toprakta duruşunu seçerken, roman aynı düşünceyi birçok düşünce kanallarından geçirerek ortaya koyar. Böylece de bir çok düşünceyi ,temelde yazarın dünya bakışını bozmayan, zedelemeyen bir çok düşünceyi aktarır okura. Ama romanda bu yapılırken insan durumları yalnız insanlararası ilişkilerle açımlanabilir. Yani hikayede, az kanaldan geçerek çok düşünce üretebilmek için insanların yerini nesneler, şey'ler de alabilir. Onlarla bazen bir fıkra, bazen bir masal, bazen bir kıssa anlatılır gibi, insan gerçeğine yaklaşılabilinir. Her ikisinin de yani romanın da ,hikayenin de ama, okura verdiği estetik haz, güzellik duygusu ayrı ayrıdır. Aynı düşünceyi, bir gerçeği kurcalarken neden okuru bu değişik 'haz' zenginliklerinden yoksun bırakmalı? Bütün ses zenginliklerini içeren iyi bir türkü, aynı zenginlikleri içeren iyi bir korodan daha mı az müziktir? Bakın, serüvenler dizisi, olaylar ve olaylar ardardalığı günümüz okurunu pek ilgilendirmiyor artık. Çünkü serüvenin anlamı da, boyutları da çok değişti. Bir hikaye ya da romanda, bir çok olaylar dizisini içeren serüvenleri okurun kendisi her gün biraz daha çok yaşar hale geldi. Zamanımız okurunun artık bir düşünce serüveni içinde, ken-

di düşüncesinin dolanamadığı, kendi düşüncesinin gidemediği yollarda dolaştırılması gerekiyor. Dünden daha çok bu gün gerekiyor bu. Bu nedenle de yazar, hikaye ile romanını her gün biraz daha artan bir zorunlukla, bu düşünce yollarında birbirine gittikçe yakın sınırlarda tutmak durumunda. Yazarın roman dediğine «bu bir uzun hikayedir», ya da yazarın hikaye dediğine «bu bir kısa romandır» yargısını dışardan vurmak, günümüzde artık boy-pos, oylum ölçüsüne göre bu iki türü birbirinden ayırmayı yeterli bulmak demek. Çağımızın olağanüstülüklere pabuç bırakmayan okuru karşısında yazar yeni duyarlığını bütün bağlamları ve çokboyutluluğu ile ama ancak bir ya da bir kaç sazla iletiyorsa buna hikaye; aynı duyarlığı, aynı duygu ve düşünce dünyasını olabileceği kadar çok sazla, uyumlu seslerle yansıtıyorsa buna da roman diyebiliriz belki. Yine de ikisinde de eninde sonunda örülen bir dünyadır. Yeniden kurulup yeni bir duyarlığa doğru bütün kapı ve pencereleri ardına dek açık tutan bir dünya.

AFŞAR TİMUÇİN — Roman kuramcıları (hele romancı değilseler) roman için birçok ilke belirleyebilir, birçok kural koyabilirler. Ama romancı, sanırız, kendisi roman kuramcısı da olsa, romanını yazarken bu ilkeleri bu kuralları bir yana bırakacak (hele onları davranışına sindirmemişse), romanını gene sanki kuramdan hiç haberi olmayan biri gibi belli bir kendiliğindenlik içinde yazacaktır. Ama bu onun ilkesiz kuralsız biri olduğunu göstermez, ayrıca onun ilkesiz kuralsız biri olmasını bekleyemeyiz. *Sizce roman sanatının ne gibi belirleyici temellere dayandırılması gerekir?*

ADALET AĞAOĞLU — Roman gerçeği ve roman dünyası adına önüne çok kesin, hiç değişmez ilkeler, kurallar koyan roman yazarı, yansıtmak istediği ne olur-

sa olsun, sonunda bir çoğaltmaya gitme durumunda kalır. Bir bakıma şabloncu bir romancılıktır bu. Biraz da işin kolayına kaçmaktır.

Birey gerçeği ile toplumun gerçeğini birbirinden ayrı, bağımsız algılayıp yansıtan romanlar için ayrı ilke ve kurallar sözkonusu. Sözü daha da fazla uzatmamak için bunların tarihsel, sınıfsal konumları üstünde durmayacağım burda. Yalnız şunu söyleyeceğim: Bir toplum gerçeğini bireyden ya da bireylerden yola çıkarak yansıtmak mümkün olduğu gibi, toplumdan yola çıkarak birey gerçeğini yansıtmak da mümkün. Ama aynı romanda birinden ötekine sürekli bir alışveriş, her ikisinin de içiçe varolması, yansıtılmak isteneni bir roman dünyasına dönüştürmek için en sağlıklı yol görünüyor bana. Bu sürekli ilişkide hem bilinen ilke ve kuralların tümünü unutmak, hem onlara yenilerini eklemek kaçınılmaz.

Yazarın kafasının gerisinde önceden hazırda duran ilke ve kurallar bütün katılığı, eğilip bükülmezliğiyle onu egemenliği altında tuttuğu, yani bilinen hiç değişmezmiş, bilinene ekleme ve çıkarmalar yapılamazmış gibi davranıldığı zaman, bir yapıyı yapan ustanın o yapıdan bir türlü çekip gitmemesine benzer bir durum çıkar ortaya. Yapı ustası oraya minderini sermiş, o yapıda yaşamaya başlayanların her işine burnunu sokmaktadır. Orda yaşayanları sürekli gütmektedir sanki. Düşünün, üç kişi iki oda-bir mutfaklı bir eve taşınmıştır. Orda yaşayacaklar. Orda kendine göre bir yaşam başlayacak. Ama o evi yapan usta bir türlü ordan çıkıp gitmek bilmiyor. Bu insanlara sürekli, o kapı şöyle açılır, bu pencere de şunun için konmuştur deyip duruyor. Ne cansıkıcı şey! İnsalar bir türlü kendilerini kendi yerlerinde duyamıyorlar. Ustaya saygıları sonsuz olsa da.. Öyle olsa da o evde bir türlü kendilerinin

yaşadığını bilemiyorlar. Okuyanı delirtir böyle romanlar. Roman yazarı, romanını hangi ilke ve kurallara göre yazdığını yineleye yineleye okurunun başına kakıp durunca nasıl çekilmez olursa, roman yazarının önüne, yazarın dünyaya bakışı ve romana bakışı ne olursa olsun sürekli, değişmez ilke ve kurallar koyanlar, o kurallarda hiç esneklik tanımadan yazarı kendi işinde yaşamaya bırakmıyanlar da roman yazarı için öyle bezdirici olurlar. Bir süre sonra belli doğrulara bile kulak kabartılmasını engeller bu türden bağnaz gütmeler, gütme hevesleri. Zaten şu da var: İlke ve kurallarına pek bağlı bir roman yazarının romanı bile bazen kendi ilke ve kurallarına başkaldırabilir. Burda tasarıya tamuyar bir yapı acaba hiç yapılabilmiş midir? diye sormak gerekir. Yine de ortada elbet bir tasarı vardır ve her tasarı önce bir temele oturtulur. Roman sanatının belirleyici temelleri de kanımca şöyle sıralanabilir: Yazarın bir dünya görüşünün olması, bu dünya görüşü doğrultusunda bir temanın, bir sorunun diyelim isterseniz, seçilmesi ve bunun temasıyla, düşüncesiyle, yansıtılmak istenenle uyumlu bir denge içinde kurgulanması. Böylece kurulan dünyanın amaçlanan okur için (çünkü her roman kendi okurunu da amaçlar ve çünkü «ben kimseyi amaçlamıyorum, kendim için yazıyorum» diyen bir roman yazarı bile eninde sonunda kendi gibi olanları, hiç bir şeyi amaçlamayanları amaçlıyordur) aykırı bir dünya olmaması. Bu dünyanın o okur için gerçek ya da gerçekleşebilir, «mümkün» bir dünya olması gerekir. Sonra bu dünyanın, bir çok, düşünce yüküyle birlikte yeni bir dünyaya doğru açımlanması, yeni bir yaşamaya doğru olanak sağlaması da gerekir. En azından bunu sezdirmesi. Hem sinsi, üstüörtülü bir kuramcı, hem ne yaptığı, ne yapamadığı apaçık ortada olan roman yazarı, romanını okura

geçirip ortadan çekildiği zaman insanlar önlerine açılan bu dünyanın tıpatıp kendileri için kurulduğuna inansınlar. İnansınlar ama gerçekten inançlarına leke düşmediğini de görsünler. Romanın inandırıcılığı bir gözboyama olmasın yani, demek istediğim bu.

Özetlersek, roman sanatının varolabilmesi için önce roman yazarı için yeniden kurulmaya ve yansıtılmaya değer bir düşünce ve duygu dünyasının bulunması gerekli. Sonra bunların kendileriyle uyumlu bir kurguyla, anlatım olanaklarıyla bütünlenmesi. Böylece okura «mümkün» ve «gerçek» duygusu vermesi. Yani o dünyanın ne biçim altında olursa olsun inandırıcı, inandırıcılığı ölçüsünde okurun kafasında genişletilip zenginleştirilmeye elverişli boyutlarının bulunması. Çağımız her gün her şeyden biraz daha haberli küçük adam'ın giderek çoğaldığı bir çağ. O roman dünyalarını kurarken artık şaşırtmaca vermemiz olanaksız. Olağanüstülükler, kahramanlıklar, yücelikler ya da akıl almaz alçaklıklar çağımızda artık tek tek, bireylerce değil, topluca yaratılıyor. Daha doğrusu bireylerce varedilen 'iyilikler' ve 'kötülükler', bu aldatmaca, her gün biraz daha perdesini kaldırıyor. Biz gerçekte bir insanı özlemekteyiz. Kişileşmiş bir insanı. Çağımız romanı işte en temele bu arayış içindeki çağdaş duyargalarını, yani diyalektik bakış açısını koymak zorundadır, diye düşünüyorum.

AFŞAR TİMUÇİN — Dikkatimi çeken bir şey oldu, siz yapıtlarınızın herbirinde değişik anlatım biçimleri kullanıyorsunuz, öyle ki bir yapıtınızda içeriği klasik anlatıma daha yakın bir tutumla dışlaştırırken bir başkasında içeriği daha özgün bir biçimde dışlaştırıyorsunuz. Neden dersiniz?

ADALET AĞAOĞLU — Gözleminiz doğru. Dahası da var. Ben aynı yapıt içinde de, gereğinde birbirinden

değişik anlatım biçimleri ve teknikleri kullanıyorum. Oyunda olsun, hikayede ya da romanda olsun, tipleşmeden öteye geçip durumları yansıtmayı amaçlıyorum. O durumları vareden neden ve sonuçlarla. Böyle olunca duyarlıkla akıl arasındaki geçişleri, bir durumdan başka bir duruma bağlanışları elden geldiğince zedelememek için, her bir durumu kendi dışlaşma biçimleriyle yansıtmak kaçınılmaz oluyor. Ama bu çeşitli dışlaştırma biçimlerinin kendi aralarında organik bir bütünlük oluşturmalarına da özen göstermek gerekiyor. Kolay bir yol olduğunu söyleyemiyeceğim. Güç, müç, anlatım biçimlerinin bir kaç işlevi varsa ve bu işlevler bir roman ya da hikaye için gerekliyse neden kullanmıyalım değişik biçimleri? Üstelik bir romanın ya da hikayenin dili bence, dilbilgisi kitaplarında öğretilen dilin de, günlük yaşamada kullandığımız dilin de ötesinde bir dil. Ben bu dili, yazı sanatlarının bütün biçimleriyle yeniden kurulması gerek'i bir dil, bir cümle olarak görüyorum. Tıpkı bir müzik parçası gibi. Bütün bunların yanısıra, bir yazar kendinden de sıkılmamalı. Bu sıkılmama meselesi salt biçimsel bir kaygı değildir benim için. Bu kaygının ürettiği renkli, yeni oyuncaklar da değildir. Özden yenilenme, sürekli kendini aşma özlemidir de bu.

AFŞAR TİMUÇİN — Kültür emperyalizmi ve kültürün evrenselliği konularında neler düşünüyorsunuz?

ADALET AĞAOĞLU — Yanıtı çabucak özetlenebilecek bir soru değil bu biliyorsunuz. Yine de konuya yeni bir soruyu sorarak yaklaşmaya çalışayım: Sömürgeci, emperyalist bir şey kültür olabilir mi? Kültür nedir? Yüzyıllar boyu insanlığın doğaya egemen olabilmek için ortaya koyduğu maddi ve manevi değerler toplamı değil mi? Bu maddi ve manevi değerler birikiminin oluşturduğu ortak bir yaşama biçimi bir davranış or-

taklığı değil mi? Eğer böyle ise, kültür evrenseldir. Temelde evrenseldir. Ama evrensel kültüre insanlığın taş üstüne taş koyarak biriktirdiği bütün değerlere azınlık bir egemen sınıf kendi çıkarları için el koyduğu zaman, bu değerler toplamını da ticaret malı haline getirir, yani kültürü yozlaştırır. İnsanlığın yüzyıllar boyu biriktirdiği bu değerler böylece o birikimi, bu kültürü sağlayanlara yabancılaştırılır. Bir değerler toplamının, kültürün hem kendine, hem onu oluşturanlara yabancılaşması olgusu, kültürün evrensel niteliğinin ortadan kalkması, bir anlamda kültür olmaktan çıkması demektir. *Kozmopolit kültür, kültür yozlaşması* dediğimiz şey, kültürün kültürsüzleştirilmesinden başka nedir? Bu nedenle kültürün emperyalistinden ben yozlaştırma çabalarını ve yozluğun egemenliğini anlıyorum. Oysa kültür yozluk sevmez. Zorbalık sevmez. Ama zorba kapitalizmin elkoyup yozlaştırdığı değerler bütünü, yine aynı kapitalizmin el koyduğu bildirim ve iletişim araçlarıyla beyinlere akıtılır. Toplumların kendi kültürlerine yabancılaşıp o uçsuz bucaksız denize kendinden de incecik bir iki dere akıtamaması da, kültür ikilemi dediğimiz şeyin aslı da, emperyalizmin insanları kültürden yıkaması, o damarı kurutmasıdır. Kültür temelde evrenseldir, dedim. Her toplum bu evrenselliğe bir katkıda bulunur. Dereler denize ulaştığı zaman artık ortadaki suyun hangi derenin suyu olduğunu düşünmeyiz. Bu karşılıklı katkı, bizim millicilerin ve şövenlerin sandıkları gibi, ulusların kendi kültürlerinin (burda ulus kavramı üstünde de ayrıca durmak gerekirdi) yokedildiği anlamına gelmez. Bu katkıda bir yitiriş varsa, bu yitirme denizi çoğaltanların değil, derelerin başını kendi tarlalarına çevirenlerin, kapitalizmin egemenliğinin sonucudur.

İnsanlık yozlaştırılmış kültüre, yani kültürsüzlüğe karşı kendi oluşturduğu evrensel kültürü savunmak zorunda. Kendi yarattığı ortak değerlere sahip çıkmak zorunda. Evet, emperyalistleşmiş bir kültür, artık kültür olmayan o şey vardır ama ancak ortamı hazır bulduğu yerde vardır. O ortam hazır değilse onu hazırlamak için vardır.

KEMAL ÖZER'E SORULAR

ERAY CANBERK — Yirmi yıla yakın bir süredir şiir sanatıyla uğraşıyorsun. Bu süre içinde elbette dünyaya bakışında değişmeler olmuştur. Nitekim bu değişmeler zamanla şiirine de yansıdı. Bildiğim kadarıyla şiire ustaca bir başlangıçla girmiştin. Belli bir şiircen (poetika) vardı. Şimdi de bir değişim içindesin. Buna göre şiircende nasıl bir değişim oldu, açıklar mısın? Zaman zaman seni güncel ve siyasal olaylara fazlaca ağırlık veren bir şair diye niteliyorlar. Bu tür yargıları nasıl yorumluyorsun, siyasallık ve güncellik konusunda neler söylemek istersin?

KEMAL ÖZER — İlk şiirim 1951'de yayınlanmıştı. Düz bir çizgi çekersek o günden bugüne, 27 yıllık bir toplam çıkıyor karşımıza. Ne var ki çekilecek çizgi düz olmadı hiçbir zaman. Olamazdı da. Türlü kıvrımlar girdi araya, türlü engebeler, yavaşlamalar hatta duraklamalar sonra sıçrama, atılım ve hızlanmalar... İçgüdüsel dönem diyebileceğim 1955'e kadarki yıllarda şiir benim için yaşamda bir yer açma, bir kendimi savunma aracıydı. Bedenimi ve kafamı dolduran varlık sıkıntılarını giderme yollarından biri. Duygusal patlamaların

ete kemiğe bürünmesi. Yaşamdan ürküler, yılgılar, doyumsuzluklar geldikçe beni kabuklandıran bir sığınak. Doğal ki tüm bu dediklerim, kendi çevremde ördüğüm küçük kozayı deyimlemektedir. Yoksa bir oturuşta onar, onbeşer karaladığım şiirlerin pek çoğu o dönemde de, sonradan da yayınlanmış, ikinci ve üçüncü kişilere açılmış değil. Genele vurursak, bu söylediklerim, ülkenin toplumsal gelişim sürecinde vardığı yerle bireysel serüvenimin bileşkesini vurgular. Bugün baktığımızda, 1950 bir dönemeç olarak göze çarpıyor ve Demokrat Parti'nin 27 yıllık CHP iktidarına son vermesi, burjuvazinin ilk kez asker-sivil bürokrasi «vesayet»inden sıyrılması olarak yorumlanıyor. Kapitalist yoldan kalkınmanın, emperyalizme kapıları açmanın, sanayileşme atılımının, tarımda makineleşmenin, NATO üyeliğinin, soğuk savaşın, her mahallede bir milyoner yetiştirme düşünün harman olduğu yıllar, kültür yaşamımıza, edebiyatımıza, giderek şiirimize baskı ve kısıtlama olarak yansıyor. Toplumcu gerçekçi şiirin geleneğiyle bağ koparılmıştır. «Garip»in getirdiği şiir anlayışı yozlaşmıştır. Buna karşılık, Batı'ya dönen yüzümüz ordan avant - garde, modernist ışıltılar almaktadır. Varoluşçuluğun, gerçeküstücülüğün terimleri, kavramları uçuşmaya başlamış, konacak yer aramaktadır. Bu ortamda benim şiir serüvenimde içgüdüsel dönemi sona erdiren soru şu oldu: Yazdıklarımı öteki ozanlardan ayıran neydi? **Benim** diyebileceğim ne vardı şiirlerimde? Şu gözlemi yaptım: İyice orta malı olmuş, anonimleşmiş bir şiir yazıyordum, kendime özgü hemen hemen hiçbir şey yoktu. Çözüm şu olmalıydı: **Benim** diyebilmem için, içine gerçekten **benim** olan bir şeyler koymalıydım. Kendi yaşantımla sağlayabilecektim bunu da. Bilinçli diyebileceğim bir döneme geçmiş, daha öncesini bırakmış, önceki dönemin ürünlerini de yadsımış oldum. Ama he-

men yanıtlamam gereken bir soru daha çıkıyordu karşıma: Kendimden ve yaşantımdan gelen bir şeyler koymak için, kendimi ve yaşantımı tanımamda ölçütüm neydi? Üstelik, bu yaşantıyı dile getirmeye yazdığım şiir elverişli değildi, bunu nasıl değiştirecektim?

Yukarda kısaca belirtmeye çalıştığım toplumsal ortam, kişinin kendini doğru tanıyabilmesi, yaşam ve toplum içindeki gerçek konumuyla kavrayabilmesi için gerekli bilgi ve yönteme ulaşmayı engelliyordu. Salt engellemekle de kalmıyor, emperyalizmin kültür alanındaki saldırılarıyla insanın kendi gerçeğini tanımasında yanlış yöntemler öneriyordu. Yine yukarda belirttiğim üzere, şiirin estetik bunalımını çözebilecek tek kaynak olan toplumcu gerçekçi şiirle aradaki bağlantı büyük ölçüde koparılmış, yeni yetişenler sağlıklı bir gelenekten yoksun bırakılmıştı. Bütün bunlara, kendini tanıma ve şiiri değiştirme konusunda durumu aşmaya kişisel koşulların yetmeyeceğini de eklersek, andığım iki bunalımın kapsamı daha iyi anlaşılır.

İşte İkinci Yeni olayına kanımca bu iki bunalımdan varıldı. İkinci Yeni, daha önce şiirden atılan imgeye, edebi sanatlara kapılarını açarak, konuşma dilinden, küçük adamların günlük yaşantısını dile getirmekten uzaklaşarak, espri, şaşırtma ve tekerlemeden kaçarak, konuyu, öyküyü, olayı atarak, akıl ve anlam yerine duygu ve çağrışıma yaslanarak, ustalıklı tek tek dizeler kurmaya çalışarak, tepki gösterilen yozlaşmış şiirsel ortamı değiştirdi, yozlaşmayı biçimsel olarak aştı. Sanat yoluyla kendini var etme, yani şiire kendisinin olan bir şey koyma bunalımına getirdiği çözüm ise, nesnel gerçeklik karşısında soyutlama yöntemiyle bir sanat gerçeği kurmaktı.

Kendimden örneklendirirsem şöyle diyeceğim: Yazdığım şiirin **benim** olması için arkasında kendi yaşan-

tımın bulunması gerektiğini kavramıştım, ama bu yaşantının şiire somut olarak yansıması söz konusu değildi. Başka bir deyişle, okur şiiri okuduğu zaman bu yaşantıyı da öğrensin kaygısında değildim. Yaşantım, ancak şiirin kuruluşunda, onu bir yapı olarak ortaya koymada yer alırdı. Okuru ilgilendirense yalnızca ortaya çıkan yapı olmalıydı. O yüzden, Valery'nin dediği gibi, «şiirlerime ne anlam verilirse anlamı o»ydu.

1950 ile 1960 döneminde kişisel serüvenle toplumsal gelişim süreci arasında nasıl bir bileşke söz konusuysa, 1960 ile bugüne varan sürenin arasında da yeni bileşkeler söz konusu. Şiirlerini sürdürenler bakımından da, yeni yetişenler bakımından da. Yeni ozanların kişisel serüvenlerini anlamakta olsun, değişim gösterenleri anlamakta olsun şaşmaz gösterge kanımca bu. Kendimden örnek verirsem yine şöyle diyeceğim: Aslında soru değişmemiştir: Yazdıklarımı öteki ozanlardan ayıran ne, **benim** diyebileceğim ne var şiirlerimde? Yanıt da temelde değişmemiştir: **Benim** diyebilmem için, şiirlerime gerçekten **benim** olan bir şeyler koymalıyım. Bunu da yaşantımla sağlayabilirim. Değişim ise şurda oldu: Kendimi ve yaşantımı başka türlü değerlendiriyorum artık. Olayları ve sorunları birbirinden kopuk değil, ancak bir bütün içinde görmek gerektiğini kavramış bulunuyorum. Bunu yapabilecek bilgi ve yöntemi edindikten sonra kendimi gerçekten tanımış oldum. İçinde yaşadığım dünyayı ve toplumu gerçek konumuyla görmek, bu dünya ve toplum içindeki yerimi de göstermiş oldu bana. Giderek şiirin, dünden bugüne insan yaşamında tuttuğu yeri kavradım. Bu da bana, ozan olarak ne yapmam gerektiğini öğretti. 1973'te yayınlanan «Kavganın Yüreği»yle birlikte şöyle belirtmiştim bu dediklerimi: «Yaşama bakışım, dünyayı kavrayışım, onu artık sürekli bir kavga olarak nitelediğimi ö-

zetliyor. Şiir de bu kavganın bilincini vermekle yükümlü olmalı. İçinde bulunduğumuz durumun, yaşadığımız olayların, düşlediğimiz geleceğin ne olduğunu, nasıl olacağını sezdirmeli, giderek kavratmalı. Bu yüzden güncel olanı yakından izlemeli. Somutlamalı güncel olanı. İnancı ,umudu, aydınlığı, yarını, arkadaşlığı, cesareti soyut kavramlardan çıkarıp günlük yaşamamızda yerleri, anlamları olan somut karşılıklarına ulaştırmalı.»

Benim şiir serüvenimde değişenle değişmeyeni böylece özetledikten sonra, bugün vardığım aşamada görüşümün kimi niteliklerini açıklayayım. Ozanın yaşamı, Neruda'nın söyleyişiyle, «bütün yaşamlardan oluşmuş bir yaşam». Ozan, yazdıklarına benim diyebilmek istiyorsa, şiire koyduğu yaşamı bütünlüğü içinde görüp göstermek zorunda. Yalnız olanı değil, olabileceği, olması gerekeni de vurgulayarak. Ama bu, yalnız bir niyet olarak kalmamalı, gerçekleşmeli. Yani okura, eksilmeden, bulanmadan ulaşmalı. Bunun için de herkesin her gün konuştuğu somut bir dil, açık, anlaşılır bir anlatım gerekli. İmgeler çağrışımlar, söz sanatları kendi içlerinde bir güzellik için değil, ya da kendi başlarına bir güzellik için değil, bütünsel aktarım içinde görev aldıkları oranda kullanılmalı, yani şiirdeki bütüne hizmet etmeli.

Güncelliğe gelince, bir boyutuyla, sözünü ettiğim somutlukla ilgili. Şiiri somutlaştırmada, hem herkesin anlayabileceği, hem de herkesin paylaşabileceği bir sanat durumuna getirmede etkendir güncellik. Ama yalnız dar sınırıyla düşünmemek gerekir. Yani yalnızca günlük olaylara indirgenemez. Bir tarihsel olayı da, her gün içinde yaşadığımız ama görmediğimiz bir olguyu da güncelleştirebilir şiir. Bu anlamda güncel sınır tanımaz.

Benim güncelliğe yönelmem, bu genel yaklaşımın

sonucu olduğu gibi, içinde yaşadığımız özel koşulların da sonucu. 12 Mart, öncesi ve sonrasıyla, şiirime siyasal olayları getirdi. Toplumsal sorumluluğum ve bu sosorumluluğun şiir anlayışıma yansıyışı bu olaylar karşısında etkin bir tutum almaya yöneltti beni. «Bütün yaşamlardan oluşan bir yaşam» varsa bu şiirlerin arkasında, ozanın dili toplumsal yaşamın diliyse, şiiri okuyan «demek ozan böyle duymuş, böyle düşünmüş» diyecek yerde, «ben de tıpkı böyle duymuş, böyle düşünmüştüm» diyecekse, başka türlü de olamazdı.

ERAY CANBERK — Şiir sanatının iç sorunları neler olabilir? Özellikle toplumcu gerçekçi şiir şairi nasıl yükümler? Şu sıralarda sözü edilen savsöz (slogan) şiiri konusunda neler düşünüyorsun?

KEMAL ÖZER — Şiir sanatının belli başlı iç sorunu, bu iç sorunların yalnız ozanlar, eleştirmenler, aydınlar arasında tartışılmaktan çıkıp kitlelerce tartışılır duruma gelmesidir. Bu da her şeyden önce ozanın toplumsallaşmasını, giderek daha çok toplumsallaşmasını gerektirir. Bireyselle toplumsal arasında birbirini yıkan, yok eden bir ilişki olduğunu kabullenen görüş, okurla ozanı karşı karşıya getiriyor bir bakıma. Oysa biri etkin, öbürü edilgin iki öğe yok karşımızda. Bir sürecin iki öğesi, birbirini tümleyen, giderek sanat olayını tümleyen iki öğesi söz konusu. Böyle olunca toplumcu gerçekçilik ozanı ne birey olmaktan, ne de insanı birey olarak ele almaktan uzaklaştırır. Tam tersine, bireyin toplumsallaşma süreci, toplumcu gerçekçi ozana «özel» yaşantıdaki «genel»i anlatma olanağını daha çok tanıyacaktır.

Savsöz konusuna gelince, temelinde şu yatıyor: Şiir yaşantıdan mı yola çıkıyor, sözcüklerden, kavramlardan mı? Yaşayanı mı veriyor, kurgusalı mı?

Bir şiirin savsözlerle yazılıp yazılmadığına bakar-

ken, herhalde elimizde ölçüt bu olmalı. Yoksa yaşamın karmaşıklığı ya da bütünselliği derken elbet içinde savsöze de yer var. Savsöz de gerçekliğin bir parçası. Demek ki şiirde savsöz bulunması, en azından gerçekliğe aykırı değil. Önemli olan, şiirin bunlarla kurulması, birtakım söz kalıplarını temel alması ya da almaması. Daha doğrucası, şiirin yaşam önünde takındığı tavır, yaşamı verişte, yansıtışta benimsediği yöntem.

Burda eklemek istediğim iki nokta daha var. Savsöz, genellikle, siyasal içerikli söz dizisi olarak anlaşılıyor. Oysa yıllar önce bir eleştirmenin ölçüt durumuna getirdiği «dilimize yer eden dizeler» saptaması, siyasal içerikli olmayan söz takımlarının ya da dizelerin de birer savsöz olduğunu gösterir. Örneğin «şiirimiz karadır abiler» dizesi ya da «mızrağını geçirdi içinden bir flütün» dizesi savsözden başka nedir? İkincisi, savsözlerin kullanımdan gelmesi. Savsöz olarak yazılmadığı halde, bir şiirin toplumca benimsenmesi, kitlelerce kullanılması sırasında bir dizenin ya da söz takımının savsöze dönüşmesi. Ahmed Arif'ten, Nâzım'dan pek çok örnek gösterilebilir.

AFŞAR TİMUÇİN — Nâzım Hikmet'in toplumcu gerçekçi şiirimize katkısı büyük oldu. Nâzım Hikmet toplumcu gerçekçi şiirimizi başlatmış da diyebiliriz. (Bilmem sen bu görüşe katılıyor musun?) Hepimiz ondan —elbette başka ustalardan da— bir çok şey aldık. Örneğin Nâzım Hikmet seni ne yönde etkilemiştir?

KEMAL ÖZER — İlk soruya verdiğim yanıtta da belirttiğim gibi, biz 1950-60 arasında şiire başlayanlar Nâzım Hikmet'siz bir geleneğe ve şiir dünyasına gözlerimizi açmıştık. Sanırım Cumhuriyet döneminde bu yoksunluğu bizim kuşak kadar duyan olmamıştır. 1950'ye kadar, hapiste bile olsa ondan şiirler yayınlanıyordu, takma adlarla da olsa dizeleri elden ele geçiyordu. Bi-

zim dönemimizde kesin bir kopuntu söz konusuydu oysa.

1965'ten sonraya rastlar Nâzım Hikmet şiiriyle karşılaşmaya başlamam. Ne var ki Nâzım'ın eskimiş, gününü doldurmuş bir şiirin temsilcisi olduğu yolundaki koşullanmayı kırmam daha da gecikti. Diyeceğim, 1970'lere dek gelip dayanır eskimez güzelliklerinin, kolay aşılmaz büyüklüğünün ayırdına varmam.

Toplumcu gerçekçi şiirimizin bence üç ana kaynağı var. Biri Anadolu'da halk şiiri, biri devrimci dünya şiiri pratiği, biri de Cumhuriyet dönemi toplumcu gerçekçi şiirimiz. Toplumcu gerçekçi şiirimiz deyince de Nâzım Hikmet en önemli birikimi oluşturuyor. 1970'ten bu yana, karşılaştığım ne kadar sorun varsa hepsinin çözümünü ya da çözümüne değgin ipuçlarını Nâzım'ın zengin şiir serüveninde buldum. Ondan öğrendiğim ve etkilendiğim şeylerin başında, yaşamı alabildiğine geniş bir biçimde, hemen her yönüyle kucaklayan, insanı zenginleştiren bir şiir toplamına ulaşması geliyor. Yaşadığı dönemin gerek ülkesinde, gerek dünyada en büyük tanıklıklarından birini gerçekleştirmesi...

Tek tek örneklerden çok yaptıklarının tümüyle etkileyici olduğu bir başka nokta da, şiirin insan yaşamında tuttuğu yeri göstermesi. Toplumcu gerçekçi şiirin insan gereksinimlerini karşılayan bir etkenlik olduğunu vurgulayan şu sözleri bana her zaman yol gösterici olacak: «Sevdikleri zaman, yani aşk şiiri okumayı gereksindikleri zaman; dövüştükleri zaman, yani kavga şiiri okumayı gereksindikleri zaman; yenildikleri zaman, yani umut şiiri okumayı gereksindikleri zaman, yendikleri zaman, yani sevinç şiiri okumayı gereksindikleri zaman; kocamaya başladıkları zaman, yani yaşlılık sorununu çözmeyi gereksindikleri zaman; hastalandıkları zaman, toplum sorunlarını çözmek istedikle-

ri zaman, kısaca her anlarında» insanların okuyacakları şiiri yazmak.

Estetik açısından beni etkileyen de imge anlayışı oldu. Her şiirin bir tek ve bütünsel bir imge ortaya koyması, öteki tüm öğelerin bu imgeye hizmet etmesi. Öyle ki ilk dizenin ilk sözcüğüyle başlayan ve son dizenin son sözcüğüyle bütünlenen bu imge anlayışı şiirde organikliğin, gelişerek bir bütüne varmanın göstergesi de oluyor.

AFŞAR TİMUÇİN — Şiirinde kesin bir toplumcu gerçekçi tutuma yöneldikten sonra lirikliği önemsemez göründün, oysa senin şiirini yakından izleyen ve çok seven biri olarak ben (yıllardır şiirinle ilgili bir çalışma yapmayı düşündüğümü bilirsin) son yıllarda şiirinde mutlu bir gelişmeye tanık oldum: Şiirine lirikliği yeniden getirdin. Bu konuda ne dersin?

KEMAL ÖZER — Savsöz konusunda olduğu gibi liriklik konusunda da bir koşullanmayla yüz yüzeyiz. Lirikliğin gerek bizde, gerek dünyada uzun bir geçmişi var. Bu geçmişle birlikte kuşaktan kuşağa geçen ve irdelenmeyen bir de tanımı var. Özetle duygu ve coşku'nun odağına yerleştiği bu tanım kolay kırılamıyor. Büyük ölçüde söyleyişten kaynaklanan ve giderek söyleyişe kalıplar getiren bu liriklik anlayışı herkesin elini kolunu bağlamakta. Oysa sözün gücüne inanan bir ozan olarak ben, düşünce ve ölçünün de lirikliğe aykırı düşmediğini söylemek isterim. Gücünü geleneksel söyleyiş kalıplarından değil söylediği sözden alan bir şiir de lirik olabilir. Şiiri belirleyenler her şeyden önce yoğunluk ve ritm olduğuna göre alabildiğine yalın söyleyişli bir şiirin de lirizminden söz açılabilir. Adlandırırsak, yalınlığın lirizmi diyebiliriz buna.

Benim yalınlığa yer veren bir şiir yazmam, belli kalıplar içindeki liriklikten kopmama da yol açmıştı.

Yalınlığın lirizmini arayışımla bu konuda yeni konaklara varmam arasında, araç değiştiren bir eylemin zorunlu geçiş dönemi söz konusuydu. Zamanla hem okur alıştı yalınlıkla lirikliğin bir araya gelmesine, hem ben. Gelişme dediğinin düğümü sanırım burda.

ERAY CANBERK — Yeni çıkan kitabındaki şiirler üzerine neler söylemek istersin?

KEMAL ÖZER — «Geceye Karşı Söylenmiştir», genel nitelikleriyle, yukardan beri anlatmaya çalıştığım sanat anlayışımın yeni bir ürünü. Üç bölümden oluşan kitapta «Tutanak» adlı ilk bölüm, adından da anlaşılacağı üzere, çeşitli tanıklıkların şiirlerini içeriyor. Bundan önceki kitabımdaki «Yurttaşlarla Konuşmalar» bölümüne koşut düştüğü halde, «Tutanak»taki örnekler bir heyecan ortaklığı yaratmak, okuyanı eyleme çağırmak yerine, kişisel tanıklığımın ve izlenimlerimin zaman zaman ağır bastığı yaşantı parçalarıyla düşünsel bir birikim, bir yaşantı zenginliği oluşturmayı amaçlıyor. Güncel yaklaşım, bir tavır alma olarak değil, bakılan her şeyde derinlikler, iç ilişkiler yakalama olarak boyutlanıyor. «Gül Üstüne Çeşitlemeler» bölümünde aynı yaklaşımın daha özel kesimde, bir gezi izlenimleri çerçevesinde oluşmuş örnekleri var. Dile getirilen izlenimler hem şimdinin, hem de bizler için geleceğin yansımalarıyla dolu. Üçüncü bölüm «Haliç»te ise bugünle gelecek bir başka ele alışla, okuyanı bilinen bir kent kesimi ve doğa parçası üzerinde kavramaya yönelik.

Kitabın tümü için belli başlı bu iki özellik şöyle özetlenebilir:

a) Dirence ve inanca yeni dirilikler getirirken coşku'nun yanısıra düşünsel yükün payını arttırmak

b) Görünene, onu oluşturan ilişkileri sergileyerek ve bu işlemi imgelerle dile getirerek bakmak.

AYDIN HATİPOĞLU'NA SORULAR

ERAY CANBERK — İlk şiirlerin 1958'lerde yayımlandı. Bu sıralarda şiir alanında İkincci Yeni adı verilen anlayış egemendi. Senin ilk şiirlerinde İkinci Yeni anlayışından izler var. Yine ilk şiirlerinden anlaşıldığına göre dünyagörüşün sol bir dünyagörüşü. Demek ki İkinci Yeni anlayışı senin şiir anlayısına aykırı. İkinci Yeni'yi nasıl yorumladığını, kendi şiirinle İkinci Yeni şiiri arasında başlangıçta nasıl bir iletişim kurduğunu açıklar mısın?

AYDIN HATİPOĞLU — İlk şiirlerim **Yelken** dergisinde yayımlanırken ben onsekiz yaşında bir lise öğrencisiydim. Günün modası İkinci Yeni, günün klasiği ise Orhan Veli şiiriydi. En geçerli kavramsa «yenilik» kavramı. Yeniliğin kendiliğinden doğru ve güzel olduğu sanısı yaygın. Benim ilk şiirlerimden sol bir dünya görüşüne bağlandığımın sezildiğini sen söylüyorsun, sonra da bu ilk şiirlerimde ikinci yeniden izler bulduğunu belirtiyorsun. Bu ikisinin bir arada olabilmesini nasıl düşünebiliyorsun diye bir soruyla yanıtlarsam sorunu? Ama salt «iz» olarak belki. Kim kurtulabiliyor ki modanın etkisinden bütünüyle. Benim gibi on sekiz yaşında kişiliği oluşum halinde bir delikanlı tümüyle kurtulmuş olsun. Kaldı ki daha o yıllarda İkinci Yeni'yi eleştiren yazılar yazdığımı, açık oturumlara katıldığımı Asım Bezirci kadar sen de bilirsin. Sonraki yıllarda da, örneğin hep birlikte Yeni Gerçek dergisini çıkardığımız yıllarda İkinci Yeni'yle giriştiğimiz esaslı hesaplaşma ile ilk gençliğimizde önümüze sürülen bu çarpık anlayışı edebiyat tarihinin karanlık sayfalarına gömdük.

AFŞAR TİMUÇİN — Senin **Yeni Gerçek** dergisinde «kültür emperyalizmi» üzerine çalışmaların olmuş-

tu. Toplumcu dünya görüşüne bağlı olan bizler her zaman kültürün evrensel uzanımlı olması gerektiğine inanmışızdır. Sen bu iki kavramı nasıl değerlendirirsin?

AYDIN HATİPOĞLU — Benim kültür emperyalizmi kavramından anladığım emperyalist de olsa başka ülkelerin kültür değerleri değil, doğrudan emperyalizmin bizde ve bazı başka ülkelerde sistemli bir biçimde yaratmaya çalıştıkları kültürsüzleştirme, yozlaştırma çabalarıdır. Yüzde ellisi okur yazar bile olmayan bir ülkede bir de yazı ve dil devrimi adıyla yapılan üst yapı değişikliklerinin gelen kuşakları kendi kültür geleneğinden kopma durumunda bıraktığını da düşünürsek, böylesi bir ortamda boyalı basın, başıbozuk minibüs plakçılığı, yoz çocuk kitapları, fotoromanlar, tv, vb. beyin yıkama araçlarıyla sürdürülen saldırının önemi daha iyi anlaşılır mı? İstersen güncel bir örnekle bağlıyayım bu sorunu: Geçenlerde televizyonda bir yarışma programında yarışmacılara Behçet Necatigil soruldu, kimse bilemedi. Aynı yarışmada **Çarli'nin Melekleri**'nin oyundaki ve esas adları soruldu, bütün yarışmacılar doğru olarak cevapladılar soruyu.

ERAY CANBERK — *1960'dan sonra toplumcu gerçekçi anlayış içinde değişik ürünler verildi. Sen bir şair olarak bu şiirleri kişilikli ve özgün şiirler olarak değerlenedirebiliyor musun? Bu dönemde sen ne yapmak istedin?*

AYDIN HATİPOĞLU — Bugün 1960 kuşağı diye anılan kuşağın şairlerinden söz eden herkes bu şairlerin ortak ve baskın niteliğinin toplumculuk olduğunda birleşmektedir. Yine bu kuşak şairlerinin herbirinin özgün kişilikleri olduğu söylenebilir. Bu belki kişilikleri silen İkinci Yeni akımına karşı ortaya çıkan bir yapının doğal niteliğidir. Ben şiirimi Nazım Hikmet'le

başlayan toplumcu gerçekçi geleneğe bağlıyorum. Ama biçim yapımı oluştururken bu geleneğin dışında kalan deneylerden de yararlanmaya çalıştım. Toplumculuk adına slogancılığa düşmemeğe ve siyasal görüş açısından yanlışlığa düşmemeğe küçük burjuva sapmalarından korunmaya özen gösterdim. Sözümün kitlelerce sanki ciddiye alınacağının sorumluluğuyla yazdım. Onun için en yüksek narayı patlatmanın en hızlı devrimcilik sayıldığı günlerde akılcı ve sabırlı şiirler yayınladım dergilerde. Bu süreç yüreğin coşkusunun akılla gemlenmesi gereken bir süreçti. **Beynim Yüreğim** adı bunu simgeler. Bizden olan bir ses yakalama çabası içinde, tek insanı hiçlemeden, popülizme düşmeden, güncelliğe saplanmadan, evrensele açık, gelenekle bağı koparmayan, bir insanlık durumunun özgün şiirini oluşturmaya çalıştım. Şiirimden ve şairliğimden kişisel hiç bir çıkar ummadım. Başaramasaydım kendimi öldürmezdim. Şiir adına kimseye çelme takmadım. Bugün şiirimizde toplumcu gerçekçi anlayış egemense, bu egemenliğin kurulmasında pay sahibi olmanın övüncüdür bize kalacak.

ERAY CANBERK — Şu günler Nazım Hikmet'in ölümünün on beşinci yılına rastlıyor. Sen bu usta ozanı nasıl değerlendiriyorsun? Nazım Hikmet'i bütünüyle tanıdıktan sonra şiir anlayışında bir değişim oldu mu?

AYDIN HATİPOĞLU — Nazım Hıkmet öleli on beş yıl olmuş. Oysa o bugün sürdürdüğümüz toplumsal savaşımda hâlâ şiir bayrağını elinde taşır gibidir. Yaşar Kemal bir gün Yunus Emre'den beri en büyük şair demişti Nazım Hikmet için. Gerçekten o, salt bizim dilimizin değil uluslararası şir dünyasının ve şiir tarihinin en büyük zirvelerinden biridir. Düşüncesi, estetiği, kişiliği ve yürekliliğiyle, özverisiyle onun geleneğine bağlanan şairlere örnek olduğu gibi sorumluluk da yükle-

miştir. Benim şiirimde Nazım Hikmet şiirinin etkisi sorununa gelince. Bu konuda bir denev vardı önümüzde. Nazım Hikmet'in gününde, onunla beraber ya da hemen arkasından şiir dünyasına girenlerden bu büyük ve etkili kişiliğin içinde erimeyenler kalmıştı yarına. Yani ona öykünenler değil, kendi özgün kişiliğini yaratabilenler kalmıştı. Kaldı ki Nazım Hikmet'i tanımadan şiire başlamıştık biz. Ve o yeniden edebiyat tarihimizdeki yerini aldığı zaman bizim kişiliğimiz az çok kemikleşmeye başlamıştı. Hatta bir de şu vardı: Nazım Hikmet'in yeniden Türkiye'de yayımlanabilme olanağını bulduğu yıllarda biz de adımızı henüz duyurmaya çalışıyorduk. Kimsenin gözü Nazım Hikmet'ten başkasını görmezken var olabilmişsek bu bir başarı ölçüsüdür belki de.

AFŞAR TİMUÇİN — Yeni yayımlanan kitabın **Beynim Yüreğim**'le ilgili olarak neler söylemek istersin?

AYDIN HATİPOĞLU — **Beynim Yüreğim**'de işçileşme ve sınıflaşma sürecini yaşayan birey ve toplumun sancılarını, işçi sınıfı ideolojisinin küçük burjuva sabırsızlığına karşı güvenli gelişimini, ara tabakalar insanının sınıflaşma süreci içindeki yerini, faşizm karşısında direnen insanların dramını, dönekliğin ve oportünizmin yergisini, güncel kavganın tarih içindeki yerini saptamayı, umutsuzluğa ve yalnızlık duygusuna karşı koymayı şiir diliyle vermeye çalıştım. Bunları anlatırken bireyin dramını gözden kaçırmamaya çalıştım. Ama bu bireyin dramı benim için bir tümevarım aracıdır çoğu kez. Sevdası, hüznü, korkusu, sevinci, savaşımı umudu ile insanı, insanımızı yazmaya çalıştım. Şiirimi de bu insana, insanımıza yabancılaştırmadan. Kısaca böyle özetliyebileceğim öze değgin kaygılarımı biçim kaygılarımdan ayrı düşünemezdim. Yukarıda insanımıza yabancılaşırmadan bir şiir oluşturmaya ça-

lıştığımı söylemekten amacım bu. Bizim türkülerimiz, hoyratlarımız, ağıtlarımız gibi bizden bir sesi yakalamaya çalıştım hep. Dili doğal lezzeti ile kullanmaya özen gösterdim. Ben bunları yapmaya çalıştım ama becerebildim mi?

KİTAPLAR

ŞİİRİN ROMANI

Şiirin düz okuruyum. Araştırıcısı, ayrıştırıcısı, incelemecisi değilim. Şiire böyle yaklaşanlara büyük saygı duyarım. Matematikle uğraşanlara, sayıların dilinden anlayanlara karşı duyduğum türden, hayranlıkla karışık bir saygı. Ama şiirin bir ayrıştırıcısı olamamaktan, sayılar, denklemlerle uğraşamamaktan da gizli bir sevinç taşırım içimde. Bencilce bir sevinç. Tiyatroda düz seyircinin sahnedeki oyun karşısındaki durumuyla o oyunun yönetmeninin ya da eleştirmenin aynı oyun karşısındaki durumuna benzer bu. Bir bütünü izlemek, bir bütün üstüne düşünmek, o bütünden tad almak seyircinin, o bütünü ameliyat etmek, bütünün dokusundaki her şeyi tek tek görerek, görmeye ve bilmeye çalışarak bütünün tadından olmak da yönetmenin ya da eleştirmenindir.

Tarihe düşkünlüğüm, kuşkularımı denetleme gereğini nerde duyarsam oraya kadar. Hani tarih okumaya düşkün kişiler vardır. Neyin, ne zaman, nerde geçtiğini ezbere bilirler. İmparatorların, padişahların tahta geçme sıraları gibi en küçük meydan savaşlarının da yılını, gününü hiç unutmazlar. Bunları bilirler de, verilmiş tarih üstüne sordukları, sorabilecekleri tek soruları yoktur. Onlardan değilim. Tarihi okuyup, ezberleyip, askısına asıp dolaba kaldıramam. Tarih tarihtir diye onu naftalinleyemem. Tam karşıtı, tarih benim için sürekli ortada durması, denetlenmesi gereken bir alan demek.

«Felsefe yapmaya» pek düşkünüm. Ama Felsefe

tarihi denildi mi elim ayağıma dolanır. Kendi düşüncemin suyunu da derleyip toplamak, bir kanala alabilmek için düşüncenin geçtiği bütün yolları da bilmek, düşünce tarihinin kanalından adım adım geçmek isterim. İsterim de ne olur? Beni elimden tutacak doğru dürüst sağlam bir birikimim yok, üstelik de durmadan daha çok öğrenilecek alan, daha çok geçilecek yol çıkar önüme. Kaybedilmiş bir zamanı kazanmaya, bu tarihi öğrenmeye, izlemeye ve özümlemeye çalışırken hep yaşamaya yetişememe gibi bir tedirginliğin, telaşın içine düşerim. Zaman zaman koyu umutsuzluklara gömüldüğüm de çok olur.

Şiir üstüne, tarih üstüne, düşünce tarihi üstüne durumumun bu olmasına karşın, ya da durumum bu olduğu için şimdi hiç duraksamadan, bütün bunları hep birlikte içeren bir kitap, Afşar Timuçin'in **Nazım Hikmet'in Şiiri** adlı kitabı üstüne konuşmak istiyorum. Bir tek şey adına: Andığım kitabın şiirin romanı olduğuna inanmam adına. Şiir, tarih, düşünce tarihi üstüne herşeyi yemiş yutmuş çok bilgili bir 'uzman' gibi konuşma hakkını bağışlamakta çekingen davransam da, kendime bir roman üstüne söz söyleme hakkını veriyorum. Bir roman, hele bir şiirin romanı üstüne konuşmak daha kolay olduğu için mi? Tam karşıtı. Bir roman, hele bir şiirin romanı üstüne konuşmak, imparatorların tahta çıkış sıralarını ezbere bilenlerden çok, o imparatorların insan yanlarını, iç dünyalarını, özelliklerini ve bütün bu yanlarıyla varlıklarını kavramaya düşkün kişilerin işi olduğu için.

Afşar Timuçin, Nazım Hikmet'in şiirini inceler, ayrıştırır, yorumlar ve özümlerken tıpkı bir roman yazarı gibi bir şeyi hiç elden bırakmıyor. İyi bir roman yazarı gibi Afşar Timuçin de, bir şiir yaşamının akışını izlerken o akış içinde birer roman kişisi benzeri devinen,

konuşan, düşünen, birbirleriyle çeşitli ilişkilere giren şiirlerin atardamarını hep avucunun içinde tutuyor. Bu kitapta şiir de, tarih de, düşünce tarihi de, yazarın ve şairin düşüncesi, dünya görüşü de o şiirlerle —bu kişilerle— yeniden denetleniyor, ayrıştırılıyor, ilişkileri gözetiliyor. Geneli kavramak için özelden hiç gözünü ayırmayan bir yazarın bilgisi, sezgisi, tutkusu, düş gücüyle bütünden teke, tekten bütüne sürekli bir alışveriş içinde yeniden örülüyor Nazım Hikmet'in şiir dünyası. Sonuç, bu dünyanın yaşamımıza katılması oluyor, yeniden katılması. Somut soyutu, soyut somutu durmadan beslediği için. En büyük şairimizin büyük bir destan olan şiirini romanlaştırmak varken, onun yaşamından bazı anı kırıntılarıyla sözetmek şimdi ancak gerekli, ama tıpkı o anı kırıntıları gibi de durdurulmuş, dondurulmuş bir iş gibi görünüyor.

Nazım Hikmet'in şiiri bu güne dek yaşamından geçiriliyordu. Bu şiire o mercekten bakılarak, salt bundan bakılarak yaklaşılıyordu. **Nazım Hikmet'in Şiiri** ise büyük şairimizin yaşamını ve dünya görüşünü onun şiirlerinin, yazılarının içinden geçirerek, bize kalan ve aslolan bu en yanıltmaz mercekten geçirerek ortaya koyuyor. Yazarın Nazım Hikmet şiirine yaklaşım yöntemi üretken, devingen bir yaklaşım. Bir şairin şiirlerinden hem insanı, hem o insanın yaşam serüvenini, düşünce serüvenini yakalamak. Büyük bir şairin bir put değil, insan olduğunu unutmamak. Her şiire, o şairin her sözüne ve eylemine (şiir eylemi gibi) kendi nesnel koşulları içinde bakmak, değerlendirmek. Nazım Hikmet'i Nazım Hikmet yapan, onun şiirini büyük şiir yapan damarı yakalamak. Bunu yakalayınca da o damarın sıcaklığından gevşememek, yılışmamak, bayılmamak. Soğukluğundan korkmamak, ürkmemek. O güzel kanın akışını, o damarın atışını seçmek, dinlemek ve başka-

larına da dinletmek. Beethoven'in bütün yaşamını dakikası dakikasına bilseniz neye yarar, bütün senfonilerini, bestelerini ihanetsiz yorumlardan dinlemiyorsanız?

Adını andığım kitapta şiirin nasıl romanlaştırılabileceği üstüne pek çok ipucu çıkarılabilir, pek çok özellik yakalanabilir. Öğreticiliği, bilgi taşıyıcılığı bu özelliklerine eklenebilir. Burdaki öğreticiliğin, bilgi taşıyıcılığın takır tukur, kitap aktarması bir taşıyıcılık olmadığı, tıpkı yaşamın içinden ve kendiliğinden çıkarılıyormuşçasına şiirlerin ta içinden çıkarıldığı söylenebilir. Nazım Hikmet'in yergi şiirleri içinde neden özellikle ikisine değinildiği, bunlardan birinin ve en önemlisinin Gorki'yi yeren şiiri olduğu anılabilir. Gorki'yi yerme nedeni ise kendi zamanı, nesnel koşulları içinde benimsenebilir. Çünkü bu seçme, kitabın bütününde soluk alan inandırıcılığı da yedeğinde taşımaktadır. Bir şiir bütünü nasıl romanlaştırılırmış, diye sorulursa, o şiir bütününe her yaklaşımın inandırıcılıkla donatıldığı yanıtı verilebilir. Bir şiir bütününün bu kitapta, ayrıştırılması, yorumlanmasıyla yeni bir bütün oluşturarak «mümkün»ü gerçek kılıp romanlaştığına değgin başka özellikler de sıralanabilir. Ama lafı fazla uzatmamak için sanırım söylenebilecek tek özet söz de şu olabilir: Bir şairi, bir şiiri, bir yazarı sevmek salt onu benimsemek ve ona katılmak değildir. Onu okura, yaşama biraz daha katmaktır. Tıpkı iyi bir romanda yaşama bir şeyler katıyor olmamız gibi.

Afşar Timuçin «...bazı özel, bağlı olduğu genelin belirgin açıklamasını ortaya koyar. Bu özeli iyi kavramak, o geneli kavramaktan daha kolaydır ve aynı zamanda o geneli kavramanın hemen hemen ta kendisidir» diyor kitabının 38. sayfasında.

Bir roman dünyasına girmek için de geçerli saya-

çağımız (gerçekte yaşama, birey ve toplum arasındaki ilişkiye) bu görüşün **Nazım Hikmet'in Şiiri**'ne tıpatıp denk düştüğünü söylemekle yetineyim. Ama burdaki özel'in hem Nazım Hikmet'in, hem onun şiir dünyası içinde adım adım yürüyen yazarın bağlı olduğu Marksist dünya görüşüne açıklama getirdiğinin altını önemle çizerek. Yoksa, örnekse burjuva ahlakının belirgin özelliklerini taşıyan tek bir kişi de, o sınıfın bağlı olduğu dünya görüşüne geniş bir açıklama getirebilir. Afşar Timuçin'in gerçekte adını andığım sayfada olumsuz örnekler adına belirttiği bu görüşünü ben onun sakin bir sevgiyle içine girdiği şiir dünyası, **Nazım Hikmet'in Şiiri** için, olumlu yolda bir seçmeyle belirttim.

Nazım Hikmet'in şiirini sevmek yetmez. Sevmek büyük ölçüde bilmekse, Afşar Timuçin'in kitabını okumak gerek.

ADALET AĞAOĞLU

«SESSİZLİĞİN İLK SESİ»NDE İÇERİK

Adalet Ağaoğlu'nun ikinci öykü kitabı **Sessizliğin İlk Sesi** önceki öykülerinin süreği olmaktan çok, kişilerinin düşünce ve duygu yoğunluğunu, inceliklerini, açmazlarını, çelişkilerini, bireysel hesaplaşmalarını perçinleyen nitelikte. **Yüksek Gerilim**'deki öykülerinde tiplemeye yönelen öykücülerin tersine, öykünün geleneksel kalıplarını kıran Ağaoğlu, **Sessizliğin İlk Sesi**'ndeki öykülerinde de kişilerinin edim ve durumlarını öne çıkaran yöntemini sürdürüp geliştiriyor. Adalet Ağaoğlu'nun gerçekliğe bakış açısı, kişilerinin eylem ve durumlarını, maddi temellerini gözeterek yansıtmasıyla oluşuyor. Gerçekçiliğini de bu sağlıklı bakış açısı belirliyor. Dahası, tasarıyla oluşan şematik yönsemeyle değil, insanlarının tavır, eylem ve durumlarını kavrayarak yansıtmakla oluşuyor.

Adalet Ağaoğlu'nun geleneksel öykü kalıplarını kırdığını belirtmiştim. Onu diğer öykücülerden ayıran en önemli özellik «tip çizen» öykücülük anlayışını terketmiş olması. Gerçekçilik eğilimini kişilerinin eylemleri içersinde araması. Ağaoğlu'nun ana yönsemesi bu yönde olunca, öykülerinde öz biçim birlikteliği de çok boyutlu gelişme izliyor. Sözgelimi, **Ey Kutsal Işık**'ta, temel aldığı masalsı anlatım aracıyla, ışığın insan yaşamındaki önemini tarihsel ve güncel boyutlar içinde, örgensel yapı korunarak yansıtılırken, aynı zamanda, ışık simgesiyle de toplumsal gereksinimleri vurguluyor. **Muz** adlı öyküde, bürokrat Baha Çamlıdere'nin, muzun nasıl yetiştirildiği üstüne bilgilenme çabalarıyla yaşantısının kısır döngüsü, insansal ilişkilerinin hiçliği gerilimli bir anlatımla gözlemlenmektedir. **Teşekkür Ederim** iç konuşmalarla örülü bir öykü. Ayakkabı tamircisi Mahmut Usta'nın müşterilerine karşı inceliği vurgulanırken, yazar, bir müşteri aracıyla Mahmut Usta'nın gerçekliğini, görmek istediği gibi göstermek eğilimindedir. Olur olmaz, her şeye teşekkür edeceği yerde, bu emekçinin, hakkını arayan, savaşımcı bir insan olarak göstermek... iç konuşmaların öyküdeki işlevi bu oluyor ve gerçeğin değiştirilebilirliği işleniyor. **Eskiden Bir Sabah...**'da, aynı yöntemle yazaı, küçük burjuva devrimciliğiyle hesaplaşma içinde. Davranış ve eylemi ön plana alarak kişilerinin toplumsal çevredeki durumlarını irdeliyor. İç dünyaya yönelme yöntemi yazarın gerçekçiliğini zenginleştiriyor. **Yan Kapı**'da, gerçeğin dış görünüşü ile çok yönlülüğü arasında gidip gelen iki bireyin bir yapıyı gözlerkenki tutumları, tavırları veriliyor. **Bi Sevmekten, Bi Ölümden...** adlı öyküsü üzerinde biraz duralım: Adalet Ağaoğlu kişilerinin eylemlerini bu kez maddi temelleriyle kavratmakta. Kocası elektrik hattına çarpılıp ölen Sakine'nin, kaynı Kadir'-

in, çocuklarının, amcaları Arif'le olan çelişkileri, bu ölüm olayı çevresinde belirlenmekte; sevgisizliği ve sevgiyi nesnel boyutlar içinde yansıtmaktadır. Gerçekçi öykücülüğümüzün çok okunacak öykülerinden biri **Bi Sevmekten, Bi Ölümden...**

Kitabın ikinci bölümü 1977'de yazılan öyküleri içermekte. «Hüzzam Mavisi», verimli çağında ölen Güner Sümer'in kısa yaşamöyküsünü; «H»de, uzay çağı uygarlığının yalnızlığını vurgulamakta. «**Paranın konuştuğu, yalnız onun konuştuğu şu ortamda okkanın altına gittin mi yapayalnız koyarlar seni**» (s. 136). **Akşamüstü**'de bir büyükbabayla torununun akşamüstü sefası işleniyor. Büyükbabanın geçmiş yaşantısının maddi kökeni bugünkü durumu çevresinde öyküleniyor. Varlığını yitirmesi bugünkü ruhsal durumunun nedeni ise damadına tepkisi de bundan kaynaklanıyor. Bu yüzden başına buyruk bir yaşamı yeğliyor. «**Kızı sana verdim, çaresizlik. Artık senin evde de oturmayacağım kendim. Burda oturacağım. Daha da üstelersen, ben de bir Köroğlu'yum derim. Ut çalan, rakı içen bir Köroğlu'yum.**» (s. 155). Kısaca, gerçekçiliğe, değişik bakış açısıyla yazılmış bir öykü bu da. **Kulak Tıkaçları**'nda, dış dünyanın gerçekliğine kulaklarını tıkayan bir küçük burjuvanın tavrı işlenmektedir. Bu tavır şöyle konuyor: «**Tek bir gece kesintisiz bir uyku uyuyabilsem.**» Dış dünyanın gerçekliğine cesaretle direnmek yerine kaçışı simgeleyen bir genellemeyi içermektedir. **Nerde O Eski Ölümler**'de, hastanedeki bir hastanın düşle gerçek karşıtlığı içinde kardeşiyle söyleşisi, gerçeküstücü öğelere başvurularak geliştiriliyor. Bu öykü ölmekte olan eskiyi ve gelişmekte olan yeniyi esas almaktadır. **Sessizliğin İlk Sesi**'nde, doğanın diyalektiğiyle insanın gelişmesi arasındaki koşutluğa dikkat çekilmekte; eski ile yeni olan arasındaki savaşımda belirleyici olanın yeni olduğu vur-

gulanmaktadır.

Kısaca, Adalet Ağaoğlu'nun öyküleri, bireysel davranışları toplumsal nedenselliği içinde açıklayıp irdeleyen, tuğlaları sağlam öyküler. Özde-biçimde yeni birleşimlere yönelmekle öykücülüğümüzü tek boyutluluktan çıkarma uğraşı veren bir yazar Ağaoğlu. Bu açıdan, yeni kitabında, **Bi Sevmekten... Bi Ölümden** öyküsü gibi, aradığı bileşimi bulan ve unutulmaz güzellikte öyküler yabilen bir yazar.

AHMET ADA

«SESSİZLİĞİN İLK SESİ»NDE ADALET AĞAOĞLU GERÇEKLİĞİNE ÖZETLİ BİR BAKIŞ

> «Bir sanat yapıtının zorunlu olarak belli bir uygarlığa katılan değerleri ne ölçüde doğru, gerçek ve canlıysa, bir de onun bu değerleri somut dünyaya aktaran teknikleri ne ölçüde belirleyici, açıklayıcı, dışlaştırıcıysa, bu sanat yapıtı o ölçüde başarılı ve dolayısıyla etkin olacaktır.» (x)

'Genel'i insan - emek - üretim - değer - artıdeğer - hak - adalet - özgürlük... gibi değerler bütününde (ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal ayrıntılarıyla birlikte) görüp evrimleşmede ulaşılmış aşamanın duyuş, düşünüş ölçüleriyle yorumlayıp dışlaştırmada beceri... Hele, sanatsal üretkenlikte öz - biçim uyuşumunu artistik inceliklerin özgünlüğüyle sağlayarak... Böylesi bir yetkinlikle yola çıkan yazar, bu niteliğini sanatçı sorumluluğunun bilinciyle bütünlerken özgün yapıtlar oluşturacaktır, kuşkusuz.

1978'in başlarında yayınlanan Adalet Ağaoğlu'nun «SESSİZLİĞİN İLK SESİ» (xx) adlı öykü kitabı sözü-

nü ettiğimiz bu konuma uygun önemli bir yapıt olarak çıkıyor karşımıza. Öyle ki, daha önce yayınlanan ve geniş ilginin yanında ödül de alan 'YÜKSEK GERİLİM' adlı öyküler kitabında ulaştığı çizgiyi de aşıyor Ağaoğlu. Ve gene 'Yüksek Gerilim'de olduğu gibi bir başkasının tekrarı olmamak, bir başkasını kopyalamamak becerisiyle, yine 'kendi' gerçekliğini yaratarak, kendi 'tek'liğini sağlamlaştırarak.

Bir, iki, beş, on... hattâ daha çok yapıt oluşturabilir bir sanatçı. Ancak yeni'si bir öncekinin tekrarı değilse, onu 'aşmış'sa, değişik, özgün arayışlar ve icatlarla alışılmışa, bilinene yeni şeyler katmışsa ve bu deneyimde başarılı olabilmişse, kültürel ve sanatsal etkileşimde artık o yadsınmaz bir değerdir.

'Sessizliğin İlk Sesi'ni okuduktan sonra şöyle bir tartıya vurup aynı yazarın öteki yapıtlarıyla karşılaştırdığımızda öncekilerin başarısını görmenin yanında gerek öz, gerekse biçim yönünden daha yetkinleşmiş bir Adalet Ağaoğlu göreceğiz karşımızda. Kurgulama, dil ve anlatım ve bütün bunların ustalığı yanında son derecede güçlü bir biçimcilik. O bu yapıtında da yeni arayışlardan olasıya kârlı bir derleyicidir. Toplumdan, doğadan ve kendi duygusal ve düşünsel evreninden özümledikleriyle. Daha önceleri -sanırım- pek denenmemiş ve cesaretle yöntemlenmiş yepyeni bir dışlaştırmayla. Örneğin, 'Sen Ey Kutsal Işık'ta 'masal' türünü yepyeni bir öz-biçim kaynaşımıyla amaçlıyor ve bu değişikliği yaratmada üzerinde durulmaya, incelenmeye değer yeni ufuklar açıyor önümüze Adalet Ağaoğlu. Öyle ki, burada 'temsilî istiare' (alegori) uygulamasına da çağdaş bir örnekleme getiriyor dersek yanılmayız sanırım. Güncelin çıplak gerçekliğini masal türünden bu değişik yararlanma yöntemiyle canlı imajlar, somut görünümler, çelişkiler, sorun-çözüm ilişkisi, geçmiş-durum-ge-

lecek hesaplaşımı kaygısıyla olumlu yönde devindirerek de başarısını pekiştiriyor sanatçı. Tatlı, sevimli abartılarla (ama doğaya ve diyalektiğe ters düşmeden) ve yer yer 'ironi'den de yararlanarak.

'H' başlıklı öyküde bir tür bilim-kurgu uygulaması yaparak ve bu çalışmada da özgünlük yaratarak başarıya ulaşıyor Ağaoğlu.

'Sessizliğin İlk Sesi' (1975-1976) tarihlemesiyle (Birinci Bölüm)'de altı, (1977)'yle de (İkinci Bölüm)'de gene altı olmak üzere 12 öyküden oluşmuş. Kitapta yurt gerçekliğimizin çelişkileri, çatışkıları ve bunalımları, birey-toplum ikilemiyle ve belli bir bütünsellik içinde başarıyla sergileniyor. Ancak Adalet Ağaoğlu, asıl başarısını slogancılıktan, abartıdan, kalın-kaba hatlardan sağlıklı ve usta işi bir yöntemlemeyle sıyrılarak gösteriyor. Ayrıca Adalet Ağaoğlu, esini etkisi öz'den de gelse, - öze asla zarar getirmeden - tam bir biçim ustalığına ulaşıyor. Özellikle 'estetik' (güzelduyusal) uygulamada. 'Sessizliğin İlk Sesi'nde, 'Muz da, 'Aşamüstü'nde ve 'Yan Kapı'da, imleme, şiirsellik, soyut-somut bileşiminde artistik örgülemenin ustalıklı örneklemesi, hemen her satırda görülebilir. 'Yan Kapı'dan aldığım şu paragrafı geliniz birlikte okuyalım:

«Günlerdir bahar. Demek artık kömür isi yok. Artık kenti çepeçevre saran şu her zaman baharsız tepeler, kentin tam bu noktasında, geceleri, çok olanaklı bir tiyatronun şaşırtıcı biçimde bezenmiş yapma gökyüzleri gibi kuşatır bizi, gözlerimizi. O durgun, pussuz; tek ışığın bile buralara dek uzanmasını engellemeyen aydınlık bozkır geceleri, sormadan edemem, bir ağızdan söylenmiş çılgın coşkuda bir şarkı mıdır -dün gecekiler- ölümcül kuşkuların zorla bastırılmış çığlığı mıdır yoksa?. Yoksa bu kent bütünüyle bir elini ağzına, öteki elini yüreğine bastırmış küçük bir dosya memurundan başka

bir şey değil midir?» (S. 73-74).

Ve gene aynı öykünün devamında Ankara'nın 'uzakta ve uçuk mavisiyle örtük, sisli görünen (hayır görünmemeye çalışan) gecekondu sırtlarına bakışta şunları okuyoruz: «...o uzak tepelerdeki her şey hiç bir şey şimdi. Ne güzel, ne çirkin. Ne toplumcu, ne değil. Gece ve gündüz arası. Uzak. Salt uzak bir uçuk mavilik. Oralarda hiç bir şey, parkları, güneş şeemsiyeli çay bahçeleri, kırmızı topraklı tenis kortları, içi camgöbeğine boyalı yüzme havuzları, nerdeyse bir açık pazar vitrini gibi sıralanmış dükkânları olan kentin bu bölümüne hiç bir şeyini yansıtmıyor. Ne dalkavukluk, ne başkaldırı, ne de acındırmak kendine. O uzak, uçuk mavilik olması kaçınılmaz bütün bu şeylerin üstünü örtüyor, onları görünmez ediyor.»

Sanatçı sorumluluğunun tam bilinciyle, o sevilesi üstün biçim özgünlüğüyle, her yeni yapıtında cesaretli yenileşmeciliğiyle, ve evet salt 'kendi tınısı'yla bir başka ses ve bir başka tad oluşturma, ilginç bir üretme başarısı Adalet Ağaoğlu'nu içtenlikle anlamaya çalışmamızın kanıtları oluyor.

Estetiğini kendi ölçüleriyle motiflerken genelin kapsamında kalıyor. Sırıtmıyor. Biliyoruz ki, sanatsal uğraşımın işlevselliğinde ekolleşmiş etkinlikler hemen hemen ilgili toplumun tümüne yaslanık geniş ve 'kamusal' bileşimler oluştururlar. Bunlar, ortaklaşa duygulanımda ve anlayışta tüm canlılığıyla yaşarlar. Böylesi bir gerçeklikte rol alarak emek harcarken ortaya olasıya 'basit'e indirgenmiş ürünler konursa bunlar yazarı saygınlığa ulaştırmaktan alıkoymakla kalmaz, sözde temsil ettiği sınıf ve kitlelerin 'afarozuna' da uğratacaktır. Ünleme ve belli bir etkinliğe ulaşma özlemini 'basit çerçevede' görerek kolaya kaçmamalı sanatçı. Paul Valéry'nin de belirttiği gibi «Herkesin beğeneceği

bir eser yazma düşüncesi edebî kompozisyonları güçsüz kılar. Yazarın zekâsı, farkında olsun olmasın, tasarladığı bir okura göre ayarlanmış gibidir.» Sessizliğin İlk Sesi'yle Adalet Ağaoğlu'nu bu sorunun da üstesinden gelmiş gördük. Ve gene onu, seçtiği ilginç konuları sanatsal örgüde 'kendi' özgünlüğüyle işleyip halkına, halkının sorunlarına yaklaşırken ille de herkesçe beğenilmek' kaygısından kaynaklanan boş bir uğraş içinde olmadığını da kanıtlamasıyla bir kez daha alkışlıyoruz.

CELÂL ÖZCAN

x (Afşar Timuçin — Felsefe Dergisi 2. S: 107)
xx (Sessizliğin İlk Sesi — Remzi Kitabevi - 1978 - İst.)

ŞEYH BEDREDDİN DESTANI ÜZERİNE

Sorbonne Üniversitesi Modern Fransız Edebiyatı Bölümü'nü bitirmiş ve Paris'te doktora öğrenimi yapmakta olan Nedim Gürsel'in bu çalışması Cem Yayınları'nın Kültür Dizisi'nden çıktı. Yazarın bu yapıtı, Nazım Hikmet'in şiirini gelenek sorununa götürerek inceleyen ve henüz yayımlanmamış olan bir başka yapıtının genişletilmiş bir bölümü niteliğinde. Bilimsel çalışmalarda sağlam sonuçlara ulaşabilmek için sağlam verilere dayanmak gerekir. Bu gerçeği gözden uzak tutmayan Nedim Gürsel bu yapıtında Nazım Hikmet'in ünlü destanını değerlendirirken Şeyh Bedreddin olgusunun tarihsel-toplumsal temellerini de bulmaya çalışıyor. (A.T.)

UZUN YÜRÜYÜŞ

May Yayınları, Agnes Smedley'nin bu yapıtını Dumrul Cemgil'in türkçesiyle bastı. «Agnes Smedley belgesel anlatı niteliğinde olan bu yapıtı hazırlayabilmek için Çin'de yedi yıl kalmış.» Yapıtta «Uzun Yürüyüş» ve Çu Teh'in yaşamı anlatılmaktadır. (A.T.)

ESTETİK I

Payel Yayınları Lukacs'ın **Estetik** adlı yapıtının bir bölümünü yayımladı. Ahmet Cemal bu yapıtı türkçeye aktarmakta güçlüklere uğramış belli ki. Okurun bazı cümleleri anlaması için çok zorlanması gerekecek. (A. T.)

PİÇ

Violette Leduc'ün **Piç** adlı yapıtını e yayınları çıkardı. (Çevirenler: Hüseyin Demirhan - Eray Canberk.) George Bataille edebiyat ödülünü kazanmış olan Violette Leduc «kadın yazar» meraklılarını özellikle ilgilendirecek. (A.T.)

TÜRK ŞİİRİNDE AŞK VE KADIN

Aşk şairi Ümit Yazar Oğuzcan **Türk şiirinde aşk ve kadın** adlı bir antoloji hazırlamış. Şiirleri Behçet Necatigil, Rauf Mutluay, Ümit Yaşar Oğuzcan, Said Maden, Ulufer, Gürkan Aylan seçmişler. Bu antolojiyi okurken iki soru takıldı kafamıza: 1. Türkiye'de bu kadar dizgi yanlışını gerçekleştirebilecek düzeltmen kaldı mı?. 2. «Ulufer» herhangi bir edebiyat yetkilisinin takma adı mıdır? (A.T.)

BÜYÜK GREV

Aziz Nesin yeni öykülerini **Büyük grev**'de topladı. Kitabın ek bölümünde **Büyük grev** adlı öyküyle ilgili kalem tartışmaları yer alıyor. Bu tartışmalar öyküler kadar ilginç ve gülünçlü. (A.T.)

YAŞANTILARDAKI DEĞER :
MEMETÇİK MEMET

Şair ve hikayeci Başaran (Mehmet) 1946-1949 yıllarını kapsayan yaşantılarını **Memetçik Memet** (Okar Yayınları) adlı kitapta toplamış. Bu yıllar dünyada ve ülkemizde beklenmedik gelişmelerin ve dönüşümlerin

olduğu yıllardır. II. Dünya Savaşı sona ermiş, zorbalığı ve ırkçılığı geçerli kılmak isteyen saldırgan devletlerin orduları yenilmiştir. Ne var ki özgürlükçü demokrasiye inananlara ve soldaki dünya görüşlerini benimseyenlere karşı dünya sermayeciliği tetiktedir. Özgür Dünya adı verilen kesimin Demir Perde Ülkeleriyle elele vererek faşizmi alt etmesi yeni gelişmelere yol açmadan sermayeciliğin yararına kullanılmalıydı. Böylece her anlamdaki özgürlükçü düşünceye karşı bir baskı dönemi başladı. Ülkemizde de bu baskı özellikle yazarlara ve Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlere karşı sürdürülüyordu. Başaran, bu kitabında, başından geçenleri anlatırken baskının ulaştığı boyutları, uygulamaları ve baskıcıların kişiliklerini, niteliklerini de anlatıyor. Otuz yıl öncesinin bu anıları yurdumuzda neyin değişip neyin değişmediğini açık seçik ortaya koyuyor. Ayrıca, sağdan ve soldan saldırılara ve eleştirilere hedef olan Köy Enstitüleri gerçeğinin de nesnel bir tutumla ele alınmasının gerekliliğini gündeme getiriyor. (E.C.)

BİR ŞAİRİN DÜŞÜNDÜKLERİ :
GEÇMİŞLE GELECEK

Sabahattin Kudret Aksal'ın sürekli olarak şiirin özü, şiirin sorunları gibi konulara kafa yoran bir şair olduğu bir gerçektir. Gerek yazılarında ve gerekse söyleşilerinde, ister açıkça olsun, ister örtülü olsun, baş konu budur. **Geçmişle Gelecek** (Çağdaş Yayınları) adı altında topladığı yazılarının da ana konusu şiir'dir diyebiliriz. Kitap üç bölüme ayrılmış: Sorunlar, Deyişler -Anmak, düşünmek-Birkaç Oyun. Bu üç bölümün de konuları ayrı ama Sabahattin Kudret her değindiği konuda şiire pay bırakıyor ve şiircesinin ilkelerini alttan alta sezdiriyor. Sabahattin Kudret'in tiyatroya emek vermiş bir yazar olduğunu da **Geçmişle Gelecek**'i okur-

ken birden anımsıyoruz. Bazı yazarların sessizce geçiştirildiği ülkemizde bu olgunun değişmesi için kadir bilir eleştirmenlerin yetişmesi gerekiyor sanırım. Sabahattin Kudret'in tiyatroyla ilgili yazıları da ağırlıklı ve kışkırtıcı yazılar. Tayatro sanatını enine boyuna düşünen bir kafanın ürünü olan bu yazılar sizi de bu konuda düşünmeye kışkırtıyor. «Anmak, Düşünmek» adını taşıyan bölümde de Sabahattin Kudret şair ve yazar arkadaşlarını anlatıyor. Bu tür yazıların gereksiz ve yararsız olduğunu ileri sürenler var. Oysa bu tür yazılar sanatçının bir giz olarak kalmayıp toplum içinde yaşayan, aramızda görebileceğimiz biri olduğunu hatırlatmakta yararlı oluyor. Ayrıca sanatçılarla ilgili çalışmalarda da önemli birer kaynak. Oktay Akbal'ın **Şair Dostlarım,** Mehmet Seyda'nın **Edebiyat Dostları,** Yusuf Ziya Ortaç'ın **Portler'**i gibi.

Şiir, tiyatro ve genel olarak yazın üzerine kafa yoranlar, Sabahattin Kudret'in görüşlerine karşı bile olsalar, **Geçmişle Gelecek**'de açıcı, düşündürücü ve kışkırtıcı bir yan bulacaklardır. (E. C.)

İLK KİTABIYLA VEYSEL ÇOLAK

Veysel Çolak'ın ilk şiirlerine 1974 yıllarında raslıyoruz. Milliyet Sanat Dergisinin düzenlediği bir yarışmada «1974'ün Övgüye Değer Şairleri»nden biri seçiliyor. Bu nedenle yapılan konuşmanın başlarında şunları söylüyor Veysel Çolak: «Şiirin tarihsel gelişimine bir göz atarsak, devrimci ve gerçekçi şair olabilmenin baş koşulu olarak, sosyolojiyi, tarihi ve ekonomiyi bilmek gerektiği sonucuna varıyoruz...» Genç bir şairin toplumbilim, tarih ve iktisat bilmenin gerekliliğinden söz etmesi en azından kendisi için iyi bir başlangıçtır. Ne var ki Veysel Çolak'ın **Terin Yaktığı Bir Yaradan** (Cem Yayınları) adını taşıyan ilk şiir kitabında bir dü-

şünce şairinden çok bir coşku şairiyle karşılaşıyoruz. Veysel Çolak, belki de genç olmanın ataklığıyla, pek titizlenmeden seçmiş ilk kitabının şiirlerini. Sabır gerektiren bir titizlenmeye ve dünya görüşünü sağlamlaştıracak ekinsel bir gelişmeye kesinlikle inandığını sanıyoruz. Yaptığı konuşmadan da anlaşılacağı gibi Veysel Çolak yazmak istediği şiirin bilincinde. Ama şiiri, genellikle güncelin sınırları içinde kalıyor. Sık sık değindiğimiz gibi güncelin aldatıcılığı, ortaklaşa söyleyişin tehlikeleri Veysel Çolak için de söz konusu. Derebeylik ve aşiret düzeninin toplumbilimsel çözümlemesini yapabilen, ülkemizdeki üretim ilişkilerinin neden-sonuç bağlantısını kavrayabilen ve bunları toplumcu-gerçekçi bir dünya görüşüyle şiirleştirebilen bir şair olmak için gerekenleri biliyor Veysel Çolak. Bütün bu olumlu ögelerden özgün bir şiire gitmesi gerekiyor. 1960 Kuşağı şairlerinden bazılarının şiiriyle toplumcu-gerçekçi şiirimize yerleşen imge anlayışının, iğretileme ve benzetme kullanımının, çağrışım düzeninin yeniden gözden geçirilmesi, yapılaların toplumcu-gerçekçi şiirimize getirdiği olumlu ya da olumsuz ögeleriyle irdelenmesi görevi genç şairlere düşüyor. Bu açıdan Veysel Çolak'ın şiirlerinde arındırması gereken yerler var. Birbirine yakın benzetmeler, bazı bir tek şiirde bile sık sık raslanan kelime tekrarları, konu dağınıklığı gibi başlıca belirginlikler Veysel Çolak'ın şiirinin olumsuz yanları. Şiirlerde bilinçli bir işçilik göze çarpıyor. Ama bu olumlu yanı gölgeleyen ögelerin başında sorunları çok geniş bir açıdan kucaklamak tutkusu geliyor. (Konu dağınıklığı buradan doğuyor.) Şiir yazma tavrında daha tutumlu davrandığı, şiir karşısında bilinçli tutumunu sürdürdüğü ve güncele karşı dikkatli olduğu sürece Veysel Çolak'ın özgünlüğe ulaşacağını umuyoruz. Bütün bunların üstesinden gelecek bir düşün yapısı olduğuna da inanıyoruz. (E. C.)

DEĞİNMELER

NÖTRON BOMBASI BİR AYIRAÇ MI?

Aziz Nesin'in **Nötron Bombası Uygarlığı Kurtaracaktır** başlığını taşıyan bir yazısı yayınlandı (Milliyet Sanat Dergisi / 6 Mart 1978 / Sayı: 267). Aziz Nesin bu yazısında, bizce kara gülmece (kara mizah) yoluyla nötron bombasını bulan düşünce düzenini eleştiriyor ve alaya alıyordu. Bu düşünce düzeninin temelinde üretimi gerçekleştiren emekçinin değil üretilen malın değeri vardır anlayışının yanlışlığı ve insana karşı oluşu yatmaktadır. Bu düşünce iktisadî alanda emeğin sömürüsü biçiminde dizgeleşmektedir. Böyle bir dizgenin ürünleri de insana aykırı olacaktır. Sanıyoruz Aziz Nesin de böyle düşünerek insanlığa sığmayan bir durumu eleştirmek için kara gülmece yoluna baş vurdu. Çünkü en etkili eleştiri yollarından biri de gülmecedir.

Oktay Akbal da Aziz Nesin'in bu yazısını konu alan bir yazı yazdı (İnsansız Bir Uygarlık... /**Cumhuriyet**/ 16 Mart 1978). Oktay Akbal insan'ın değerinin bilinmeyişiyle ilgili bir girişten sonra şunları yazıyor:

«...Önce «mizah» yani güldürü yazısı sanmıştım. Gerçi «Sanat» dergisinde böylesine «kara güldürü» yazısının işi neydi ,ama güldürüyü de büyük bir ciddilikle yapan bir güçlü yazarın böylesine bir sapmaya düşeceğini sanmamıştım.»

Oktay Akbal daha sonra **uygarlık** kavramı üzerinde duruyor ve yazısının sonlarında şunları yazıyor:

«Aziz Nesin'in insan'dan değil nesne'den yana olması beni üzdü...»

Aziz Nesin'in insandan yana bir yazar olduğunu ya-

pıtlarından ve bugüne kadarki savaşımından hepimiz biliyoruz. Birçok armağan ve ödül seçici kurulunda görev yapmış bir yazar olarak Oktay Akbal'ın bir yazarı böyle değerlendirmesi bizi düşündürdü. Oktay Akbal'ın bir an için yanılmış olduğunu dileyelim. Belki de Oktay Akbal'ın bu yargısında bir **kara gülmece** vardır.

Nötron bombasının bunca yıllık yazarlarımızın gerçek düşüncelerini açığa çıkarması yönünden bir **ayıraç** görevi yaptığını söyleyebiliriz. Yazarlarımıza nötron bombasıyla ilgili yazılarını dikkatle yazmalarını salık veririz. (E. C.)

TOPLUMCULUK DİYORUZ DA

Toplumculuk insanın kendini ve doğayı sürekli olarak dönüştürebilmek, daha doğrusu kendisiyle birlikte doğayı ve doğayla birlikte kendisini dönüştürebilmek, böylece değişik süreçler içinde biraz daha yetkin bir dünya yaratabilmek için bir birlik ve ortaklaşma düzeni kurması inancına dayalı bir düşünce ve eylem biçimidir. Bu düşünce biçimi, bu eylem biçimi, her şeyden önce bazı çok belirgin ilkeler çerçevesinde, tarihin getirdiği, doğruladığı, geçerli saydığı ilkeler çerçevesinde bir araya gelinebilmesini gerektirir. Aşk konusunda tek başımıza bir kitap yazabilir, tek başımıza herhangi bir iyilikçi davranışı gerçekleştirebiliriz, ama tek başımıza ya da çok dar bir toplulukla toplumcu düşünceye ve toplumcu eyleme katkıda bulunamayız. Bu bir araya geliş, gelişigüzel bir toplaşmadan, duygusal bir toplaşmadan ,sıradan bir düşünsellik temeline göre toplaşmadan çok ötede, ilke değeri taşıyan doğruların konmasıyla, tartışılmasıyla, geliştirilmesiyle, gerektiğinde yeni doğrulara dönüştürülmesiyle sağlanabilir. Toplumcu kişinin çabası, temellere, ilkelere, kesinliklere dayalı bir çaba olduğu kadar, kuşkulara, arayışlara, yeni

doğrulamalara açık bir çaba olacaktır bu yüzden.

İnsandan kaçan, kendini sık sık yaşamda tartışıp doğrulamayan, dar çerçevelere sıkışarak kendi kendinin eleştirisiz savunucusu durumuna düşen daha ötede iktisadi ve toplumsal yaşamla ilgili değişik yorumların tümünü sapkınlık ürünü sayan, düşünceler getirmekten çok kalıpsözler üreten sözde toplumcu eğilimler toplumcu dünya görüşünün gerçekleştiricileri olamazlar, olsa olsa baltalayıcıları olabilirler.

Toplumcu devinimler toplumcu dünya görüşüne, toplumcu dünya görüşü de sürekli düşünsel arayışlara ve kitleye ulaşma çabalarına dayanmaktadır. Kendilerini toplumculuğun tartışılmaz önderleri sayan, buna karşılık yararlı fikir üretiminde bulunmayan, küçücük ayrıntılar üzerine, özellikle de sonra düşünülecek ayrıntılar üzerine kumdan kuleler yaparak kolay giderilemez ayrılıklar ve bulanıklıklar yaratan, toplumcu eylemi böldükçe bölen dağıttıkça dağıtan, öte yandan kafalarındaki insan örneğini, şematik ve içiboş insan örneğini insanlık tarihinin son örnegi, İdea'sı gibi gösteren, böylece ister istemez ülkücü ya da duygucu bir toplumculuğa kayan toplumculara Marx'ın şu sözlerini anımsatmak gerekir: «Toplumculuk yakın geleceğin zorunlu biçimi ve güçlü ilkesidir. Ama, böyle olmakla, insan evriminin sonu değildir, insan toplumunun bir biçimidir.»

Bu açıdan bakınca, toplumcu kavrayış, dar kalıplara sığmayan ve bölüntüleri çok aşan bir genişlik kazanır, üstelik bireycilik kaynağından beslenen bir takım sözde toplumcu yönelimleri de açığa çıkarır. Gerçek toplumculuk düzmece toplumculuğun tek düşmanıdır. Yanlış toplumculuk kavrayışları üretilen ortamlarda bölüntülerin sonsuza kadar uzayan bir çeşitlilik kazanması olgusu bırakılan taşın yere düşmesi kadar do-

ğal bir olgudur. Bu ortamlarda doğru toplumculuk yorumlarının da doğruya yakın toplumculuk yorumlarının da hiç değilse bir süreç boyunca yanlış toplumculuk gibi değerlendirilmesi ve bu yüzden bir ölçüde etkisiz bırakılması da havaların yazın sıcak kışın soğuk olması kadar doğal bir olgudur.

Bu açıdan bakınca, toplumculuğun temel ilkelerine değil de dar kapsamlı bazı özel kurallara dayanılarak gerçekleştirilmiş, bilgi gücüne değil de önder hayranlığına göre gerçekleştirilmiş her bölüntü ayrı bir bencilliğin siyasal gerçeklikteki yansısı gibi görünür. Toplumcu eylem, her zaman ve kesinlikle, parti ya da topluluk disiplini kadar düşünce disiplininin geçerli olduğu tartışma ortamlarında gelişebilir. Yoksa, yanlış toplumcuyla kışkırtıcının harcı çok zaman birdir, ikisi de -biri bilerek öbürü bilmeyerek- yanlışa ayarlanmıştır çünkü. İnsan için bir kurtuluş sözkonusuysa, Marx'ın dediği gibi, bizlerin de inandığımız gibi, «Felsefe bu kurtuluşun kafası, proletarya da yüreği olacaktır.»

Oysa, ne yazık, toplumcu düşünceye ve eyleme gönül vermiş kişilerin pekçoğu, Marx'cı dünya görüşünün bucak bucak kaçtığı bir şeyi, şaşmaz doğrular, şaşmaz örnekler, şaşmaz ilkeler, şaşmaz davranış biçimleri önerme yanlışını bazen birinci doğru gibi benimsemeye yatkın görünüyorlar. Oysa yürekli olmak kadar, özverili olmak kadar, özgeci olmak kadar önemli olan bir şey var: eylemi düşünceden koparmamak. Çağımızın büyük ölçüde bir düşünce bunalımı çağı görünümünde olması, felsefecilerin çok yerde en belirsiz sorunlarla uğraşacak kadar çocuklaşmış ve dünyadan kopmuş bulunması, felsefenin bir ara devrimci eylemde en güvenilir doğrulayıcı olma niteliğini kazanırken sonra birdenbire yeniden bir burjuva oyuncağı durumuna düşmesi, toplumculukla kargaşacılığın pek kötü bir

biçimde birbirine karıştırılmış olması, çağdaş düşünce adamlarının gündelik yaşamdaki bazı ilginç yapısal oluşumları birinci planda konu edinerek ve eleştiricilikleri bu alanda sınırlayarak temel düşünceyle bağlarını koparmış görünmeleri, bilim adamlarının çok yerde büyük sermaye ortaklıkları elinde doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak oyuncak olmuş teknisyenler durumuna düşmeleri, kendi kendini denetleyen, eleştiren ve evcilleştiren sermaye kavramının geliştirilmesi ve ciddiye alınması, bazı yanlış uygulamaları örnek göstererek (dünyanın sonu gelmiş gibi) katıkuralcı toplumculuğun bazı ortamlarda ve özellikle büyük bir düşünce ve ahlak bunalımı geçirmekte olan Avrupa'da - mahkum edilmesi gibi olgular elbette toplumculuk adına talihsizliktir. Ülkemiz açısından da bazı talihsizlikler vardır: toplumcu oluşumların birden hızlanması ve insanları fenersiz yakalaması, düşünen ya da düşünür gibi yapan kişilerin olayların çok gerisinde kalması, aydınlatıcı olabilecek yayın kaynaklarının çoğunlukla sağlıksız olması, üniversitelerimizde insan bilimleri ve felsefe okutan bölümlerin kurulu düzene uygun ve her yönden tartışma götürür bir öğretim düzeni uygulamaları, bazı toplumcu siyasetçilerin klasik burjuva kültürünü ve hatta eskiçağ kültürünü öğrenilmesi gereken bir şey değil de yadsınması gereken bir şey gibi değerlendirmekte bir kahramanlık tadı bulmaları, toplumcu siyasette söz sahibi olan bazı savlı düşünürlerin dünya düşüncesinin yan ürünlerini temel metinler olarak bize taşımaları ve bu yetmiyormuş gibi seçimlerinde sık sık eğriler çizmeleri...

Katıkuralcılıkla katıkafalılığı birbirine karıştırmamak zorundayız. Katıkuralcılık, düşünen ve eylemde bulunan toplumcu için bir haktır, katıkafalılık her şeyden önce dünyadan kopmuş bir düşünceyi ve ona bağlı

olarak geçersiz bir eylemi ortaya koyacağından mahkum edilmesi gereken bir tutumdur. Oysa, toplumcu düşünceye ve eyleme gönül vermiş kişilerin pekçoğu, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, katıkafalılıkta gerçek bir katıkuralcılık tadı buluyorlar. Çağımız katıkafalılığı düşüncede ve eylemde çoktan mahkûm etti. Marx her türlü katıkafalılığın karşısına yumuşak bir filozof olarak çıkmış, Marx'cı öğretinin arayıcı tutumunu kesinlikle ortaya koymuştur: «Yeni bir ilke getirmek için öğretici bir biçimde yönelmiyoruz dünyaya. Ona, işte doğru, eğilin karşısında demiyoruz. Dünya için, dünyanın ilkelerinden giderek, yeni ilkeler geliştiriyoruz.»

Dar çaplı siyasal eylemleri toplumcu eylem gibi göstererek toplumculuğu küçük ve birbirinden kopuk birimler içine sığdırmak, böylece toplumculuğun açık ve **gizli düşmanlarını sevindirmek, tarih karşısında, insan**lık karşısında, yarını kurmaya çalışan, yarın için umutlanan insanlar karşısında suç işlemektir. (A.T.)

AÇIKLAMA

Dergimizde yayımlanan felsefe yazılarının tümü felsefe anlayışlarını benimsediğimiz filozofların ürünleri arasından seçilmiyor. Şu ya da bu filozofu, şu ya da bu yazıyı **kendi önerimiz** olarak sunmuyoruz okura. Toplumcu kişiler olarak, siyasal hırsları olmayan ve dürüst kalmayı becerebilmiş (beceremeyenler de oldu) kişiler olarak ne evrensel bölüntülerde ne yerel bölüntülerde yandaş olmak isteriz. Yazı seçiminde başlıca ölçütümüz şudur: okurlarımıza değişik dünya görüşlerinden ve bir dünya görüsü içindeki yorumlardan örnekler **aktarmak, dostun düşmanın nasıl** düşündüğünü örneklerle göstermek, böylece doğru düşünceye varma yolunda bir tartışma ortamı yaratmak. Okurla-

rımızdan gördüğümüz ilgi bu tutumumuzun doğruluğunu kanıtlıyor. (A.T.)

YİTİRDİKLERİMİZ

Geçtiğimiz aylarda beklenmedik ölümlerle yazın ve düşün dünyamızdan ayrılanlar oldu. Aramızdan sonsuza dek ayrılanları saygıyla anıyor ve yaşam öykülerini kısaca vermek istiyoruz.

Ceyhun Atuf KANSU (1919-1978) günümüz Türk şiirinde kendine özgü deyişiyle belirginlik kazanmıştı. Bu belirginliği, gittikçe usta işi şiirler verişiyle daha da artmıştı. Atatürkçü dünya görüşünün sanatsal ürünleri söz konusu edildiğinde şiir alanında ilk akla gelecek olan Ceyhun Atuf'dur. Kendinden önceki Atatürkçüler, Atatürkçü dünya görüşünü yeterince özümleyemedikleri ve temellendiremedikleri için Atatürk şiirleri yazmaktan öteye gidememişlerdi. Bu açıdan Ceyhun Atuf dikkatle incelenmelidir. Şiir dışında düşünce yazıları da yazan Ceyhun Atuf'un şiir kitapları şunlardır: Bir Çocuk Bahçesinde (1941) - Bağbozumu Sofrası (1944) - Çocuklar Gemisi (1946) - Yanık Hava (1951) - Haziran Defteri (1955) - Yurdumdan (1960) - Bağımsızlık Gülü (1965) - Sakarya Meydan Savaşı (1970) - Buğday Kadın Gül ve Gökyüzü (1970). Makale ve denemeleri: Devrimcinin Takvimi (1962) - Ya Bağımsızlık Ya Ölüm (1964) - Köy Öğretmenine Mektuplar (1964) (Türk Dil Kurumu 1965 Deneme Ödülü) Atatürkçü Olmak (1966) - Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1969 - 1972 Radyo Konuşmaları) - Balım Kız Dalım Oğul (1971). Ayrıca **Tahir ile Zühre** adlı halk hikayesini yeniden kaleme almıştır: Sevgi Elması (1972)

Altan KÜÇÜKYALÇIN (1941-1978) Felsefe ve Toplumbilim öğrenimi gördü. Kitap tanıtma ve eleştiri yazılarıyla yazın dünyamıza girdi. Sinema ve fotoğraf sa-

natına karşı duyduğu ilgiyle bu alanda çalışmaya başladı. Sinematek'e uzun süre emeği geçti. Ölümünden kısa bir süre önce Kemal Özer'in bir şiirini görüntüleme çalışmasına hazırlanmaya başlamıştı.

Gani BOZASLAN (1952 - 1978) yazın dünyamıza şiirleriyle girdi. Bora Yayınlarının kurucusuydu. Ciğerhun'dan, Ereb Şemo'dan, Feki-yi Tayran'dan çeviriler yaptı. Memê Alan destanını çevirdi.

Adnan TAHİR (1920 - 1978) gazetecilik yaşamımızın önemli bir adıydı. Yazılarının yanı sıra Pitigrilli'den yaptığı çevirilirle de tanınmıştır.

İKİ YENİ DERGİ

Kitap yayını alanındaki çeşitli güçlüklere karşılık son günlerde yazın dergileri yayınında bir artış göze çarpmaktadır. Kanımızca bunun çeşitli nedenleri var. Başta gelen nedenlerden biri yazın alanının öncü dergilere gereksinme duymasıdır. Gerçekte öncü dergiler yazarlık serüvenine atılanlar için bir denek taşıdır. Dünyadaki ve ülkemizdeki ünlü yazarların çoğu bu tür öncü dergilerin eleğinden geçmişlerdir. Dergilerin çoğalmasındaki bir başka neden de akım oluşturma gereksinmesidir. Siyasal alandaki oluşumlara koşut olarak yazın dergilerinin ortaya çıktığını da görüyoruz. Yazın dergilerinin çoğalmasıyla yazın dünyamıza bir hareketliliğin geldiği, belli konularda olumlu tartışma ortamlarının oluşacağı da bir gerçek.

Genç şair arkadaşlarımızdan Yaşar MİRAÇ'ın çıkarmaya başıadığı dergi YENİ TÜRKÜ adını taşıyor. İlk sayıda «Sanat gelin olmuş iş'tir.» savsözüyle başlayan bir yazıda derginin genel tutumu belirleniyordu. Dergide genç yazarların yanı sıra Hasan İzzettin, Bekir Yıldız gibi ünlü yazarlar da var. YENİ TÜRKÜ'nün ikinci sayısı da 1 MAYIS'a ayrılmıştı.

YAZI adını taşıyan üç aylık dergiyi Enis BATUR yönetiyor. YAZI bir süre önce tek sayı yayınlanmıştı. YAZI dergisinin daha çok yapısalcılığa yandaş olduğu gözüküyor. İlk sayıda Ferit Edgü'yle yapılan bir konuşmanın yankıları sürecektir sanırız. İlhan Berk, Feyyaz Kayacan, Yusuf Atılgan, Bilgin Adalı gibi yerli yazarların yanı sıra yabancı yazarlar da çevirilerle yer alıyor dergide. Adını sık sık duyduğumuz ama türk okurunun yabancısı olan Roland Barthes gibi yazarlara da raslıyoruz. YAZI'nın belli bir boşluğu dolduracağına ve belli bir yazın anlayışını tutarlı bir biçimde sür-süreceğine inanıyoruz. (E.C.)

DÖNEMEÇ KAPANDI

Yayın yaşamımıza yeni dergiler katılırken İzmir'de yayınlanmakta olan DÖNEMEÇ dergisinin kapandığını öğrenmiş bulunuyoruz. DÖNEMEÇ dergisi iki yıla yaklaşan yayın yaşamı boyunca yazınımıza yeni adlar kazandırmış ve bazı adların pekişmesine alan hazırlamıştı. Böyle bir öncü derginin kapanmasına üzülmemek elde değil. (E.C.)

YAYINCILAR
ÜÇÜNCÜ HAMUR KAĞIDA YAPILAN
ZAMMI PROTESTO ETTİLER

Bakanlar Kurulu'nun, Mayıs ayında üçüncü hamur kağıda yaptığı zam, yayıncılar tarafından olumsuz karşılanmıştır.

31 yayıncının ortak imzasıyla Başbakan Bülent Ecevit'e, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Orhan Alp'e, İşletmeler Bakanı Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu'na ve Kültür Bakanı Doç. Dr. Ahmet Taner Kışlalı'ya gönderilen yazıda, yapılan bu yeni zamla kültür dünyamıza ağır bir darbe daha indirildiği belirtilmektedir.

Yayıncılar, bu nedenle; halkımızı, gittikçe artan geçim sıkıntısı içinde, kültürel gelişmeden de yoksun bırakacak bu önlemin en kısa zamanda geri alınmasını ve bu konuda Bakanlar Kurulu'nun tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemişlerdir.

TÜRKİYE YAZARLAR SENDİKASI 5 YAŞINDA

Bundan beş yıl önce kurulan Türkiye Yazarlar Sendikası kuruluşunu bir şenlik düzenleyerek kutlamıştır. Sendika başkanı Aziz Nesin'in açış konuşmasıyla başlayan şenlik iki hafta sürmüştür. Taksim Sanat Galerisinde yazarlar kitaplarını imzalamışlardır. Her imza gününde sahne ve perde sanatçıları da konuk olarak bulunmuşlardır. Bu arada Galeri'nin önünde, Bilgesu Erenus'un yazdığı ve Günay Akarsu'nun yönettiği «141 - 142 Oyunu» adlı oyunu MERHABA topluluğu sunmuştu. Harbiye Şehir Tiyatrosu da Uğur Mumcu'nun «Sakıncalı Piyade» adlı oyununu «Nazım Hikmet Enstitüsünün kuruluşuna katkı» amacıyla oynamıştır. 18 Haziran günü de Türkiye Yazarlar Sendikasıyla Romanya Yazarlar Birliğinin karşılıklı Kültür Anlaşması imza töreni yapılmıştır.

BİZE GELEN KİTAPLAR

ORTALIĞI KARIŞTIRAN ADAM / Mark Twain (Çeviren: Semiramis Yağcıoğlu) / YA-BA Yayınları Yetişme Dizisi / 20 lira

NASRETTİN HOCA / Ömür Candaş / YA-BA Yayınları Yetişme Dizisi / 20 lira

YILLARIN İÇİNDEN (Anılar) / Abidin Nesimi / Gözlem Yayınları / 30 lira

POLİTİK ÇOCUK KİTABI / Derleyen: Dieter Richter (Çevirenler: Ümit Kıvanç - Mehmet Budak) / Gözlem Yayınları / 50 lira

KÜÇÜK TRAMPETÇİ / Arkadi Gaydar (Çeviren: Eray Canberk) / Yıldız Kitaplar - MAY Yayınları Çocuk Dizisi / 25 lira

BİZİM SINIF / Gosccinny (Çeviren: Eray Canberk) / Yıldız Kitaplar - MAY Yayınları Çocuk Dizisi / 15 lira.

BOMBA / Ömer Seyfettin (Sadeleştiren: Eray Canberk) / Yıldız Kitaplar - MAY Yayınları Çocuk Dizisi / 20 lira

ÖZGÜRLÜK İÇİN SAVAŞTIK / Anh Duc (Çeviren: Nermin Taşçıoğlu) / Oda Yayınları / 25 lira

NEFTİ (Karikatürler) / Mehmet Sönmez / MAY Yayınları / 25 lira

EKMEK / Maurice Montégut (Çeviren: A. Eran) / Oda Yayınları / 40 lira

KÖŞKTE CİNAYET / Agatha Christie (Çeviren: M. Eren) / Selkan Yayınları - Polisiye Dizi / 25 lira

BARIŞIN KUYUMCULARI (Şiirler) / Arif Coşkun / Yeditepe Yayınları / 25 lira

KIZIL VEBA / Jack London (Çeviren: Osman Canberk) / Selkan Yayınları / 20 lira

SEVGİNİN KATIKSIZI / Jack London (Çeviren: Şemsa Yeğin) / Oda Yayınları / 45 lira

YAĞMURLAR CUMHURİYETİ / Stoyan Daskalov (Çeviren: Mustafa Balel) / Oda Yayınları / 40 lira

FİDEL CASTRO DİYOR Kİ / (Çeviren: Şemsa Yeğin) Oda Yayınları / 15 lira

SÜRGÜN MEYVEYE DURDU (Uzun Hikâye) / İbram Erdem / Oda Yayınları / 15 lira

SABAH TUFANI / Han Suyin (Çevirenler: C. Üster - C. Nuhrat) / Hürriyet Yayınları / 75 lira

İDEOLOJİ VE DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI / L. Althausser (Çevirenler: Y. Alp - M. Özışık) / Birikim Yayınları / 25 lira

KÖR BAYKUŞ / Sadık Hidayet (Çeviren: Behçet Neca-

tigil) / Varlık Yayınları / 15 lira

İŞÇİ TİYATROLARI «AJİTPROP TOPLULUKLARI» / Armin Kammrad - Frank Rainer Scheck (Çeviren: Yılmaz Onay) / İşçi Kültür Derneği Yayınları / 35 lira

BİZE GELEN DERGİLER

BİRİKİM (Aylık) / P.K. 538, Sirkeci - İstanbul

OLUŞUM (Aylık) / Bağış Sok. 35/5 Küçükesat/Ankara

TÜRKİYE YAZILARI (Aylık) / P.K. 387, Kızılay-Ankara

PINAR (Aylık) / Nuruosmaniye Cad. 8/3, Cağaloğlu / İstanbul

DEVRİMCİ SAVAŞIMDA SANAT EMEĞİ (Aylık) / P.K. 1339, Sirkeci-İstanbul

GERÇEKLERE GÖZLEM (Aylık) / Gözlem Yayınları P.K. 966, Karaköy-İstanbul

SEK (Aylık) / P.K. 1253, Sirkeci-İstanbul

TARTIŞMA (Aylık) / Ankara Caddesi 40/3, Cağaloğlu-İstanbul

YENİ GÜNEY (Aylık) / Sakızağacı Caddesi Güney Han Beyoğlu-İstanbul

YENİ TÜRKÜ (Aylık) / P.K. 712 Ulus-Ankara

TOPLUM VE BİLİM (Üçaylık) /

GERÇEK (Haftalık) / Başmüsahip Sok. Tan Ap. 10/11 Cağaloğlu-İstanbul

KURTULUŞ (Haftalık) / P.K. 308 Kızılay-Ankara

YENİCE (Gazete) / Belediye Sarayı altı Yenice-Karabük

İLKE (Aylık) / Başmüsahip Sok. Tan Ap. 10/11. Cağaloğlu-İstanbul

TÜRKİYE YAZILARI (Aylık) / P.K. 387, Kızılay-Ank.

YAZI (Üç aylık) / P.K. 877 Kızılay-Ankara

YASA (Aylık Hukuk Dergisi). / P.K. 585, İstanbul.

DEVRİMCİ TEORİ (Aylık) / P.K. 542, Sirkeci/İstanbul